

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BAKK MIKLÓS
BODÓ BARNA
DAN CULCER
CSEKE GÁBOR
CSORTÁN FERENC
VASILE SEBASTIAN DÂNCU
NICOLAE ESINENCU
ANDREI FISCHOF
IMREH ISTVÁN
KARÁCSONYI ZSOLT
LÁSZLÓ SZABOLCS
MEDGYESI EMESE
ANDREI MOCUȚA
OVIDIU PECICAN
MARTA PETREU
GHEORGHE PETRUȘAN
BOGDAN STANCIU
TAPODI ZSUZSA
LIVIU-PETRU ZĂPĂRȚAN

12

HATÁRON TÚLI
ROMÁN KÖZÖSSÉGEK

III. FOLYAM
2014.
DECEMBER

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXV/12. • 2014. DECEMBER

TARTALOM

VASILE SEBASTIAN DÂNCU • A diaszpóra évszázada? Interkulturális párbeszéd a román diaszpóra identitása kapcsán (<i>Nagy-Hintós Diana fordítása</i>)	3
NICOLAE ESINENCU • Emigránsok (<i>vers – Cseke Gábor fordítása</i>)	5
LIVIU-PETRU ZĂPĂRȚAN • Román kisebbségek a szomszédos országokban (<i>Rigán Lóránd fordítása</i>)	6
BAKK MIKLÓS • Román és magyar „határontúliség”: állam- vagy nemzetépítés?	16
CSORTÁN FERENC • Délkelet-Európa rejtőzködő nemzete	22
BODÓ BARNA • A románság csángói	35
ROMÁN KÖLTŐK A NAGYVILÁG MINDEN TÁJÁRÓL (<i>válogatta és fordította Cseke Gábor</i>)	
YOSSEF ABRAHAM • 13. számú motyogás, 14. számú motyogás, 16. számú motyogás és az utolsó	47
VICTOR TELEUCĂ • Havat árulnak az utcán	48
ȘTEFAN BASTOVOI • Az orosz csaj	49
MARIA POPESCU-BUTUCEA • A függőágy	50
ALEXANDRU DOHI • Tulajdonképpen	50
ANDREI FISCHOF • Tél Haifában	52
TEODORA GĂLĂȚEAN • November elsején Romániába vágyom	52
VASILE ROMANCIUC • Ólomkatonácskák	53
ALEXANDRU LUNGU • Madárvonat	53
ANDREI MOCUȚA • A Dos Palillos lebuj, Salvador Dalí bikasereglete	56
DAN CULCER • Odüsszeusz Kávéház	57
DAN CULCER – CSEKE GÁBOR • A hajósok visszatérnek (<i>interjú</i>)	58
KARÁCSONYI ZSOLT • A szárazság neve, Éjszakai repülés (<i>versek</i>)	72
■ TOLL	
MEDGYESI EMESE • Hangágyútörlékek hétköznapjairól, (a) vagy Vörösmarty esete a Szekuritátéval	73
■ MŰ ÉS VILÁGA	
MARTA PETREU • Apaország, vasország (<i>Rigán Lóránd fordítása</i>)	78
OVIDIU PECICAN • A Culiánu-mítosz nyomában (<i>Nagy-Hintós Diana fordítása</i>)	81
■ DOKUMENTUM	
Töredékek Imreh István emlékeiből (<i>Farkas Mária bevezetőjével</i>)	86

■ KÖZELKÉP

HATÁRON TÚLI ROMÁN KÖZÖSSÉGEK – AUSZTRIÁTÓL AUSZTRÁLIÁIG

STEFAN ILIE • Ausztriai levél (<i>Péter Árpád fordítása</i>)	93
TUDOR RAȚ • Bulgáriai és szerbiai román kisebbségek (<i>Péter Árpád fordítása</i>)	96
BARTALIS-BÁN JUDIT • Kazahsztáni románok	98
GHEORGHE PETRUȘAN • Magyarországi románok	99
VASILE SEBASTIAN DÂNCU • Román bevándorlók Olaszországban és Spanyolországban (<i>Péter Árpád fordítása</i>)	102
BOGDAN STANCIU • Ukrajnai románok (<i>Nagy-Hintós Diana fordítása</i>)	105
ILIE RAD • Melbourne-i feljegyzések (<i>Nagy-Hintós Diana fordítása</i>)	111

■ TÉKA

LÁSZLÓ SZABOLCS • A vészkorszak küszöbén (<i>Sasszé</i>)	113
TÓKÉS ORSOLYA – FEHÉR ANDREA – SIDÓ ZSUZSA • Új évkönyv generációk, korszakok, diszciplínák párbeszédéről	115
TAPODI ZSUZSA • A tapasztalatszerzés művészeteken át vezető útjai	121
STEINMACHER KORNÉLIA • Szellemi vatta (?)	123
A Korunk könyvajánlata (<i>Cseke Péter ajánlja</i>)	125

■ TALLÓ

LIVIA VERONICA PETRUȘAN • Conviețuirea – Együttélés	126
---	-----

■ ABSTRACTS

	128
--	-----

■ KÉP

GYARMATHY JÁNOS szobrai

A szobrokat László Miklós fényképezte

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Sustinem

CLUJ-NAPOCA 2021

Capitală Culturală Europeană
oraș candidat

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Elnök: KÁNTOR LAJOS ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGÁN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk–Komp–Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, EGYED PÉTER, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY,
ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ A megjelenéshez támogatást nyújt a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Bethlen Gábor Alap,
a Kolozsvári Városi Tanács, a Kolozs Megyei Tanács, a Nemzeti Kulturális Alap, a Romániai Magyar Demokrata
Szövetség és a Communitas Alapítvány, az Új Budapest Filmstúdió.

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 50, fél évi előfizetés díja 26 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhíd Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3.,
Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39,

illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.

■ Proiect realizat cu sprijinul Primăriei – Consiliului Local Cluj-Napoca

Proiectul susține candidatura orașului Cluj-Napoca la titlul de Capitală Culturală Europeană 2021.

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.;
Cod fiscal 5149284) ■ ISSN: 1222-8338

VASILE SEBASTIAN DÂNCU

A diaszpóra évszázada?

Interkulturális párbeszéd a román diaszpóra identitása kapcsán

■ Amikor Cseke Péter barátom felkeresett, kissé értetlenkedve hallgattam professzortársamat a *Korunk* témaválasztásáról. Végére is a *Korunk* egy romániai nemzeti kisebbség kulturális folyóirata. Miért is érdekelné olvasóit az a diaszpóra, amelyik éppen abból a többségi nemzetből származik, amelyikkel a romániai magyar kisebbség együtt él, konfrontálódik vagy a tárgyalóasztal mellett folyamatosan egyeztet. Vajon az anyaország határain kívül rekedt romániai magyarok szolidaritási gesztusáról van-e szó, vagy pedig arról, hogy a *Korunk* olvasói megismerjék a határon túli románok identitásának gyökereit? Ez esetben kétségkívül a kultúrák – hivatalos közvetítést nélkülöző – párbeszédéről van szó.

Úgy gondolom, hogy a kérdés szociológiai, ideológiai, politológiai továbbgondolása egyaránt indokolt. Mindemellett a metaforikus megközelítés sem fölösleges.

A diaszpóra identitása a legnagyobb mértékben a kollektív memórián alapszik. Ez teremti meg a nemzeti lét folytonosságának mítoszát és az újraképzés követelményét más idő- és tér-koordináták között. A száműzetés emléke kulturális formává alakul, amelyik a kollektív emlékezést helyettesíti. Másrészt, ha figyelmesen megvizsgáljuk, az etnikai vagy nemzeti identitások olyan alakzatok, amelyeket egyesek tartalom nélkülieknek tartanak, mivel Európa népségei számtalan migráció eredményeként jöttek létre, ami tönkretelheti a vérségi kapcsolat mítoszát.

A vér nem válik vízzé, tartja a közmondás, de amikor ezt mondjuk, leginkább arra gondolunk, hogy közös identitásunk van, egy képzeletbeli kollektív identitás. Általában ezt hagyománynak nevezik, de a hagyomány egy adott ponton többé vagy kevésbé mesterséges találmány, és közvetlenül „a nép lelkéből” ered. Az etikai pedigret nehezen lehet követni, egy nemzetét pedig még annál is nehezebben, ha olyan entitás egységét akarjuk ezzel megalapozni, amelyik az anyaország közösségén kívül található.

Még nehezebb megalapoznunk a diaszpóra fogalmát a *tiszta genetika* által, főleg olyan körülmények közepette, amikor léteznek több etnikumú nemzetek, amelyek csak emigránsokból állnak, és társadalmi szerződésen alapulnak.

A diaszpóra-fogalom a zsidóknak a világon való elterjedése okán jött létre. Mivel túl tág fogalomnak tartották, a különféle történelmi tapasztalatok rendre rányomták bélyegüket arculatváltozásaira. Egy dolog bizonyos: több diaszpóra-típus létezik, tehát a fogalom működésképes. Van olyan, amelyik a háborúk borzalmai következtében jött létre (menekülés, deportálás, etnikai tisztogatás); van olyan is, hogy a diaszpórához tartozók a szülőföldjükön maradtak, de megváltoztak a nemzetállamok határvonalai; a legújabb diaszpóra az utóbbi évszázadok vagy évtizedek gazdasági migrációja miatt jött létre. Van olyan szerző, mint Gabriel Sheffer, a Jeruzsálemi Héber Egyetem politikatudományi professzora, aki *áldozat-diaszpórákról* (afro-amerikaiak), *császári diaszpórákról* (indiánok vagy britek), *kereskedők diaszpóráiról* (kínaiak, libanoniak, görögök), *kulturális diaszpórákról* (karaibiaiak) beszél. Egyre inkább megjelenik a fe-

kete nacionalizmus, amelyik az afro-amerikai diaszpóra ideológiája akar lenni (két, egymással összefüggő alkotóelemmel: „négertudat” és annak politikai ideáljai).

Ha létezik *állam nélküli diaszpóra és egy államhoz kötődő diaszpóra*, a etno-nemzeti származásra való fokalizálás perspektívájából feltételezhető a folytonosság vagy változatlanúság léte. Ez a különbözőség oda vezet, hogy állandóan kontextualizálni kell a diaszpóra fogalom-használatát, mivel a diaszpóra államokon átívelő realitás, de – ahogy az utóbbi példából is kitűnik – *transzjetnikus* is lehet.

A *Korunk* nagyvonalú elgondolása ezt meg is teszi: kontextusba helyezi, leírja, szót ad a diaszpóra képviselőinek. Ideológiai elemzések nélkül, politizálás nélkül, rendkívüli értelmezések vagy hermeneutikák nélkül.

Az utóbbi időben a román diaszpóra politikai és intézményes témává is vált. Nagy figyelemmel követik, főleg 2009 óta, amikor a mérleg nyelvének szerepét töltötte be a romániai elnökválasztások alkalmával. Akkor közel 150 000 román szavazott külföldön, és másként szavazott, mint az itthon lakók, és ezzel új mandátumhoz juttatta Traian Băsescu. Ezért a Románia és a környező államokban, valamint az emigrációban lévő román közösségek közötti kapcsolat Románia Alkotmánya 7-es cikkelyén alapul, továbbá a 299/2007-es Törvény ama előírásain, amelyek a Románia határain kívül élő románok támogatására vonatkoznak. Az említett törvény a „bárhon élő románok” szintagmát használja, és ide tartoznak a „román származású, a román nyelvi és kultúrkörhöz tartozó személyek, akik felvállalják román identitásukat: a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek, a nyelvi kisebbségek vagy a szülőföldjükön élő etnikai csoportok, amelyek a Romániával szomszédos államokban élnek, függetlenül attól, hogy milyen népnek nevezzük őket, az emigrációban élő (Romániából származó) román közösségek tagjai, a külföldi lakhellyel vagy tartózkodási hellyel rendelkező román állampolgárok”. A Külügyminisztériumban működik egy, a bárhon élő románok ügyeivel foglalkozó miniszter, aki kidolgozza, és életbe lépteti a bárhon élő románokkal szembeni kormánypolitikát – Románia legfontosabb külpolitikai célkitűzéseivel és a Kormányprogrammal összhangban. A kormánypolitikában helyet kap a Románia határain túl élő románok intézményes támogatásának szükségessége, etnikai, nyelvi, kulturális és vallásos identitásuk megőrzése és kibontakozása érdekében; aminek egyébként megkülönböztetett figyelmet szentelnek az emberi jogok és különösképpen az etnikai kisebbségekhez tartozók jogainak tiszteletben tartásával foglalkozó európai intézmények is.

Lehet, hogy a 21. század a diaszpóra százada lesz, még inkább, mint az elmúlt évszázad. Több okból kifolyólag a nemzetközi migráció, a globalizálódás, a kereskedelmi cserék és a nagy integrációs felépítmények, mint az Európai Unió, állandóan hoznak létre diaszpórákat. Vajon a huszonegyedik században létrejön egy világdiaszpóra, egy hibrid identitás, egy kisebbségekből álló többség? Bármilyen lehetséges.

Egyelőre az legyen a gondunk, hogy figyelmesebben és rendszeresebben tanulmányozzuk ezt a nagyon gazdag valóságot. Amelyikben hibridizált és transzkulturális identitások jönnek létre, kultúrák közötti tranzíciók és tranzakciók, tárgyalási eljárások és interkulturális párbeszéd. A tapasztalat egyrészt azt mutatja, hogy új identitások születnek, másrészt pedig olyan jelenségek, amelyeket a kutatók „*identitászavarnak*” neveznek. A diaszpóra identitásai transzkulturálisak, mivel a nemzet, a faj vagy az etnikum különböző valóságait tömörítik, amelyekhez magát méri.

A román diaszpóra eme bonyolult valósága áthatja a *Korunk* decemberi számát. Elsőbbséget ad az erről szóló diskurzusnak, a diaszpóra aspirációit exponálja. Teszi mindezt bámulatra méltó szolidaritási gesztussal, természetes és magától értetődő módon a kulturális párbeszédre való felhívással.

Nagy-Hintós Diana fordítása

NICOLAE ESINENCU

Emigránsok

Találkoztam emigránsokkal
A világ minden sarkából.

Hogy vannak, kérdeztem.
Éjszaka, felelték,
Nyomulunk a Hon felé.
És nappal mit csinálnak,
Kérdeztem tőlük.
Várunk, felelték,
Míg leszáll az éj.
És ismét nyomulunk
A Hon felé.

És meddig jutottak?

A Hon felé nyomulunk.

Cseke Gábor fordítása

*Született 1940-ben, Chițcani/Telenești-ben; költő, számos filmforgatókönyv írója.
1971–1973 között a moszkvai Makszim Gorkij Irodalmi Főiskola hallgatója. Pró-
zaíróként is jelentős.*

LIVIU-PETRU ZĂPĂRȚAN

ROMÁN KISEBBSÉGEK A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOKBAN

**Az etnikumközi
konfliktusok
forrásainak keresése,
megelőzési, illetve
megoldási igénye [...] olyan nemzetközi dokumentumokban nyert megfogalmazást, amelyek politikai és jogi fokmérőjeként is szolgálnak valamely ország demokratikus fejlettségi szintjének.**

6

Anthony McGann 2006-ban megjelent *The Logic of Democracy* című művében rámutat, hogy a szóban forgó politikai rendszer megértéséhez szintézist szükséges kialakítani a demokráciát megalapozó értékrendszert javasoló normatív politikai filozófia, illetve a valós társadalmi mozgalom között, amelynek keretében az emberek kiválasztják a politikai fejlődés forгатókönyveit és a forгатókönyvek megvalósítására hivatott személyeket, továbbá a politikai folyamatokat stabilizáló és a demokráciát ellenségeitől megvédelmező intézményes és normatív keretet. Ezen az alapon a demokrácia valamely társadalom olyan általános politikai berendezkedéseként és vezetési formájaként fogható fel, amelynek célja – Robert Dahl szerint – az egymás között egyenlő polgárok közösségeként értelmezett nép igényeinek kielégítése.

Két fontos következmény származik mindebből. A polgárok közötti egyenlőség opcióik árnyos képviselésének pontos kialakítását teszi szükségessé szabályszerűen lefolytatott választások által, amelyek lehetővé teszik a többség számára a kormányzást, ám egyszersmind oly módon, hogy védelmezze a kisebbségeket. Amennyiben a politikai erők közötti különbségek igen nagyok – olyan értelemben, hogy a társadalom megítélésében antagonisztikusak, és az általuk javasolt megoldások irányai ellentétesek –, a Jürgen Habermas által elgondolt deliberatív rendszert meglehetősen nehéz működtetni, és folyamatosan fennáll a többség zsarnokságának veszélye.

A demokráciával foglalkozó szakirodalom nagy hangsúlyt fektet azokra az eljárásokra, ame-

lyek által valamely társadalom akarata kifejeződik az intézmények szerkezetében, valamint a demokratikus játékszabályok betartásában, ami feltételezi, hogy a demokrácia struktúrái az illető társadalomban szilárdan megalapozottak, és a vélemények pluralizmusa az egymás véleményét kölcsönösen tiszteletben tartó polgárok valódi egyenlőségében is megnyilvánul. A polgárok egyenlőségének elsőbbsége van minden személyek közötti különbséggel szemben, amely foglalkozással, vagyonnal, nemzetiséggel, fajjal, anyanyelvvel, vallási és ideológiai irányultsággal kapcsolatos. Az alapfeltevés az, hogy az ilyenfajta társadalomnak sikerült a személy iránti tiszteletre épülő politikai kultúrát kialakítania, amelyen belül a véleménykülönbségek nem fajulnak erőszakos versengéssé, a párbeszéd és az alkufolyamatok pedig ésszerűen alakulnak, függetlenül mindazoktól a szenvedélyektől és elfogultságoktól, amelyek a véleménykülönbségek természetes módon gerjesztenek.

A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy az ilyenfajta polgári társadalmak nehezen, egyes esetekben több évszázad alatt, sőt akár erőszakos összetűzések – polgár- és vallásháborúk, forradalmak, olykor erőszakossá fajuló összetűzések – nyomán alakulnak ki. Ezzel összefüggésben a modernitás a társadalmi struktúrák és a közöttük fennálló viszonyok egy újfajta elgondolásának kérdéskörét állította előtérbe, mégpedig az egyes emberre, az egyénekre összpontosítva, akinek kapcsán bizonyos jellemzőket posztulált, amelyek között a szabadságjogoknak jutott kiemelkedő szerep. 1789 után ennek az eszmekörnek a magvát a „szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszava fejezte ki, amely egy új közösségi keretben, a nemzet keretében valósult meg. A politikai élet terén egy olyan „társadalmi szerződés” valósult meg, amely arra alapozott, ami az emberekben közös: az általuk lakott terület, a nyelv, a kultúra és következésképpen az állam. Ennek alapján létrejön a politikai élet eszményi formájának egyfajta víziója is, amelyben a szabad és egyenlő polgárok egy aránylag homogén polgári társadalmat építenek ki azon az alapon, hogy ennek a társadalomnak mindannyian tagjai, és az egyetlen fennmaradó kérdés csupán az akaratuk és véleményeik képviselése az állam különböző struktúráiban. A valóságban azonban a társadalom tagjai továbbra is számos kritérium mentén különböznek, és ennek eredményeképpen a többség és kisebbség közötti viszony is, amely a demokráciában olyannyira fontos szerepet játszik, igen gazdag színezetet nyer. Márpedig az említett kritériumok egyike éppen a nemzetiség, tekintettel arra, hogy a történelmi folyamatok természetes folyamánya a nemzetiségek keveredése volt, amely többségi nemzetek és nemzeti kisebbségek együttlétezését is eredményezte.

Persze nem az újkor hozta magával először a különféle nemzetségek közötti viszonyokat, hiszen ezek folyamatosan nyomon kísérték az emberi nem kialakulását. Az etnikai önazonosítás mindig is együtt járt az egyik etnikumnak a másiktól való elkülönülésével, ám a premodern társadalmak rendelkeztek az elkülönülés jelölésének belső mechanizmusaival is.

Az etnikumok együttélése és a népek vándorlása azt eredményezte, hogy a etnikai identitás magvak előbb egyes népcsoportokon, majd nemzeteken belül képződjenek meg, de nem volt képes áthidalni a népek keveredését, sem pedig azt, hogy egyes területeken olyan etnikai többségek alakultak ki, amelyek mellett kisebbségek is élnek. Az újkorban ezek a többségi csoportok olyan nemzetekké alakulnak át, amelyek az 1648-as vesztfáliai béke nyomán nemzetállamokat igyekeznek létrehozni. Ezzel jelenik meg a nemzeti kisebbségek politikai kérdésköre is, mivel a nemzetállam polgárait etnikai identitásuk szempontjából is tekinti – a nyelvi és a kulturális-vallási hovatartozás mellett. A kérdéskör arányait jelzi, hogy a világ mintegy kétszáz független államában nagyjából hatszáz nyelvi, illetve ötezer nemzetiségi csoport létezik, amelyek nyelvi jogokat, helyi autonómiát, politikai képviselést és saját oktatást követelnek, valamint jelképeik, szokásaik és hagyományaik, sajátos életformájuk és egyéb sajátosságaik érvényesítését.

Mindezek alapján a kérdéskör egyik elismert szakértője, Will Kymlicka úgy vélte, hogy a demokratikus rezsimeknek – különösen a kelet-közép-európai, valamint a más kontinenseken újabban létrejött demokráciáknak – erkölcsileg igazolható és politikailag életképes válaszokat kell keresniük a nemzeti kisebbségek kihívásaira intézményeik és az általuk életbe léptetett szabályozások formájában. A Kymlicka által nyújtott találó helyzetképhez hozzátehetjük, hogy a szilárdabb nyugat-európai demokráciák is hasonló problémákkal kell szembenézzenek a bevándorlók, azaz a kulturális kisebbségek jogköveteléseinek formájában – habár sokáig úgy tűnt, hogy ezek az országok alakították ki a legjobb megoldásokat. A hidegháború végeztével a politikai erőszak fő forrásának világviszonylatban az etnikulturális konfliktusok tűnnek. Ezek közül egyesek kilátástalannak látszanak, mások olyan sajátos történetre tekintenek vissza, amely jó vágányra terelhető, néhány pedig többé-kevésbé mesterségesen gerjesztett.

Egy dolog biztos: mindaddig, amíg részét képezi az emberek mindennapi életének, és onnan politikai síkra terelődhet át, az etnikumközi viszonyok kérdéskörét csupán szemlehungyással lehet figyelmen kívül hagyni, felvállalása pedig a régebbi képmutatástól eltérő szellemiséget igényel, és különösen az erőszakos etnikai tisztogatás, illetve a többség nyelvének, vallásának és szokásainak rákényszerítésével végrehajtott erőszakos asszimiláció elutasítását, vagyis annak elkerülését, amit Samuel Huntington a „civilizációk összecsapásának” nevez.

Az etnikumközi konfliktusok forrásainak keresése, megelőzési, illetve megoldási igénye, a kisebbségek és sajátos kultúrájuk védelmének, illetve az érvényesülésükhöz szükséges intézményes keret létrehozásának szándéka olyan nemzetközi dokumentumokban nyert megfogalmazást, amelyek politikai és jogi fokmérőjeként is szolgálnak valamely ország demokratikus fejlettségi szintjének.

A politikai és diplomáciai megoldáskísérletek egyikét azok a kétoldalú egyezmények jelentették, amelyek által az egyes államok elkötelezték magukat amellett, hogy tiszteletben tartják az etnikailag a másik államhoz kötődő nemzeti kisebbséget. Ezek között említhető az első világháborút követően létrehozott egyezmény Németország és Lengyelország között, melyet Hitler a Lengyelországban és Csehszlovákiában élő németek jogainak megsértésére hivatkozva a második világháborút kiváltó támadás ürügyeként kihasználta.

A nemzetközi szabályozás egy másik módozatát az ENSZ által 1948. december 10-én elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata képviselte, amelynek első cikke a következőket mondja ki: „Minden emberi lény szabadon születik, és egyenlő méltósága és joga van. Az emberek, ésszel és lelkiismerettel bírván, egymással szemben testvéri szellemben kell hogy viseltessenek”; a harmadik cikk szerint pedig „minden személynek joga van az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz”, tekintet nélkül – a második cikk kitétele alapján – „bármely megkülönböztetésre, nevezetesen fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy bármely más véleményre, nemzeti vagy társadalmi eredetre, vagyonra, születésre, vagy bármely más körülményre. [...] Ezenfelül nem lehet semmiféle megkülönböztetést tenni annak az országnak, vagy területnek politikai, jogi vagy nemzetközi helyzete alapján sem, amelynek a személy állampolgára, aszerint, hogy az illető ország vagy terület független, gyámság alatt áll, nem autonóm vagy szuverenitása bármely vonatkozásban korlátozott.”

A nyilatkozat megfogalmazói úgy vélték, hogy ezekkel az egyetemes jellegű szabályozásokkal választ adnak a nemzetiségi kérdésekre is, beágyazván azokat az ember létállapotával kapcsolatban, mélyen humanista bölcsélet által ihletett általános megfontolásaikba. Mindazonáltal egyes ideológusok, politikai propagandisták és mozgalmárok úgy vélték, hogy ez a belefoglalás túl általános lévén nem nyújt elégséges alapot a nemzeti kisebbségek problémáinak tárgyalására.

Egy újabb normatív megoldás az általában vett kisebbségek kérdéskörében helyezte el a nemzeti kisebbségeket, figyelembe véve, hogy a nemzeti kisebbségek olyan kultúrák vagy szubkultúrák létrehozói, amelyeknek joguk van az érvényesülésre és a törvény általi védelemre a kulturális cselekvés megismételhetetlen egyediségének eszméjénél fogva, amely alapján sajátos társadalmi és emberi választ nyújtanak az általános – élelemmel, lakással, ruházattal, egyes intézményekhez és kulturális értékekhez való hozzáféréssel kapcsolatos – emberi igényekre. Csakhamar kiderült azonban, hogy nem sorolható a jogok egyazon családjába az ételreceptek vagy a ruházat, a szexuális élet vagy az absztinencia iránti tisztelet a nyelv, a vallás vagy a társadalmi és politikai életben való részvétel joga irántival.

Mindezekre való tekintettel az Európa Tanács 1950. november 4-én elfogadta az Emberi Jogok Európai Egyezményét, amely az ENSZ nyilatkozatát kívánja kiegészíteni, figyelembe véve, hogy Európai Unió országai „a politikai hagyományok, eszmények, a szabadság és a jog uralma közös örökségével rendelkeznek”. Különösen fontos ebből a szempontból a nemzeti kisebbséghez való tartozás alapján történő diszkrimináció tilalma a 14. cikkben, amelyet egyezmény átvesz az ENSZ nyilatkozatából. A pusztán deklaratív szintet meghaladva az Európa Tanács létrehozta az Emberi Jogok Európai Bíróságát, 2000. november 4-én pedig elfogadta az egyezmény 12. sz. jegyzőkönyvét, amely a diszkrimináció általános tilalmáról szól.

A legfontosabb lépés a nemzeti kisebbségek kérdéskörének terén 1995-ben történt, amikor az Európa Tanács elfogadta az 1998. február 1-jétől életbe lépő Keretegyezményt a Nemzeti Kisebbségek Védelméről. Ez utóbbi az első többoldalú egyezmény, amely közvetlenül a nemzeti kisebbségek védelmére és érvényesülésére, illetve a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek sajátos kultúrájának megőrzésére és építésére vonatkozik, biztosítván számukra a békés gyülekezéshez és a szabad társuláshoz való jogot, a gondolkodás és a véleménynyilvánítás szabadságát, a lelkiismereti szabadságot és a vallásszabadságot, a szabad hozzáférést a tömegtájékoztathoz, a nyelv szabad használatát, a tanuláshoz való jogot és a határokon átnyúló együttműködés szabadságát. Az egyezmény tekintettel van arra is, hogy az európai történelem viharos tapasztalatai kellőképpen alátámasztják a kisebbségek védelmének nélkülözhetetlen fontosságát a földrész stabilitása, demokratikus biztonsága és békéje szempontjából, ahogyan figyelembe veszi azt is, hogy a plurális társadalom tiszteletben tartja a kisebbségekhez tartozó személyek sajátosságait, ugyanakkor megteremti identitásuk megőrzésének, kifejezésének és építésének feltételeit, amennyiben a pluralizmus lényege a tolerancia és a párbeszéd, illetve a sokféleség az egységen belül, amely gazdagodik ezáltal. Ennélfogva a nemzeti kisebbségek védelme a nemzetközi együttműködés, a jószomszédi és hitelesen baráti viszonyok ápolásának részterületét képezi.

A személy szabadságának tisztelete nevében a Keretegyezmény 3. cikke leszögezi, hogy „minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek joga van szabadon megválasztani, hogy kisebbségiként kezeljék-e vagy sem”, és ezt a jogát egyenileg vagy másokkal közösen gyakorolhatja.

Két további kitételez érdemes még említenünk ebből az egyezményből. Az egyik a kisebbségek védelmének anyagi alapjára vonatkozik, és csupán minőségi és nem mennyiségi kereteket szab meg, olyan értelemben, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek valamely jogának érvényesítése a rendelkezésre álló anyagi forrásoktól függ, amelyeket az illető ország gazdasági fejlettségének fokához kell igazítani. A másik kitétel a Keretegyezmény azon cikkével kapcsolatos, amely „a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek által hagyományosan vagy jelentős számban lakott területekről” szól, amely területek esetében a szóban forgó jogok gyakorlása külön erőfeszítést igényel, amelynek meghozatalát az egyezmény javasolja az érintett államok-

nak. A mennyiségi keretet ez esetben azonban nehéz pontosítani, tekintettel arra, hogy a „jelentős számot” a terület egy bizonyos részéhez, valamint az érintett ország összlakosságához kell viszonyítani, ami vitákra adhat alapot a kisebbségekhez tartozó személyek védelmének gyakorlati megvalósítását illetően.

A felsorolt okmányok mellett említhetjük az Európa Tanács országai állam- és kormányfőinek 1993. október 9-én Bécsben elfogadott nyilatkozatát, valamint a Velencei Bizottság (Joggal a Demokráciáért Európai Bizottság) állásfoglalásait, továbbá azt is, hogy az 1975-ben létrehozott Európai Biztonsági és Együttműködési szervezet 2001. október 26-án létrehozta az EBESZ Nemzeti Kisebbségek Magas Szintű Bizottságát Hágában.

Fontos megjegyezni azt is, hogy az említett okmányok rendelkezéseinek betartása végett különféle monitorizálási mechanizmusokat is létrehozta, amelyek az 1995-ös Keretegyezmény mellett az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága által 1992. június 22-én elfogadott Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájára vonatkoznak, amely 1998-ban lépett hatályba, és amelyet mint az európai kulturális örökség egy sajátos elemének megővését szorgalmazó okmányt 2008-ban Románia is aláírt.

Ebbe az összefüggésbe illeszkedik a Velencei Bizottság 2001. október 19-i jelentése is a nemzeti kisebbségek számára az anyaállamok által biztosított kedvezményes bánásmódról. A jelentés szerint az anyaállamok által érzett felelősség a más országok állampolgárainak számító, de a saját nemzeti közösségükhöz tartozó személyek iránt az állampolgárság szerinti államok azon köteletségének formájában érvényesül a nemzetközi jog általános gyakorlatában, hogy biztosítsák az emberi jogok betartását, beleértve a kisebbségi jogokat, a nemzetközi közösségre hárulván az a szerep, hogy ellenőrizze a vállalt kötelezettségeknek a lakóhely szerinti államok által történő betartását.

Az anyaállamoknak a saját nemzetükhöz tartozó kisebbségek megővására vonatkozó igénye nyomán a Velencei Bizottság a kétoldalú vagy többoldalú egyezményeket javasolta megoldásként. Ebből kiindulva 1993-ban az Európai Unió elfogadta a Balladur-tervet, amely az európai stabilitás szolgálatában a jószomszédi viszonyok kialakítását szorgalmazta, kiterve ennek kapcsán a kisebbségek és az államhatárok kérdéskörére, a regionális együttműködésre, a demokratikus intézmények megszilárdítására, valamint a minden releváns területen megvalósítandó a kétoldalú együttműködésre. Az Európai Stabilitási Egyezmény különösen az EU-hoz való csatlakozásra készülő kelet-közép-európai országokra vonatkozott, így tehát implicit feltételét képezte a csatlakozásnak. Az érintett államok viszonylag gyorsan alkalmazkodtak a Stabilitási Egyezményben megfogalmazott követelményekhez, és olyan kétoldalú egyezményeket kötöttek, amelyek számos vitát váltottak ki, mint például a Románia és Magyarország, illetve Ukrajna közötti. Ezek az egyezmények azért estek bírálat alá, mert állítólag nem rögzítettek kellő biztosítékokat a két szomszédos országban élő román kisebbség jogainak betartására. A gyakorlat azonban kellőképpen igazolta hasznosságukat, illetve azt is, hogy az egyezmények idővel kiegészülhettek, még hozzá nem annyira előírásaik, mint inkább – az aláíró államok jóindulatára és jóhiszeműségére való tekintettel – az előírások alkalmazása szempontjából.

A Velencei Bizottság jelentése, amely nyugtázta ezeket a kétoldalú megállapodásokat és egyezményeket, kitért a közösen jellemző elemekre és az egyezmények közt tapasztalható különbségekre is. A mi szempontunkból legfontosabb kitétel arra vonatkozik, hogy a szomszédos államokban olyan román kisebbségek élnek, amelyek státusa egymástól, illetve együttvéve a Romániában élő nemzettársaikétól eltér. Magyarország, Bulgária és Görögország – Romániához hasonlóan – EU-tagállamok, ebből kifolyólag átültették belső törvénykezésükbe a közösségi jog rendelkezéseit. Ami Ukrajnát illeti, jelenleg egy olyan válságon megy át, amely után jövője – közeledés

az EU-hoz és a NATO-hoz, föderalizáció, semlegesség vagy az orosz érdekszférába kerülés – nehezen megjósolható.

Szerbiának valós esélye van az európai integrációra, mivel valószínűleg a kisebbségek tekintetében is át fogja venni a közösségi jog előírásait. Románia Fekete-tengeren túli szomszédjai, Törökország és Oroszország az európai normáktól eltérően viszonyul a kisebbségekhez, illetve azok problémáinak a normák szellemében való megoldásához. Ezek a különbségek szembetűnőek a kelet-közép-európai országok által aláírt megállapodások és egyezmények követelményeiben.

Ilyen értelemben például a romániai és az olaszországi törvénykezés általánoságban rendelkezik a határaikon túli közösségeket, illetve kisebbségeket illetően. Más országok ezzel szemben számos ismérvet rögzítenek, amely alapján valamely személy a kisebbségvédelem hatálya alá tartozik.

Az első kritérium a rokon kisebbséghez tartozó személy állampolgársága. A második kritérium a nemzeti, avagy etnikai eredet, amelyet a román törvény nem határoz meg közelebről, a szlovák a harmadik nemzedékig, a bolgár az első nemzedékig felmenő ősig számít, a magyar pedig a saját felelősségre tett nyilatkozatot veszi alapul. A szlovák törvény az etnikai eredetet „alátámasztó okmányt” követel.

Mindebből kitűnik, hogy a szomszédos országokban élő román kisebbségek helyzete esetenként különbözik az anyaország és a szomszédos államok közötti kapcsolatok története, a szomszédállamok története és a román kisebbségnek ebben a történetben játszott szerepe alapján. A szomszédos államok viszonyulása a román közösségekhez tehát a nemzetközi szinten elfoglalt helyzetüktől, valamint a kisebbségek kapcsán vállalt kötelezettségeiktől is függ.

A szomszédos országokban élő román közösségek helyzetének szemrevételezése segíthet tehát a kisebbségnek az illető országon belüli helye és szerepe értelmezésében, abból a szempontból is, hogy a többségi lakossággal és a Romániával ápolit kapcsolat alakulásában összekötő kapocsként, a baráti viszony támogatójaként vagy egy megőrzésre méltó és megőrizendő identitás képviselőjeként nyilvánul meg.

A Romániával szomszédos országokban a román eredetű közösségek többféle megnevezés alatt ismertek: vlahok, arománok, macedorománok, meglenorománok, isztrorománok. Román identitásuk kapcsán számos, politikai síkra terelt történelmi és néprajzi vita zajlik. Ebből kifolyólag szociológiai elemzésünkben tekintettel leszünk a szomszédos országoknak a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek önazonosítására vonatkozó statisztikai adataira. Ezáltal egy olyan európai kritériummal dolgozunk, amelyhez képest másodlagosnak tekintjük a történészek, nyelvészek és néprajzkutatók vitáit a román nép kialakulásáról és az általa lakott területről. Annyi bizonyos, hogy a Romániával szomszédos területeken román nemzetiségűnek tekintett vagy nemzeti kisebbségi státusú közösségek is élnek.

A szomszédos országokban tapasztalható román jelenlétről alkotott összkép alapján lehetetlen egyértelmű minősítéseket tenni, tekintettel arra, hogy a románok a különböző területeken élnek az egyes országokban, nagy többségükben azonban a román határok közelében.

Ukrajnában a 2001-es népszámlálás alapján 105 589 állampolgár, a népesség 0,32%-a vallotta magát románnak, moldávnak pedig 258 619 (0,53%). Félretéve a kisjenői (Chişinău) kommunista hatalom által gerjesztett álvitát a moldávok nemzeti identitásának és nyelvének a románhoz képest különálló mivoltáról, kijelenthető, hogy Ukrajna román eredetű lakossága összesen 409 608 állampolgárból áll, akik a Cernăuți (44,38%), Odessza (30,22%), Kárpátalja (7,85%) és Mykolaiv (3,21%) által alkotott régióban élnek. Ennek az eloszlásnak elsősorban történelmi okai vannak, amelyekkel azzal függnek össze, hogy a középkorban ez a földrajzi terület román államalakulatok részét képezte (Máramaros, illetve Străşineţ és Onuţ vajdaságai).

1775-ben Moldva északi részének (10 442 km²) a Habsburg-birtokhoz való csatlósáskor ez a terület a Bukovina nevet kapta. Az 1776-os osztrák népszámlálás adatai alapján a 70 000 fős lakosság 85,3 százaléka román, 20,7 százaléka szláv, 4 százalék pedig más nemzetiségű volt.

Mint ismeretes, az 1812-es bukaresti békével zárult orosz-török háború nyomán a Prut és a Dnyeszter közötti terület – Hotin és Bugeac régióval együtt – az Orosz Birodalomhoz került. A Besszarábiának nevezett területet tíz tartományból álló, kisjzenői székhelyű guberniummá alakították.

A történelmi mellett a másik magyarázat politikai jellegű, és egyrészt a két tartomány betelepítésére – Bukovina osztrákosítására, Besszarábia ruszifikálására – vonatkozik, amelynek eredményeképpen 1910-ben a bukovinai romának 34,4 százalékot, a besszarábiaiak pedig 47,6 százalékot tettek ki. A két tartomány egyesülése Romániával 1918-ban a helyi román lakosságot újra a román állam keretébe foglalta egészen 1940-ig, a Szovjetunió általi elcsatolásukig. A két tartomány történelmi színváltásainak következményei a román lakosságra nézve ismereteseek.

A jelenlegi helyzet elemzésében elfogadott kiindulópontunk alapján sem a történelmi tények nem hagyhatók figyelmen kívül, sem a jelenlegi helyzet nem tekinthető más szemszögből, mint a Románia és Ukrajna közötti természetes jószomszédi viszony kialakításához szükséges realizmus és a pragmatizmus. Ami Ukrainát illeti, történelme rendkívül összetett képet mutat polgárai – sokszor megkérdőjelezett – identitásának érvényesítésére, valamint identitásának a különféle centrifugális erőktől és a régebbi kommunista, birodalmi mentalitás befolyásától való megóvásával kapcsolatos igénye miatt. Ebben az összefüggésben tekintendő az ukrainai románok helyzete is. Az évi száznegyven órás rádió- és tévéműsoridő, illetve a román tannyelvű és a vegyes iskolák folyamatosan csökkenő számának feltételei mellett a hagyományok ápolásának egyetlen esélyét a – néha kimondottan aktív tevékenységet kifejtő – kulturális egyesületek nyújtják.

A bulgáriai románok a 2011-es népszámlálás adatai alapján Vidin, Vráca és Plevna régiókban csoportosulnak nagyobb számban. Számuk tízezerre becsülhető, de ebből csupán 866 személy vallja magát románnak, illetve 3596 személy vlahnak. Hivatalosan elismert nemzeti kisebbségi státusukat a Vidin székhelyű Bulgáriai Románok Egyesülete, valamint más kulturális egyesületek és központok védik. A szófiai román nagykövetség adatai alapján Bulgáriában nincs alap- és felsőfokú román nyelvű oktatás, ám a helyi román közösségek szerveznek román nyelvkurzusokat. Szófiában működik a Mihai Eminescu Líceum, ahol 1999-től – annak a kölcsönösségi egyezménynek köszönhetően, amelynek eredményeképpen Bukarestben is működik egy bolgár líceum – intenzíven oktatják a román nyelvet.

Szintén kölcsönösségi alapon a szófiai Ohridi Szent Kelemen Egyetemen és a Veliko Tarnovói Egyetemen működnek román tanszékek. Ugyancsak Szófiában van egy román ortodox templom, amely a román állam tulajdonát képezi, és a bukaresti patriarchátusnak van alárendelve. Léteznek továbbá részben románul megjelenő kétnyelvű kiadványok.

Fontos megjegyezni, hogy Bulgária 1991-es, új alkotmánya teljesen figyelmen kívül hagyta a kisebbségek szerepét, és a hangsúlyt a polgárok törvény előtti egyenlőségére, illetve az etnikai hovatartozás kulturális fejlesztésére fektette. Bulgáriában csupán 1999 után, a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény és az Emberi Jogok Európai Egyezményének aláírása nyomán kezdtek nemzeti kisebbségekről beszélni. 2004-ben Bulgária az uniós szabványokhoz igazodva aláírta az antidiszkriminációs törvényt, tekintettel arra is, hogy az ország lakosságának 16 százalékát a cigány, török, orosz, örmény, vlah, macedón és görög nemzeti kisebbsé-

gek képezik. Megalakult továbbá az etnikai és demográfiai kérdésekkel foglalkozó nemzeti tanács, amelynek a Bulgáriai Vlahok Egyesülete is részét képezi.

A politikusok a „bolgár etnikai modell” sikeréről beszélnek – szemben a jugoszláviai eseményekkel –, amely nagyrészt az európai integráció igényének köszönhető, holott a kisebbségek tényleges helyzete még számos kívánnivalót hagy maga után a javukra hozott újabb intézkedések formájában.

Magyarországon a 2001-es népszámlálás adatai szerint 7995 román él az 1990-es 10 740 főhöz képest, zömmel Magyarország keleti részén, a magyar–román határ közelében, illetve Budapesten. Ez alapján a románok az ország lakosságának 0,07%-át alkotják.

A magyar törvénykezés előírásai szerint más kisebbségekhez hasonlóan a román is saját szervezeti kerettel rendelkezik, amely a Magyarországi Románok Országos Önkormányzata nevet viseli. Sajtóorgánuma a Gyulán megjelenő *Cronica*. A szegedi közrádió napi két órán át románul sugároz, az M1 tévécsatorna pedig heti huszonhat perces román nyelvű adással jelentkezik, amelyet a Duna Televízió is átvesz.

Magyarországon létezik még a Román Ortodox Püspökség, és a román kulturális egyesületek is meglehetősen aktívak – különösen Gyulán és Budapesten –, különféle folklór- és gasztronómiai fesztiválokat – például a Méhkerei Uborkafesztivált –, tudományos konferenciákat, egyházi búcsúünnepeket stb. szerveznek.

A szerbiai román közösség helyzete beszédes képet nyújt a keleti romanizálás tapasztalatán átesett és az etnikai gyökereiket megőrző közösségek sorsáról a kelet-európai térségben bekövetkezett mélyreható demográfiai átalakulások keretében. A szerbiai románok az ország keleti térségében élnek, mesterségesen két csoportra, a nagyrészt vajdasági „románokra” és az észak-keleti, Timok-völgyi „vlahokra” osztva. A románok száma 34 578, a vlahoké pedig 40 054, de ez a statisztika nincs tekintettel a külföldre távozott románokra.

Identitásuk megőrzése érdekében különböző egyesületek működnek, köztük a verseci székhelyű Szerbiai Románok Közössége, a vajdasági Román Nyelvi Társaság, Újvidék székhellyel, az uzdini Tibiscus Irodalmi és Művészeti Szövetség, a pancsovai Libertatea Kiadó, az újvidéki Román Néprajzi és Folklorisztikai Társaság, valamint a Szerbiai Románok Demokratikus Mozgalma Zajearban és más olyan társaságok, amelyek célja a szerbiai románok nyelvének, kultúrájának, vallásának és szokásainak művelése.

A román–szerb politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok 2008 utáni fellendülése a szerbiai román kisebbség helyzetében is éreztette hatását. Felélénkültek a gazdasági kapcsolatok, együttműködési, testvérvárosi és partnerségi megállapodások születtek. A belgrádi és az újvidéki egyetemen román nyelvű és irodalmi tanszékek működnek.

Európai integrációja érdekében Szerbiának számos erőfeszítést kell tennie. Az Európai Bizottság legutóbbi jelentése értelmében 2015 végéig Szerbiának cselekvési tervet kell kidolgoznia a nemzeti kisebbségek védelme érdekében az ország egész területére vonatkozóan, többek közt az oktatás, az anyanyelvhasználat, a tömegtájékoztatáshoz való hozzáférés, a felekezeti szabadság és a közigazgatási képviselő területén.

Amennyiben figyelembe vesszük, hogy nemrégiben mennyire erőteljes nemzeti-etlenítő politika színtere volt ez az ország, kijelenthető, hogy a szerbiai románok helyzete javuló tendenciát mutat. A románok érvényesülésének új lendületet adna itt is az egységes fellépés, mivel a világ számos más országához hasonlóan a román közösség Szerbiában is meglehetősen fragmentált, és egymással versengő csoportokra oszlik.

A romániai hatóságok az idők során folyamatosan törődött a határokon túli románok sorsával, akinek identitását a szaktudósok, történészek, filozófusok és etnológusok sokasága kutatta és mutatta be munkáiban. Az irántuk tanúsított érdeklődést növeli az a körülmény, hogy identitásuk érvényesítése által a román kisebbségek gazdagítják nemcsak a saját országuk, hanem Románia kulturális összességét is, valamint fontos összekötőelemet képeznek a népek és nemzetek közt. Megállapítható továbbá, hogy a nemzeti kisebbségek általában vett sora alól az övék sem képez kivételt, korunk szellemi fejlődése azonban olyan új helyzetet teremt számukra az egyes többségi társadalmak keretében, amelyben elismerik sajátos alkotóerejüket.

Egy másik levonható következtetés az, hogy a történelem folyamán a nemzeti kisebbségek a diszkrimináció áldozatai voltak, akiket rendszerint a társadalom bajaiért vádoltak. Így nem is annyira meglepő a jogaik érvényesítésével szembeni ellenállás, amely nem csupán a közvélekedésre, hanem a nemzeti kérdésekből politikai tőkét kovácsoló politikusokra is jellemző. Ebből a szempontból valós előrelépésnek számít az, hogy az európai intézmények a kérdés kapcsán egy jellemzően európai humanista szellemiségben fogant elgondolást alakítottak ki és szorgalmaztak. Mint láthattuk, ez az elgondolás a nemzeti kisebbségek kérdéskörének megközelítéséhez olyan szabványokat kínál, amelyeket az európai minősítésre számot tartó bármely államnak el kell fogadnia.

Megállapítható, hogy Románia a maga részéről elfogadta a nemzetiségi kérdés megoldásának ezen általános irányát, és saját közpolitikájában bevezette az európai szabványokat, ugyanakkor tényleges törődést tanúsít a határain kívül élő románság sorsáért.

Ennek kapcsán említhető a Román Kulturális Intézet fiókinézményeinek működése, amely többek között a román nyelv és kultúra támogatását célozza meg a fiókinézményeknek helyet adó országok román közösségeinek életén belül, így jelenleg Budapesten – szegedi fiókinézettel –, illetve a jövőben várhatóan Kijevben és Cernăuți-ban. A román nagykövetség mellett ezekben az országokban román konzuli hivatalok és tiszteletbeli konzulátusok támogatják ezt a tevékenységet Szegeden és Gyulán, Versecen és Zaječarban, Odesszában és Cernăuți-ban, Szilisztrában, Burgasban és Vidinben.

A román parlament elfogadta a 2007/298-as törvényt, amelyet a 2013/176-os törvény módosított, és amely pontosítja, hogy „a világszerte élő románok” kifejezés alatt azok a személyek értendők, akik szabadon vállalják a román kulturális identitást, román származásúak és a román nyelvi és kulturális pillérekre nyugvó közösséghez tartoznak, függetlenül attól, hogy milyen megnevezéssel ismertek: „armani, armariji, aromâni, basarabeni, bucovineni, cuțovalahi, daco-români, fărșeroți, herțeni, istro-români, latini dunăreni, macedo-români, maramureșeni, megleniți, megleno-români, moldoveni, moldovalahi, rramani, rumni, valahis, vlahi, voloni, macedo-armanji” vagy ezek rokon jelentésű megfelelői.

„A világszerte élő románok támogatásáról” szóló törvény alapfogalma a román etnikumú, illetve a román nyelvi és kulturális pillérekre nyugvó közösséghez tartozó személyekre vonatkozik, minden egyéb melléközöngé nélkül.

A törvény célja jogi alapot biztosítani Románia számára az érintett személyek kulturális, etnikai, nyelvi és vallási identitásának megőrzése, érvényesítése és kinyilvánítása érdekében való fellépésre.

A törvény előírja a romániai illetékes hatóságok hatáskörét és jogi eszközeit, amelyek az érintett személyek lakóhelyeül szolgáló országokkal kötött egyezményeken, illetve azokkal közösen kialakított programokon – együttműködési megállapodásokon vagy más diplomáciai megegyezéseken – alapulnak.

A törvény által érvényesített elvek ezen támogatási tevékenység kifejtése során a területi szuverenitás, a kölcsönösség, a „pacta sunt servanda” elvben kifejezett jogi norma elsőbbsége, az alapvető emberi jogok, a diszkriminációmentesség és az európai, illetve nemzetközi szabványok és dokumentumok előírásainak tiszteletben tartásával kapcsolatosak.

A törvény alapján a világszerte élő románok jogai a következők: ingyen látogathatják a kulturális közintézményeket, a történelmi emlékműveket, valamint a nemzeti örökség helyeit; joguk van tanulni Románia bármely oktatási intézményében; ösztöndíjakra pályázhatnak és továbbképzéseken vehetnek részt Romániában; anyagi támogatásért pályázhatnak, beleértve a tankönyvek, könyvek és egyéb kiadványok formájában adható támogatást; támogatásért folyamodhatnak templomok építése és felújítása, illetve tudományos, kulturális és művészeti rendezvények szervezése, valamint a román kulturális intézetek működtetése céljából; részt vehetnek a világszerte élő románok kongresszusán.

A törvény által megszabott egyedüli kikötések a román identitás szabad és nyílt vállalása, a román nyelvismeret, illetve a tagság valamilyen román szervezetben. Ugyanez a törvény november 30-át (Szent András, a románok apostolának napja) jelöli meg a világszerte élő románok napjaul.

A kulturális akciók közvetlen támogatásának céljából létrehozták a Világszerte élő Románok Eudoxiu Hurmuzachi Központját, valamint egy jelenleg Románia miniszterelnökének irányítása alatt működő államtitkárságot. A román parlament keretében működő illetékes bizottságok elvi beleegyezésüket adták a világszerte élő románok kongresszusának megszervezéséhez. Sajnálatos módon a politikai viták is rajta hagyják nyomukat a világszerte élő románokkal kialakítandó kapcsolatokon, illetve a határon túli román közösségek sem minden esetben tartanak össze a román nyelv és kultúra határokon átvívelő egységének megvalósítása érdekében.

Rigán Lóránd fordítása

BAKK MIKLÓS

ROMÁN ÉS MAGYAR „HATÁRONTÚLISÁG”: ÁLLAM- VAGY NEMZETÉPÍTÉS?

Azok a határon túli román területek, amelyeknek román etnikumait sohasem érte el a román nemzetépítés, általában kívül maradnak a politikai figyelem körén (szerbiai vlachok, arománok), napirendi kérdéssé csak nagyon ritkán és esetlegesen válnak.

■ Már egy kis publicisztikai körkép is sejteti, mennyire különbözik a magyar és a román politikában a „határontúliak” politikai céllá változtatása, diskurzusteremtő szerepe, sőt integrációjuk intézményes módja is. Egyik oldalon közjogi kérdések sokasága (állampolgárság, választójog), a másikon eseti kezelésmódok sorozata. Magyarország számára a politikai közösséget mélyen megosztó, alapvető kérdésről van szó, Romániában a politikai beszédmód „nemzetivé” tételének epizódjairól. De a tudományos megközelítések terén is jelentősek a különbségek. Magyarországon jelentős szellemi teljesítményekben összegződött ez a kérdéskör,¹ jóllehet e teljesítmény nem hat ki sem a társadalomtudomány egészére, sem a politikai döntéselőkészítésre, és emiatt egy polarizált fogalomhasználat alakult ki. Romániában viszont inkább fogalmi zűrzavar figyelhető meg. A politikában ezt már a joganyag nyelvezete is megjeleníti (a határon túli román közösségek megnevezésére – például – a jogalkotók a „határon túli románok”/„românii din afara granițelor”, a „román szellemiséghez tartozó személyek”/„persoanele care aparțin spațiului spiritualității românești”, „román diaszpóra”/„diaspora română”, „határon túli román közösségek”/„comunități românești de peste hotare” „világszerte élő románok”/„românii de pretutindeni” stb.),² a társadalomtudományokban pedig – a magyar szakirodalomhoz mérve – jóval kevesebb konceptualizációs törekvés figyelhető meg.³

A „határontúliség fenomenológiája” segít ugyan e különbségek észrevételében, az okok tekintetében viszont több elmélet értelmezői segídlete is szükséges. Ez az írás csupán az állam- és a

nemzetépítés különbségeit tartja szem előtt, és nem olvasandó úgy, hogy a szerző a kérdéskör további meghatározó tényezőit⁴ ne tartaná relevánsnak.

A nemzetépítés és az államépítés különböző, de egymást átfedő folyamatok.⁵ Európában az államépítés – főleg a kontinens nyugati felén – történetileg megelőlegezte a nemzetépítést. A kettő egymásra tevődéséről főleg a francia forradalom óta beszélhetünk, amely a nemzet értelmezésébe is egy kettősséget vezetett be. Ugyanis a fogalmat két folyamatra, illetve jelenségre kezdte alkalmazni: egyrészt a nemzetet történelmileg kialakult, saját nyelvvel és kultúrával rendelkező közösségnek tekintette, másrészt egymással egyenlő állampolgárok együttesének, akik ezt az egyenlőséget egyetlen központi kormányzat működésének köszönhetően nyerték el és tudták fenntartani.⁶

A modern korban összekapcsolódó és egymást átfedő állam- és nemzetépítés általában a modern *nemzetállam* kialakulását eredményezte. Azonban az egymásra tevődés eredményeképp a nemzetállam fogalmán nem csupán az államot, tehát egy statikusnak felfogható képződményt, hanem inkább egy dinamikus, önfenntartó és önmegújító folyamatot kell értenünk, amelyre ma már inkább a *nemzetesítő állam* fogalma (nationalizing state⁷) illik. Az állam- és a nemzetépítés folyamatának bonyolult egymásba fonódását jól jelzi – például –, hogy az Olaszországgal foglalkozó történészek között ma is vita van arról, hogy a Risorgimento és az egyesülés egy Cavour vezette államépítési vagy inkább egy Mazzini és Garibaldi vezette nemzetépítési folyamat volt-e.⁸

Az államépítés és nemzetépítés bonyolult viszonya Kelet-Közép-Európában még inkább nyilvánvaló. Hroch szerint a modern nemzetté fejlődésnek két fő típusa van, attól függően, hogy az államépítés és a nemzetépítés szakaszai hogyan kapcsolódnak össze.⁹ Nyugat-Európa nagy részén, Angliában, Franciaországban, Spanyolországban, Svédországban (de ide sorolhatjuk akár Lengyelországot is) „a kora újkori állam egy etnikus kultúra dominanciája alatt fejlődött ki, abszolutista formában vagy rendi-reprezentatív rendszerben”.¹⁰

Itt az államépítés alapozta meg a modernitás azon történeti fordulópontját, amellyel az állam által már korábban „összerakott” társadalom civil társadalommá alakult át, és megalapozhatta az egyenlő polgárok közösségének létrehozását. Másrészt – írja Hroch – Közép- és Kelet-Európában jórészt „külső eredetű” uralkodó osztály gyakorolta a hatalmat olyan etnikai csoportok fölött, amelyek összefüggő területen éltek, de nem volt „saját” nemességük, vagyis feudális társadalmuknak nem volt „saját” vertikuma.¹¹

E két ideáltípuson megrajzolt történelmi nemzetépítési kontextus a valóságban számos összetett képletet jelent. Nyugaton is voltak nem domináns etnikai csoportok, s ha azt vizsgáljuk, hogy hány nemzeti mozgalom fordult elő a 19. századi Nyugat- és Kelet-Európában, akkor – állapítja meg Hroch – körülbelül ugyanazt a számot kapjuk, viszont „változnak az arányok, ha azt a kérdést tesszük fel, hogy hány autonóm középkori kultúra integrálódott vagy szűnt meg az egyes régiókban”.¹² A különbség abban áll, hogy Európa nyugati felében csupán néhány kultúra maradt fenn, és vált a későbbi nemzeti mozgalmak kiindulópontjává, vagyis a nyugati monarchiák sikeresebb államépítő teljesítménnyel asszimilálták a „nem állami” kultúrákat, mint a keleti (a Habsburg-, a Romanov- vagy az Oszmán) birodalmak.¹³

Első pillantásra azt mondhatnók, hogy a magyar helyzet tipológiailag inkább az első mintához áll közelebb, míg a románság helyzete látszólag az utóbbi történeti típusba sorolható be. Azonban a kép összetettebb. Magyarországon a török megjelenése megakasztotta a nyugat-európai típusú nemzetépítést (vagyis az etnikus alapú feudális államra épülő civil társadalom megjelenését), és a hódoltságok megszüntekor a megváltozott társadalom fölött a magyar elit már nem folytathatta ott

az állam/nemzetépítő projektet, ahol az megszakadt. Románia esetében a nemzet-építés kiinduló helyzetét a megkésetttség és a történelmi események véletlenjei szabták meg.

Havasalföld és Moldva szabadparaszti jellegű állam volt a középkorban, feudalizmusra később alakult ki, a bojárság nem vált közép-európai jellegű feudális renddé, hanem olyan oligarchiává, amely hatalmát szívósan és jó alkalmazkodóképességgel tudta átmenteni nemzedékről nemzedékre. A rendiség hiánya a 16–17. századtól, amikor teljesen kialakult a két állam Oszmán Birodalomtól való függése, teljesen nyitottá tette az egyes bojári csoportok között a fejedelemségek trónjéért Isztambulban folyó versenyt. E versengés helyébe a Porta 1711-től a fanarióta uralmat állítja, a két fejedelemség amolyan „procunsuli tartománnyá” válik a birodalom határvidékén.¹⁴ A fanarióták, Isztambul egyik szűk, bizánci-görög származású elitje a két fejedelemségben csak a Portától megvásárolt helytartóság általi minél gyorsabb meggazdagodás érdekét követte. A nem erdélyi premodern román nemzettudatnak ez az uralom volt az egyik kialakítója. Egyrészt a lázongó helyi elitek (a bojárok) az „idegen” (görög) uralom elleni szembeszegülésről kezdtek beszélni, s a görögellenességből a nemzettudat konstituálódását szolgáló „mi”-„ők” szembenállás alakult ki. Másrészt a fanarióta uralomnak volt egy nem szándékolt, különös következménye is. Mivel uralkodói könnyen „áthelyezhetőek” voltak az egyik fejedelemségből a másikba (Constantin Mavrocordat 1730 és 1769 között hat ízben volt Havasalföld és négy-szer Moldva fejedelme¹⁵), rotációik, az általuk gyakorolt uralom párhuzamosságai segítettek a két fejedelemség elitjének felismerni a két állam hasonlóságát, valamiképpen összetartozását.¹⁶ Tulajdonképpen ez a felismerés készítette elő a két fejedelemség perszónálunióját, Cuza közös fejedelemmé választását (1859). Minthogy az 1859-es egyesítés egyben politikai modernizációt, a politikai piac bővítését is jelentette,¹⁷ a szűk liberális elitcsoporttal végrehajtott modernizáció tulajdonképpen egy „felülről lefele”, a társadalom állam általi mobilizációjával végrehajtott modernizáció volt. Meghatározó volt ebben, hogy III. Napóleon volt Cuza mintaképe és támogatója: ez a francia állammodell győzelmét segítette elő, holott a fejedelemségek egyesülését lehetővé tevő Párizsi Egyezmény tartalmazta a két állam „föderális” egyesülésének az alternatíváját is a 27. cikkelyben Focşani székhellyel előírt Központi Bizottság révén.¹⁸ Az állam tehát egy szűk körű elit kezére került, amely európai elismerést épp a politikai modernizáció révén szerzett, miközben a politikai társadalom civil alapzata hiányzott. Románia létrehozását követően az új államnak meg kellett teremtenie „a románokat” is, a „románosítás” pedig az állami eszközökkel segített polgárosítást, illetve asszimilációt jelentette. Ez egyaránt jelentette a városi rétegek bevonását a politikába (Brătianu programja) és a „lojális románok” megteremtését. Ez utóbbi nem sok sikert ért el Besszarábia 1918-as egyesülését követően: sem akkor, sem később a román nemzetiségítő politikának, a román állam „infrastrukturális hatalmának”¹⁹ nem sikerült a cári birodalomban létrejött moldvai identitást átalkotnia. Később, Dobrudzsa esetében Románia ki- és betelepítésekkel, erőszakos asszimilációval teremtette meg a lojális állampolgárok területi túlsúlyát.

Az erdélyi román nemzetépítés egészen másképp alakult, bázisa alapvetően kisenemesi és polgári, de gyenge volt. A görög katolikus egyház létrejöttével azonban olyan értelmiségi elitre tett szert az erdélyi románság, amely a nemzeti ébresztés tekintetében versenyképesnek bizonyult a többi erdélyi nemzetiségi elittel. Az 1791-ben II. Lipóthoz folyamodványként benyújtott *Supplex Libellus Valachorum* történeti érvelésre – a dákoromán kontinuitás elméletére – és a románok erdélyi többségére hivatkozva a románok negyedik erdélyi natióként való elfogadását követeli, azonos jogokat igényelve a román papság, nemesség és közrendűek számára a többi három natio, a magyarok, a székelyek és a szászok megfelelő rétegeivel.²⁰ Ezzel kezdetét ve-

szi Erdélyben egy részben rendies, részben polgári román nemzeti mozgalom, mely kulturálisan folyamatos, politikailag viszont megszakított, de megfelelő feltételek között mindig folytatható volt.²¹

A két román modell közötti különbség leginkább Hroch Kelet-Európára összpontosító, a nem domináns etnikai közösségek nemzetépítő mozgalmainak tipológiája alapján értelmezhető: Hroch e mozgalmak esetében három szakaszt különböztet meg: a) a nem-domináns csoport kulturális, történelmi stb. jellemzői „feltárásának” a szakasza, b) az „ébresztés” szakasza, melyben újabb szereplők – immár agitátorok – lépnek színre, és szélesebb néprétegeket, tömegeket igyekeznek megnyerni a felismert különállásnak, majd az ebből fakadó „nemzeti tervnek”; c) a mozgalom immár átfogja a teljes társadalmi struktúrát, és ezen belül létrejönnek az irányzatai is (klerikális-konzervatív, liberális stb.).²² A nemzetépítés és államépítés közötti összefüggés mélyebb tipológiai tisztázása érdekében Hroch e szakaszokat rávetíti az alkotmányos társadalomba való átmenet (a polgári forradalmak) folyamatára, és ennek alapján az európai nemzeti mozgalmaknak négy típusát állapítja meg: 1) Az elsőben a nemzeti agitáció – az „ébresztés” szakasza – még az abszolutizmus idején jelenik meg, és a (c) szakaszra, a tömegmozgalomra való átmenet épp az abszolutizmusról a polgári berendezkedésre való átmenettel kerül sor. Az 1848-as forradalom épp ilyen mozzanat volt mind a magyar, mind az erdélyi román nemzeti mozgalom számára, a sok sajátos jellemző mellett. 2) A második típusban a nemzeti agitáció még a régi rend alatt kap lendületet, de a nemzeti mozgalom csak jóval a polgári forradalom után bontakozik ki (Litvánia, Horvátország); 3) E típusban a nemzeti mozgalom még a régi rend, a birodalmi keretek között tömegessé vált és általában fegyveres felkeléseket eredményezett (Szerbia, Görögország); 4) Az utolsó típus Nyugat-Európára jellemző, ahol a nemzeti mozgalom alkotmányos környezetben indult el (Baskföld, Katalónia, Flandria stb.), vagyis olyan etnoregionális ébredésről van szó, amely a korábbi államépítés demokratikus eredményére alapozható.

Míg az erdélyi román nemzeti mozgalom leginkább az első típusba sorolható, a cuzai egyesült fejedelemségek (az Ókirályság) állami nemzetépítése igazából besorolhatatlan, tulajdonképpen a premodern abszolutista nyugati monarchiák megkésett követésének tűnik, amelyben egy szűk állami elit a negyedik típus alkotmányos körülményeire támaszkodva a „lojális románok” megteremtése érdekében mobilizálta olykor társadalmát. Minthogy ehhez hiányzott az előzetes kulturális és ideológiai teljesítmény, amely általában az „ébredés” szakaszában halmozódik fel, az Ókirályság politikusai nagymértékben az erdélyi nemzeti mozgalom szellemi teljesítményére alapoztak (átvették – például – a dákoróman kontinuitás elméletét), egészen 1918–1919-ig. Ennek lett eredménye, hogy a Gyulafehérvári Határozatok – melyek gondolatisága visszavezethető a *Supplex Libellus Valachorum*ig – a bukaresti államépítő centralizmus igazolásává torzult, és kilúgozódott belőle az erdélyi román nemzetépítésnek az a specifikuma, amely az erdélyi „párhuzamos társadalmak” belső konföderációját támogatta. Bár Nagy-Románia a korábbi királyság államépítő (államnemzet-építő) ethoszát viszi tovább, a belső viták és válságok időnként a felszínre hozzák a korábbi belső feszültséget. Ilyen vita volt például a két évvel ezelőtti régiósítási vita, amelyen belül kitapintható volt, hogy a területi hatalommegosztás kommunárius változatát inkább Erdélyben, míg delegált államépítő változatát inkább az Ókirályságban támogatják.

A magyar nemzetépítés alapvetően „kétarcú”, a magyar nemzeti elit a 19–20. században kettős stratégiát követett, amely abból fakadt, hogy a nem magyar nemzetiiségekkel szemben „elnyomó”, a bécsi udvarral szemben pedig „elnyomott” volt.²³ Az első attitűd mint *államnationalizmus* a magyar nemesi nemzet (*natio Hungarica*) *államépítő* hagyományának modernizálásából ered, ez alapozta meg Kossuth nemzeti-

ségekkel kapcsolatos álláspontját, Deák Ferenc „politikai nemzet”-felfogását, Trefort Ágoston iskolapolitikáját, a Szent Korona tradíciójára alapozó történelemszemléletet, majd – a gyökeresen megváltozott körülmények közt – a Kádár-rendszerben a roma népesség asszimilálására tett kísérleteket.²⁴ A Habsburgokkal szembeni önvédelem pozícióján alakult ki a nyelvre, kultúrára, önazonosságra alapozó *nemzetépítő* felfogás, mely 1867 után a konzervatív gondolkodás Széchenyi-kultuszában, Trianon után pedig a „Mi a magyar?”-vitákban (Szekfű Gyula) került az előtérbe.

A deáki „politikai nemzet”-fogalom (az 1868. évi XLIV. törvénycikk megfogalmazásában: „Magyarország összes honpolgárai, az alkotmány alapelvei szerint is, politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja”) ugyan még nem egyértelműen a nemzetállamot vizionálta,²⁵ de Deák követői már megtették az első lépéseket ebbe az irányba: Beöthy Ákos, Ferdinandy Geza, majd Beksics Gusztáv egyre világosabban azonosítják az államot a nemzettel, s így utat szabnak a magyar állam nemzetállammá alakítási kísérletének.²⁶ Mindezt a szocializmus, elsősorban a Kádár-korszak a magyar *kisállami politikai nemzet* fogalmában fogalmazta újra. Vele szemben a Kárpát-medence egész magyarságát megragadó kulturális nemzetfogalom jutott erőteljes kritikai funkcióhoz.

A magyarországi rendszerváltás sajátossága, hogy e két felfogás szembenállását a politikai viták az értékhierarchiák csúcán jelenítették meg. A (kisállami) politikai nemzet – kulturális nemzet kettőssége „a polgári” és „az etnikai” ideológiai szembeállításává torzult, és a mai magyar politikai közösségképzés egyik legmeghatározóbb törésvonalává lett. A mai magyar politikában a nemzetépítés az ideológiai kérdések sorában elvált az államépítéstől. Ez ma már a konzervativizmuson belül is törésvonal: Egedy Gergely szerint a magyar konzervativizmus első, rendszerváltás után kialakult változata, a *patrícus konzervativizmus* az államépítésnek adott elsőbbséget a nemzetépítéssel szemben, azonban 2002 után a Fidesz létrehozta a magyar konzervativizmus „mozgósító-plebejus” irányzatát. Ez a változat a nemzethez való viszonyt tekintette a magyar politika legfontosabb törésvonalának, aminek a történeti oka az, hogy Magyarországon erősek ugyan a jobboldali hagyományok, viszont igen gyengék a konzervatívok. Ezért e konzervatív irány csak e nemzetközponitú változatában válhatott kormányzóképes erővé, önálló politikai pólussá. A nemzetépítésnek elsőbbséget adó – a nemzeti identitás rekonstrukcióját előtérbe állító – stratégia természetesen kiemelt szerepet juttat a határon túli magyar kisebbségeknek.²⁷

Hogyan hat az állam- és nemzetépítés különbsége a „határontúliségi” (transzszuperén²⁸) stratégiákra?

Románia esetében az államépítés elsődlegessége a kétoldalú kapcsolatok közvetlensége felől tekint e kérdésre, alárendeli azt a kontextuális lehetőségeknek. Románia a határon túli románok lakta területeket előbb aszerint vizsgálja, hogy azok részei voltak-e valamikor a román nemzetállamnak. A valamikori nemzetállami területek kiemelt figyelmet kapnak, a belpolitika diszkurzív szintje nem zárja ki az irredenta megközelítést sem, de a téma nem vált egyetlen párt identitásképző törzstémájává sem. A külpolitikában Románia a rugalmas, országspecifikus kapcsolatépítést helyezi előtérbe, és aktívan nem részese azoknak a nemzetközi normaalkotó folyamatoknak, amelyek a nemzetközi kisebbségi joganyagot bővítik. Ennek oka, hogy az állam-nemzet-építés belső stratégiája fontosabb a környező román kisebbségek jogai biztosításánál, sőt a kettő közvetlen ellentéte a „belső szempont” elsőbbsége szerint dől el. Azok a határon túli román területek, amelyeknek román etnikumait sohasem érte el a román nemzetépítés, általában kívül maradnak a politikai figyelem körén (szerbiai vlachok, arománok), napirendi kérdéssé csak nagyon ritkán és esetlegesen válnak.

A magyar nemzetépítő megközelítés – a romantól eltérően – törekvéseiben és megszólíthatóságában egységes nemzetrésznek tekinti a határon túli magyarok összességét. Ennek történeti oka az, hogy a határon túli magyar nemzetrészek akkor szakadtak le, amikor a 19. századi értelemben vett magyar államnemzet-építés épp „csúcsra járatott”, azaz amikor a nemzeti tudat közös képzeleti horizontja a legélesebb volt. A különböző szomszédos országokban élő magyarok között létrehozott közjogi kapcsolat, amely nem területi közösségeket, hanem az állampolgárság kötelékén keresztül egyéneket kapcsol Magyarországhoz, ebbe a nemzetépítő stratégiába illik bele. E stratégia „középponti” kérdései és tétjei azonban nem a határon túl, hanem Magyarországon vannak, a nemzetépítés mai fő politikai mozgatója két politikai tábor „mi”–„ők”-szembenálláson alapuló identitásképzése, két nagy politikai közössége belső koherenciateremtése. Ma már látható, hogy a külhoni magyar állampolgárság lehetővé tételével, a diaszpóra- és támogatáspolitikák intézményesítésével ez a stratégiai nézőpont ki is merítette lehetőségeit, és a magyar transzszuverén politikának újra vissza kell térnie a konkrét területiségi kérdésekhez.

■ JEGYZETEK

1. Vö. Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. Konferenciasorozat a Sándor-palotában. Tanulmánykötet. Köztársasági Elnöki Hivatal, Bp., 2010.
2. Kiss Ágnes: *Románia határon túli románságpolitikája*. Magyar Kisebbség 2005. 1–2. 339.
3. Lásd Gabriel Andreescu: *Națiuni și minorități*. Polirom, Iași, 2004.
4. A civilizációs-gazdasági fejlődés különbségei, nemzetközi kapcsolatok és szerződések stb.
5. Juan J. Linz: *Nemzetépítés és államépítés*. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek* (szöveggyűjtemény). Rejtjel Kiadó, Bp., 2004. 277.
6. Sieyès abbé szerint „társak testülete, akik közös törvények szerint élnek”. Lásd Sieyès: *Mi a harmadik rend?* In: Hahner Péter (szerk.): *A nagy francia forradalom dokumentumai*. Osiris, Bp., 1999. 36–43.
7. A fogalmat bevezette: Rogers Brubaker: *Nationalizing states in the old 'New Europe' – and the new*. *Ethnic and Racial Studies* 1996, April, Volume 19, Number 2. 411–437.
8. Linz: i.m. 280.
9. Miroslav Hroch: *A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában*. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek* (szöveggyűjtemény). Rejtjel Kiadó, Bp., 2004. 230–247.
10. Hroch: i.m. 231.
11. i.m. 232.
12. uo.
13. uo.
14. Vö. Trócsányi Zsolt: *Fanarióták és Habsburgok (1711–1821)*. In: Trócsányi Zsolt – Miskolczy Ambrus: *A fanariótáktól a Hohenzollernekig. Társadalmi hanyatlás és nemzeti emelkedés a román történelemben (1711–1866)*. ELTE–BTK, Bp., 1992. 12–16.
15. Trócsányi: i.m. 15.
16. Călin Goina: *How the State Shaped the Nation: An Essay on the Making of the Romanian Nation*. *Regio: Minorities, Politics, Society* 2005. 1. 154–169, 156.
17. Korábban 30 bojárcsalád ellenőrizte Moldvát és 70 Havasalföldet (Goina: i.m. 159)
18. E bizottság egyfajta „szövetségi tanácsá” alakulhatott volna, azonban a kormány és a törvényhozás 1862-es egyesítése nyomán az egyesített román parlament szenátusa lépett a helyébe.
19. Michael Mann: *The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results*. *Archives européennes de sociologie* 1984, Vol. 25. 185–213.
20. Trócsányi: i.m. 70–71.
21. Trócsányi: i.m. 74.
22. Hroch: i.m. 233.
23. Gángó Gábor: *Mi a nemzet? A népek életéről és haláláról*. Előadás a Mindentudás Egyetemén. [http://mindentudas.hu/elodasok-cikkek/item/24-mi-a-nemzet?-a-n%C3%A9pek-%C3%A9let%C3%A9r%C5%91-%C3%A9s-hal%C3%A1l%C3%A1r%C3%B3l.html](http://mindentudas.hu/elodasok-cikkek/item/24-mi-a-nemzet?-a-n%C3%A9pek-%C3%A9let%C3%A9r%C5%91-%C3%A9s-hal%C3%A1l%C3%A1r%C3%A1r%C3%A1r%C3%B3l.html) letöltve: 2014.okt.25.
24. Gángó Gábor idézi Kiss Paszkál: *Nemzet és tudomány*. Világosság 2004. 5. 56–57.
25. Gángó Gábor: *Az 1868. évi nemzetiségi törvény és következményei*. Korunk 2009. 5.
26. Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Osiris, Bp., 2007. 90–98.
27. Egedy Gergely: *Transzszuverén nemzetstratégia: a plebejus konzervativizmus és a határon túli magyar kisebbségek*. Kommentár 2013. 5. http://kommentar.info.hu/iras/2013_5/_transzszuveren_nemzetstrategia_a_plebejus_konzervativizmus_es_a_hataron_tuli_magyar_kisebbségek letöltve: 2014.okt.25.
28. Csergő-Goldgeier szerint az átalakuló szuverenitáskonceptió mellett az új európai közegben négy nemzetstratégia különböztethető meg: 1) hagyományos nacionalizmus; 2) állam alatti nacionalizmus; 3) protekcionista nacionalizmus és 4) transzszuverén nacionalizmus (a „határon túliak” egyesítését célozza). Lásd Zsuzsa Csergő – James M. Goldgeier: *Nationalist Strategies and European Integration*. *Perspectives on Politics* 2004. Volume 2. Issue 01. March. 21–37.

CSORTÁN FERENC

DÉLKELET-EURÓPA REJTŐZKÖDŐ NEMZETE

Sok évszázados hagyományok, regionális tudatok, kulturális önazonosságok veszték el, kisebbségi helyzetbe került etnikai csoportok fizikai pusztulásnak, netán gyors asszimilációnak voltak kitéve, vagy pedig el kellett vándorolniuk. És e mondat jelen időben is érvényes.

■ A kezdetben legalább a városokban egységesnek tételezett ókori balkáni latinság a 6. századi avar, illetve szláv inváziók nyomán egymástól elválasztott, elszigetelt csoportokra szakadt. E csoportok a különben sem nagyszámú és nagy kiterjedésű síkságokról és dombvidékekről a magasabb hegyiségekbe szorultak. Valamikor már a Kr. u. első évezred második felében (talán a 6–7. századi balkáni szláv bevándorlás után) jellemző gazdasági tevékenységük a pásztorkodó állattartás lett, illetve – a Balkán-félsziget sajátos domborzati feltételeiből fakadóan – annak egy különleges, „legelőváltó” (újkori szakszóval „transzhumáló”) változata. Ez azt jelentette, hogy voltak állandó téli szállásaik (az utóbbi évszázadokban szilárd, jól védhető kőházak), de kora tavasztól késő őszig több száz kilométeres távolságokat jártak be nyájaikat legeltetve. Ebben az időszakban a teljes nagycsalád: három, netán négy nemzedék kelt vándorútra a Balkán nagy hegyvonulatainak a gerincein, útközben ideiglenes szállásokon élve. A juhászat megannyi feladatát kellett folyamatosan végezniük (például a sajtkészítést), és ezenkívül állandó fegyveres készenletben voltak, védelmezve életüket, az állatokat és ingó javaikat az időjárás veszedelmeitől, a rablóktól és a vadállatoktól. Ez volt a férfiak dolga. Az asszonyoké a gyapjútakarók és szőnyegek, az egyéb textíliák készítése, a gyermeknevelés, illetve a nyári vándorlások során az ideiglenes, helyszínen talált faágakból készített szállások építése volt.

Ez a sajátos gazdasági tevékenység és létforma a szabadságnak igen magas fokát jelentette, nagy mobilitást, de a veszélyeknek való kitettség-

get is. A közigazgatás, illetve a „hatalom” legfeljebb a téli hónapokban érte utol őket, és nem lehetett az év folyamán folyamatosan adót szedni tőlük. Jellemző kötelezettségeik, sajátos adófajták voltak, mint a „juhötvened”, valamint a katonászkodás (több családnak kellett egy fegyveres katonát kiállítania). Az idők folyamán a legelőváltó pásztorkodás, valamint a fegyveres készenlét, illetve a katonai szolgálat meghatározó jellegzetességük lett a nyelvük, valamint a keleti kereszténységhez (ortodoxiához) való tartozás mellett.¹ A velük szomszédságban élők *vlach*oknak nevezték őket, ők saját magukat (legalább is jelentős részük) *armânnak* („aromán”). Erre következtethetünk abból a tényből, hogy a 19–20. század folyamán a thesszáliai hegyvidéken, Epiruszban és a mai Macedónia területén élő utódaik többsége így nevezte-nevezi magát. A név kapcsolata a „román” (a. m. római) szóval tagadhatatlan.

A római hódítás óta a 20. század legelejéig a Balkán-félsziget (rövid időszakokat kivéve) nagy „transzkontinentális” – a római, a bizánci és az oszmán – birodalmak része volt. (Szintén birodalomnak tekinthető a viszonylag nagy kiterjedésű, többnyelvű, többkultúrájú és rövidebb ideig fennálló középkori szerb, bolgár, illetve magyar állam is.) A Balkán-félsziget etnikai-nyelvi-vallási-foglalkozási közösségeinek („népeinek”, „törzseinek”), közöttük a vlachoknak is ehhez a nagy kiterjedésű és igen változatos kultúrájú, de *politikailag, közigazgatásilag* hosszú időn át *egységes térséghez* kötődik a története. Általában egymással szomszédságban vagy éppen összekeveredve, természetesen különféle akkulturációs hatásoknak, kölcsönös kulturális befolyásoknak is kitéve, amelyek azonban a középkorban sokkal lassabbak voltak, sokkal több időn át konzerválták az identitás megannyi összetevőjét, mint az utóbbi két évszázadban.

A legújabb korban, évezredek-évszázadok után hirtelen, a Balkán-háborúk (1912–1913) során államhatárok szabdalták fel a térséget. E határok nem voltak, nem lehettek nyelvi-kulturális határok, hanem a helyi „kishatalmak” vagy a távoli nagyhatalmak politikai érdekei alapján vonták meg őket. Elsődleges következményük e sok évszázados gazdasági rendszer, illetve életmód válságba kerülése, majd gyakorlatilag összeomlása volt. (A balkáni vlachokon kívül két más, hasonló foglalkozású-életmódú közösség volt a térségben: a görög nyelvű, ortodox szarakacsánok/karakacsánok, valamint a török nyelvű muszlim jürükök, mindhármat egyaránt sújtották e legújabb kori országhatárok.) A Görögországban, Albániában és Bulgáriában élő töredékeik fokozatosan feladták a pásztorkodást, le kellett települniük, és e folyamat harmadik lépése a többségbe való beolvadás lett.

A Balkánon az Európa és a világ más térségeiben megfigyelt nemzetépítési folyamatok ebben az újkorban vagy éppen az utóbbi évszázadban-évtizedekben zajlanak, mintegy „laboratóriumi” közelségben, a szemünk előtt. Sok évszázados hagyományok, regionális tudatok, kulturális önazonosságok vesztek el, kisebbségi helyzetbe került etnikai csoportok fizikai pusztulásnak, netán gyors asszimilációknak voltak kitéve, vagy pedig el kellett vándorolniuk. És e mondat jelen időben is érvényes. E nagy és tragikusan megkésett történelmi váltás – amelynek eredményeképpen a mai délkelet-európai államhatárok kialakultak (és az Oszmán Birodalom, illetve a török etnikum szinte teljesen kiszorult Európából) – 19. századi előzményei a szerb, görög, bolgár, albán, román nemzeti emancipációs mozgalmakban, a Habsburg Birodalom bosznia-hercegovinai terjeszkedésében leheltek fel. Vagy talán helyesebb, ha az ezek eredeténél található nemzeti eszme és ideológia 18. századi kezdeteit, a felvilágosodást számítjuk a Balkánon is a modernitás, a mai viszonyok kezdetének. (A megkésetttség okának pedig az Oszmán Birodalom és népei történetének sajátos vonásait tekintjük.)

Kis „vlach földrajz”

■ Ma hogyan határozhatjuk meg őket? Délkelet-európai országokban igen hosszú (és bizonytalan) ideje élő etnikum (népcsoport, illetve népcsoportok „hálózata”). Meghatározó jellegzetességük (volt) újlatin nyelvük (a mai román nyelvvel közeli rokonságban), valamint a görögkeleti (ortodox, pravoszláv) felekezethez való tartozás. Sohasem volt saját államuk, ami nemzetté alakulásuk kovásza lehetett volna. Csoportjaik újkori-mai létének minden megnyilvánulása, aspektusa problémás.²

A középkori dokumentumok, úti beszámolók, illetve a Nyugat-Balkán egyes földrajzi nevei alapján a középkori Thesszáliában és Epiruszban, a Balkán-hegységben, Dalmáciában vagy Boszniában azonosíthatók az egykori nagyobb kiterjedésű vlach lakosságú területek. A 19. század második felében megindult céltudatos kutatások már jól körülírható és a középkoriaktól eltérő, általában kisebb területre kiterjedő földrajzi terekben, településeken találják a vlach-aromán lakosságot. E terek ma (a 19. század végétől napjainkig) a következők: a Pindosz- és a Grammosz-hegység a mai Görögország északi részében, Thesszália és Epirusz határvidékén, továbbá a Zagori-hegyvidék Epiruszban, Joánnina szomszédságában, e várostól északra. Szintén a történelmi Epiruszhoz tartozik a mai Albánia déli része; itt volt – Korçë városától nyugatra, a hegyek között – a balkáni vlachok 18. századi nagy gazdasági és kulturális központja, Moschopolis (ma a romokkal teli, pásztorok lakta Voskopojë falucska). Jelenleg Albánia-szerre számos településen éltek-élnek vlachok, illetve asszimilálódott leszármazottaik. Moschopolis volt a központja annak a kereskedelmi és kézműipari hálózatnak, amely már a 17. század közepén létrehozta erdélyi (nagyszebeni majd brassói) kereskedőkompániáit. A város az 1740-es években élte virágkorát 60 ezer lakossal, kézműves céhekkel és kereskedelmi vállalatokkal, egy színvonalas oktatási intézménnyel („Új Akadémia”), nyomdával, több tucat kolostorral, templommal. Utólag visszatekintve eléggé rejtélyes, hogy mindez a görögösödést szolgálta, nem pedig a saját identitás kiépítését. A saját identitás „felfedezése” és felértékelődése a 18. század közepe táján kialakuló magyarországi kereskedőkolóniáikban történt meg, amint ezt később kissé bővebben is bemutatjuk.

A város 18. század végi pusztulása után az itteni lakosság nagy tömegben széttrajgott Délkelet-Európába, a mai Szerbia, Macedónia, Bulgária, Bosznia, majd a Habsburg Birodalom ausztriai és magyarországi területeire. Jelenleg 400 ezerre tehető egész Délkelet-Európában a nyelvüket még őrző arománok száma.³

Történelem

■ Eredetük, mint minden népé, bizonytalan. Kézenfekvő feltételezés, hogy a Krisztus előtti második évszázad végén kezdődő balkáni római hódítás és meggyökerezés során alakultak ki csoportjaik és nyelvük (római bevándorlók, valamint balkáni őslakók, illírek, trákok stb. keveredése során). Dolgozatunknak nem tárgya eredetük és korai történetük vizsgálata, de megemlíthetünk mégis egy, a 19. században elsősorban régészeti leletekre alapozott hipotézist: az úgynevezett „Jireëek-vonalat”.⁴ E képzeletbeli határvonal a mai Albánia északi harmadától délre indul, eléri Serdica (a mai Szófia) városát, majd a Balkán-hegység gerince mentén a Fekete-tengerig ér. A késő ókori Balkán kutatói szerint e vonaltól északra a latin, délre pedig a görög volt/vált a legelterjedtebb nyelvvé. Eszerint az aromán (illetve talán a román) nyelv (etnikum) kialakulásának helye e vonaltól északra lehetett. De nem mindenki fogadja el e „forgatókönyvet”, így a görög és a román „nemzeti tudományok” sem. Az előbbieket szerint a vlachok nem is vlachok, hanem „vlachofón hellének”, egykor ellatinosított görögök, jelenleg (sőt egész történelmük során) lojális hellén hazafiak. A ro-

mán nyilvános diskurzus szerint az arománok (macedorománok) a román etnikum (illetve jelenleg a román nemzet) tagjai, nyelvváltozatuk (változataik) az egységes román nyelv négy „dialektusának” egyike, és a Dunától északra kialakult, latin-dák szintézis eredményeként létrejött nép tagjaiként vándoroltak a Balkán-félszigetre.

Az elnevezésük sem egységes, hiszen nevezik-nevezték őket vlachnak, kucovlachnak (Görögországban), cincárnak (Szerbiában), macedóniainak („macedonean”, „macedoromân” vagy „machedon”), újabban „aromân”-nak (Romániában). A 18. század végén jelent meg az „aromán” (*aroumain*, *aromanian* stb.) név, majd terjedt el a tudományos világban a német Gustav Weigand monumentális monográfiája nyomán.⁵ A „vlach” az ókorban a kelták neve volt, majd a germán és a szláv nyelvekben a latin nyelvváltozatokat beszélő népeké. (Köztudott, hogy ebből a szóból származik az *olasz* és *oláh* szavunk.)

Persze a ma *aromán* gyűjtőnévvel megnevezett etnikum sem egységes. Különálló csoporttudata, illetve többé-kevésbé sajátos dialektusa van (volt) a dél-albániai *färşerotok*nak, a közép-albániai, Myzeqe-vidéki *muzăchiar*i, az észak-görögországi *grămoşteni* csoportoknak, valamint a mai görög–macedón határ által kettévágott Meglen-Moglen falucsoport lakosainak. A megleniták dialektusa erősebben különbözik a másik háromtól, és itt jött létre a vlach településhálózat egyetlen muszlim közössége, Nanti, amelynek aztán az 1923 utáni görög–török lakosságcsere során távoznia kellett Törökországba (Tráciába).⁶ A vlach/aromán csoportok további alcsoportokra, törzsekre való „lebontását” Zef Mirdita, a Horvát Történelmi Intézet kutatója végezte el egy nemrég megjelent tanulmányában.⁷

A *vlach* csoportnév jelentése valamikor, évszázadokkal ezelőtt megváltozott, „kitágult”, hiszen egy idő után (a Kr. u. második évezred második felében) már nem egy nyelv által meghatározott népcsoportot, hanem egyre inkább egy sajátos foglalkozású-kultúrájú (a nomadizálás miatt szinte állandóan mobilis, pásztorkodó-katonáskodó) és egyre inkább szerbül kommunikáló, jellegzetes szerb személynéveket viselő társadalmat jelentett. Így illeszkedtek be a balkáni oszmán katonai rendszerbe, keresztény segédcsapatokként, utak, hegyszorosok, hidak őreiként. (E „fegyvernem” oszmán neve *müşellem* vagy *martoloz*, ebből származnak a magyar *martalóc*, valamint a görög *armatolosz* szavak.) A törökök által adott etnikai nevük (a „vlach” szó oszmán változata) az *iflak*.

„Vlach” néven érkeztek be nagy tömegek a 17. század közepén a Habsburg Birodalom közigazgatása alatti Horvátországba, ahol aztán a határőrezredek autonóm területein telepítették le őket, ott adtak nekik privilégiumokat (például Krajinában). A 20. század végéig (illetve egy töredékük mindmáig) a horvátországi szerb kisebbséget képezték-képezik. A „vlachok” Magyarországon is megjelentek a hódoltság korában, általában azokon a településeken, ahol erődítmény, vár, illetve oszmán helyőrség volt. E szerb lakosságot (Pest, Szeged, Arad, Várad, Borosjenő, Eger, Temesvár későbbi szerb városi polgárságának elődeit) a 18. század folyamán már hiba lenne vlachnak (balkáni románnak) tekinteni, de életmódjuk, kollektív autonómiájuk intézményei és sajátosságai egyértelműen a hajdani vlachok öröksége.

Meg kell említenünk néhány (latin eredetű, illetve a mai románokkal rokon) balkáni népcsoportot, amelyek *nem* tartoznak dolgozatunk tárgyához. Ezek a következők.

– Az Isztriai-félsziget közepének néhány hegyvidéki falujában élő, eltűnőben levő „isztrorománok”.⁸

– Az adriai tengerparton, Isztria és a Kotori-öböl között egykor élt dalmátok (nyelvük utolsó beszélője a 19. század végén halt meg).⁹

– A dalmát tengerpart közelében levő hegységekben a középkorban jelen lévő „morlakok”. Görög eredetű nevük (*mavrovlachos*) jelentése „fekete vlach”, vélhetően fekete gyapjúöltözékük miatt kapták azt. (Más magyarázat szerint a név szláv ere-

detű, jelentése „tengeri olasz”.) A 18. században nyugati utazók még találtak velük, utóbb elvándoroltak-elenyésztek, ottlétük emlékét néhány földrajzi név őrzi (Durmitor, Pârlitor, Bucur, Ursul, Rätunda, Visitor).

– A Timok folyó (a Dunának a Vaskapu közelében levő jobb oldali mellékvíze, jelenleg az alsó szakaszán szerb–bolgár határfolyó) vízgyűjtő medencéjében élő nagyszámú népességnek is a mai neve „vlach”. A 18. században települtek ide a mai Olténia területéről, dialektusuk egyértelműen ama táj népnyelvének egy archaikusabb és szerb átvételeket tartalmazó változata. A szerb államiság újkori története során mindig megkülönböztették őket a „cincároktól”, a mai Albániából, Észak-Görögországból vagy Macedóniából származó (aromán) pásztoroktól-kereskedőktől.¹⁰

– A mai Vajdaságban, a Duna és a mai szerb–román határ között élő román kisebbség. Eredetében, nyelvében és önazonosság-tudatában azonos a bánági románssal, amelytől a trianoni békeszerződés értelmében megvont határok választották el. Persze az a tény, hogy a 20. század folyamán egyazon állam határain belül egymással rokon (e közösségek, illetve az anyaország hangadó értelmisége szerint azonos) népcsoportok élnek, és eltérő néven nevezik őket, mi több, a helyzetük, kezelésük is eltérő – és ez erősen meghatározta-meghatározza identitásukat, a felettük gyámkodó hatalmi-közigazgatási központok és saját elitjeik (ha vannak), reprezentatív szervezeteik magatartását –, bizonyos helyzetekben feszültségeket is okozhat.¹¹ Nemzet? Nem. De ott van valamiképpen minden újkori-jelenkori balkáni nemzet „biológiai anyagában”, történelmében, megannyi kulturális hagyományában. Alkalmassint ugyanazon eredetű-hagyományú, de a 19–20. századi új határok különböző oldalaira került csoportjai ma eltérő nemzetek tagjai: görögök, albánok, szerbek, horvátok, bolgárok, románok. Ámbár e szétszakadás annyira friss esemény, hogy a fenti nemzetekbe beolvadt hajdani vlachok egy része még számon tartja közös eredetét, családi gyökereit.¹² Jó pár hajdani vlach származék ma magyar vagy osztrák, amint erről is szólunk a továbbiakban. A balkáni vlach-aromán etnikum kisebb-nagyobb csoportjai, szórványai megtalálhatók Görögországban, Macedóniában, Albániában, Romániában, Szerbiában, valamint több nyugati államban (USA, Németország, Franciaország, Nagy-Britannia), ahol megannyi kulturális egyesületük van, és kiadványokkal, illetve – manapság természetesen – honlapokkal rendelkeznek a világhálón.

„Vlach diskurzusok”

■ A tárgyról különböző megközelítésben lehet írni, és ezek „műfajaik” függvényében különböznek egymástól. Egyik legkézenfekvőbb változat a néprajzi: a 19. század második felétől a 20. század közepéig (amíg még volt hagyományos kultúra) jó pár tudományos igényű felmérés, gyűjtés készült. Néhány „nagy név”: a már említett Weigand, Theodor Capidan (1879, Prilep, Macedónia – 1953, Bukarest), Pericle Papahagi (1872, Avdela, Görögország – 1943, Szilisztra, Bulgária), Tache Papahagi (1892, Avdela, Pindosz, Görögország – 1977, Bukarest). E téren a legújabb kutatási eredmény a balkáni albán, aromán és görög pásztorkodás technikáinak és szaknyelveinek monografikus bemutatása és összehasonlítása.¹³

Más kutatási irány a nyelvészeti. Az említett korszakokon kívül e téren is jelentős eredmények születtek, a legutóbbi években is. Ezek a nyelvészet újabb elméleteinek, a fiatal, jól képzett kutatók jelentkezésének, a megnyílt utazási lehetőségeknek és a balkanisztika politikai okokból bekövetkezett felértékelődésének köszönhetőek. (Ez utóbbi átmenetinek bizonyult, a jelenlegi politikai konszolidációs folyamatok miatt a balkanisztikát ismét mellőzik.) Különben a balkáni aromán-meglenoromán nyelvváltozatokat egyesek a román nyelv dialektusainak tekintik, mások pedig önálló nyelvnek/nyelveknek.¹⁴ A legkorábbi kéziratos vagy éppen nyomtatott nyelvemlé-

kek a 18. század elejétől a 19. sz. elejéig terjedő időszakban keletkeztek. Mind nyelvi anyaguk, mind pedig tartalmuk miatt kiemelkedően jelentősek. Milyen szövegek ezek? Például egy fametszetes szentkép felirata (1731), egyházi szertartáskönyv, templomi falkarcolatok, Theodor Cavallioti görög–albán–aromán ábécéskönyve-szöszedete (1770), Constantin Ucuta, a poznańi „macedovlah” egyház esperesének aromán nyelvű vallásérkölcsei tankönyve vagy a *Nea Paidagogia* (1797). Ide sorolható még Moschopolisi Dániel görög–vlach–bolgár–albán olvasókönyve, a korabeli Moschopolis társadalmának a bemutatása, amelynek előszavában a szerző megfogalmazza népe számára a követendő utat. (A könyv második kiadása 1802-ben jelent meg. A rímelő verssorokat itt rím nélkül fordítottam.) „*Albánok, Vlachok, Bolgárok és más nyelvűek, örvendeztetek / És készüljetez arra, hogy Romaioszokká [rómaiakká, azaz görögökké – Cs. F.] váljatek. / Hagyjatek a barbár nyelveket és hangzásokat, / Hogy mindez utódaitek számára csak mítosznak tűnjék.*”

E korai nyelvi építkezés „koronája” Rosa György Konstantin (1786, Monastir–1847, Temesvár) pesti egyetemi orvos két nyelvkönyve, amelyek Pesten jelentek meg 1808-ban, illetve 1809-ben. Tartalmi, nyelvi, ideológiai vonatkozásai igen komplex kérdéseket vetnének fel, ami meghaladja dolgozatunk szándékait. A görögöket csak „szomszédnak” tekinti, az aromán nyelvet pedig a Dunától északra, több állam területén élő románság nyelve egyik válfajának. Javasolja a latin ábécé használatát, valamint egy egységes román nyelvi norma kialakítását. A sort Mihail Boiagi (Bojadzsi) (kb. 1780 – kb. 1842), a bécsi aromán kereskedőközösség (Budán született) görög nyelvtanárának német és görög segédnyelvű aromán nyelvkönyve zárja 1813-ban.¹⁵ Ugyancsak fellendült a különböző vlach csoportok népzenejének a kutatása is, aminek szintén van műszaki (a jobb rögzítő és sokszorosító berendezések), személyi (érdeklődő, felkészült fiatal szakemberek), illetve politikai oka. (Ez utóbbi kapcsán megjegyezzük, hogy Görögország – Európai Unió tagsága okán – egyre nyitottabbá válik a politikai vagy etnikai okokból elűzött-elvándorolt személyek, illetve az érdeklődő szakemberek látogatási, kutatási szándéka iránt.)¹⁶

A harmadik nagy diskurzusirány természetesen a történelmi. Már az eddigiekből is kiderülhet, hogy ez tulajdonképpen megírhatatlan. Mármint egységes nemzeti (vagy ennek analógiájára intézményi) történelemként, ahogy „megszoktuk” a 20. század elejéig. Hiszen minthogy nem nemzet, a múltjukról megtudott információk nem szerkeszthetők kronologikus sorba, és még kevésbé köthetők egy területhez. Az arománok/vlachok régebbi történetére tehát a térbeli és időbeli diszkontinuitás a jellemző. Vagy ha mégis egységes diskurzussal próbálkozunk, annak tere a teljes balkáni térség, kiterjesztve azt Ausztriáig, Magyarorszáig, a dunai fejedelemségekig, Lengyelorszáig, Poroszorszáig. A „vlach élettér” ráadásul a 18–19. században magába foglalta Isztambult, Alexandriát, Szmírnát, Velencét, Triesztet, Odesszát, Moszkvát, Cadixt is. Időben pedig Kr. előtt 180 körül kezdődne, a Balkán-félsziget római meghódításának kezdetével – és máig is tartana. Ezért aki a múltjukra kíváncsi, az a középkori balkáni államok (Bizánc, a szerb, illetve bolgár állam, az Oszmán Birodalom) történetét, azok dokumentumait fogja vizsgálni, vagy a térség fontosabb múltbeli intézményeivel (az ohridi, majd peæi ortodox metropóliák vagy a térség fontosabb kolostorai, illetve a 17. századtól a velencei, erdélyi, magyarországi, ausztriai „görög” kereskedőtársaságok) kapcsolatos iratokat. Ezekhez adódnak az európai hatalmak (például az Osztrák–Magyar Monarchia¹⁷ vagy Franciaország stb.) balkáni konzulátusainak diplomáciai iratai a 19–20. század fordulójáról, az első és a második világháborúk résztvevő hatalmainak külpolitikai és katonai iratai, valamint a román kormányzat balkáni arománokat támogató (oktatási és vallási) politikájának dokumentumai az 1860-as évektől az 1940-es évek végéig. Vallásilag (egyes kutatók szerint) az első évezredben a nyugati kereszténységhez tartoztak, majd az első bol-

gár cárság idején átvették a keleti liturgiát (és a szláv egyházi nyelvet). E bolgár állam bukása után (a 11. század elején) a Dunáig visszaállt bizánci uralom a vlachok számára Vranje székhellyel püspökséget hozott létre, amit alárendeltek az ohridi érsekségnek. (A középkor folyamán ehhez tartoztak a két román fejedelemség 14. századi megalapításától a moldvai és havasalföldi metropoliták is.) A keleti egyház, illetve a balkáni ortodoxok szláv nyelve és kultúrája meghatározta a középkori vlachok névadási szokásait is. Első név szerinti említésük, az Ohridi-tó és a Preszpa-tó közötti macedóniai területen 976-ban áthaladó „fuvaros vlachokra” vonatkozik. De különböző bizánci dokumentumok olyan információkat őriztek meg, amelyek utalnak a korábban itt élt „protovlach” (protoromán) népességre.¹⁸ A 10. század után egyre több, egyre változatosabb információink vannak a balkáni vlachokról. A középkori állapotokról a bizánci történelmi irodalom, a nyugati utazók, a keresztes hadjáratok krónikásai, a szerb királyok adománylevelei, majd oszmán kori jogi-közigazgatási iratok szólnak. Különösen a régebbi történetükre vonatkozó források ismertek a nem kevés, az 1860-as évektől Romániában újra és újra kiadott „történelmi” munkák révén. A Habsburg Birodalomba került, majd Mária Terézia korában letelepedésre, 1774-ben pedig az állampolgárság felvételére (hűségeskü letételére) kötelezett „görög”, ha nem is kizárólag, de többségükben vlach/aromán eredetű kereskedők társadalmáról, kulturális életéről a kereskedőtársaságaik levéltárai, illetve a korszak pénz- és adóügyi, kereskedelmi iratai vallanak.¹⁹ Számos színvonalas történelmi munka jelent meg az utóbbi évtizedekben-években, amelyek fényt vetnek a 18. századi magyarországi (nagyszebeni, brassói, miskolci, tokaji) és ausztriai „görög” kereskedőtársaságok történetére és kulturális tevékenységére, azok szerepére a befogadó ország gazdaságában, kultúrájában, az aromán „nemzeti kibontakozásban”, illetve a modern román nemzeti mozgalomban, továbbá feltárják a balkáni aromán közösségek újkori és legújabb kori kulturális vagy politikai kezdeményezéseit. Hasonlóan gazdag a „cincár” kereskedőknek a 19. század eleji szerb államfejlődésben játszott szerepével, illetve a következő, immár elszerbesedett nemzedék kulturális szerepével foglalkozó irodalom. A mai vlach-aromán szervezetek és különösen a romániai aromán fórumok rendszeresen idézik kiadványaikban a 19. századi, 20. század eleji történelmi munkák adatait. E tevékenység egyértelműen a „nemzetépítést” szolgálja, nem ad hozzá semmi újat az eddigi történelmi tudáshoz. Ugyanakkor természetes, hogy amint egy kutató talál és közöl eddig ismeretlen adatokat, e „vulgarizációs” irodalom azokat azonnal felhasználja, beépíti diskurzusába. Minthogy az említett délkelet-európai országokban (talán legkisebb számban a mai Szerbiában) mindmáig jelen van (az asszimiláció eltérő szintjein) egy vlach/aromán eredetű, a hagyományos nyelv és kultúra bizonyos elemeit még őrző népesség, elég heves „háború” folyik e fogyatkozó közösségek „lelkéért”. Ennek „harcosai” egyfelől az *állam*, amely vagy a saját államnemzet tagjainak tekinti őket (például Görögország, amely nem, vagy Románia, amely annak ellenére támogatja identitásmegőrző törekvéseiket, hogy a román etnikumhoz sorolja őket), vagy pedig kisebbségi jogokat ad nekik (Macedónia, Bulgária, Szerbia), másfelől *saját kulturális vagy politikai szervezeteik*. E mezőnyben érvényesül harmadik tényezőként a „jó szándékú” külföld, az Európai Unió, valamint a világszerte emigrációban, diaszpórában élő arománok (és azok szervezetei, kiadványai, honlapjai). Ide tartoznak - nemzetközi hatásuk okán - a romániai aromán közösség kulturális tevékenységei (sajtó, könyvkiadás, a román rádió nemzetközi aromán adása), amelyek hagyományosan bírják az állam anyagi és logisztikai támogatását. Természetesen itt a vlachokról/arománokról szóló *tudományos* beszéd érintkezik a *politikai* diskurzussal. Kézenfekvő lenne egész tanulmányunkat e köré csoportosítani. Talán nem is hibáznánk, hiszen ki merné tagadni a politikum, az ideológiák jelentőségét mai világunkban? A mai (nemzet)politikai (leegyszerűsítően „nacionalis-

tának” nevezhető) diskurzusok határozzák meg az immár több részre töredezett vlach/aromán etnikai csoportok megnyilvánulásait is. Ezért tehát, az információk rendszerezési szándékával, következzen a jelenkori helyzetre-állapotokra vonatkozó ismereteknek a mai államhatárok alapján történő csoportosítása.

Az arománok a 20–21. században

■ Legújabb kori történetük során (illetve a 20. század elején) legnagyobb tömegeik az Oszmán Birodalom alattvalói. Az 1860-as évektől az emelkedő, modernizálódó román állam elkezdte érvényesíteni közöttük nemzetépítő oktatási és egyházi politikáját, amit az oszmán közigazgatás támogat. Vagy azért, hogy egy elégedett etnikai, kisebbségi („nemzeti”) közösséget nyerjen, és jó politikai kapcsolatokat ápoljon Romániával, vagy pedig azért, hogy a már akkor „rotyogó”, majd nemsokára felrobbanó balkáni „politikai üst” lakosai között fokozza a különbségeket, ambíciókat, feszültségeket. Ekkoriban már több évszázados hagyománya volt a vlachok között a görög kulturális orientációnak (identifikációnak), illetve a görög, sőt görög tájékozódású vlach elitek asszimiláló kezdeményezéseinek. Ezt a folyamatot módosította az aromán népesség egy részénél a román tájékozódás. 1888-ban szultáni irade (rendelet) ismerte el a vlachok azon jogát, hogy nemzeti egyházat hozzanak létre. Az oszmán állam 1905-ben elismerte a vlach (aromán) milletet (etnikai közösséget – a szó jelentése ekkorra már „nemzet”).²⁰ A lépés a szomszédos országokban heves tiltakozást váltott ki. Az arománok nemzeti fejlődésével szembeni görög ellenkezés nyíltan megnyilvánult a Balkán-háborúknban, illetve az 1913-as bukaresti békében. Macedónia felosztása Szerbia, Görögország és Bulgária között gyakorlatilag feldarabolta (megsemmisítette) az aromán népet. Tehát a legújabb történelem a feldarabolás és a szétszórás kora.

Görögország

■ Az ország mai területét a második Balkán-háború utáni bukaresti békében nyerte el (1913). Az 1923-as lausanne-i egyezmény (amely egyebek mellett lezárta a török függetlenségi háborút, és döntött a török–görög lakosságcseréről) 150–200 ezer arománnal számolt e területen. 1940-ben volt az utolsó olyan népszámlálás, amely megkülönböztette a különböző ortodox népcsoportokat. Akkor 26 750 „vlahoi” élt, 1951-ben 22 736. A romániai nacionalisták szerint 600 ezer nemzettársuk él ma Görögországban. Thede Kahl viszont úgy véli, hogy ma legfeljebb 300 ezer, magát arománnak vagy vlachnak tekintő személy van az országban, ezekből körülbelül 100 ezer beszéli ősei nyelvét. E népesség a Pindosz-hegységben, Epiruszban, Tesszáliában, Macedóniában, a Vermion és az Olümposz hegységvidékén él. A Görögországban élő megleniták száma nem haladja meg a négyezret. A görög állam fel fogásában csak vallási kisebbségek vannak, és egyetlen kisebbségnek a tráciai muzulmánokat tekintik (de azokat sem szabad „török kisebbségnek” nevezni). A görögországi arománokat, albánokat és macedón szlávokat „vlachofón (arvanitofón, szlavofón) helléneknek” tekintik. Hosszú téma lenne a vlachok önazonosság-változatait, azok gyökereit is vizsgálni. Nagy többségük nem érdekelt az anyanyelv oktatásában, annak családon kívüli használatában. Mind büszkén vallják magukat helléneknek, de általában hallani sem akarnak arról, hogy görögök lennének. Jelenleg több mint 200 aromán szervezet működik az országban, legtöbbször aromán a neve, de nem szerepel bennük a „vlach” szó. Tevékenységük kulturális események szervezésére szorítkozik, amelyeken néha több tízezres tömegek vesznek részt. E rendezvényekre újabban a szomszéd országokból, illetve az emigránsok

soraiból is sokan elmennek. De e szervezetek gyanakvással fogadják a külföldről vagy belföldi személyektől érkező azon jelzéseket, melyek szerint a nyelvet ápolni, őrizni kellene, illetve a vlachokat nyelvi kisebbségként kellene kezelni. Az Európai Parlament 1997. június 24-én megszavazta az 1333. számú ajánlását „az aromán kultúráról és nyelvről”, ami sokak kedélyét borzolta, de tagadhatatlanul befolyásolta számos aromán hozzáállását.²¹ Hosszasan sorolhatnánk az identitásukra, illetve eredetükre vonatkozó nézeteket. A médiában nem hallani az aromán nyelvet. De 1994 óta a thesszaloniki Arisztotelész Egyetemen „kucovlah” nyelvtanfolyamokat tartanak. Létrejött a görögországi „Aromán Egyetemi Hallgatók Ligája”, és egyesülete van az utóbbi évtizedekben bevándorolt, „Hellászbán élő Albániai Hellénovlachoknak” is.²²

Macedónia

■ Vlachok nagyobb számban a 18. század végén, az észak-epiruszi Moschopolis albán-muszlim bandák általi ismételt elpusztítása nyomán jöttek. A 2002-es népszámlálás alkalmával körülbelül kilencezren vallották magukat arománnak és meglenorománnak (a köztársaság lakosságának 0,48%-a), de ezt a számot senki sem tekinti valósnak. Arománok a Pelister-hegységben élnek, Štip, Sveti Nikole és Vinica környéki falvakban, Bitola városában, valamint Szkopjében és Velesben. Legnagyobb településük és kulturális központjuk Kruševo, a hivatalos statisztika szerint a város lakosságának 10,5%-át képezik. A Meglen-hegységi (meglenita) vlachok (vlau/vlaszi néven nevezik magukat), akik a macedón–görög határ két oldalára kerültek falvakban éltek, ma nagyrészt beköltöztek a közeli Gevgelija városába. Az arománok imázsa jó Macedóniában. Ennek oka az, hogy egyik nemzeti hősük, az 1903-as kruševói „linden-felkelés” egyik vezetője az aromán Pitu Guli volt. A macedóniai politikában két pártjuk van jelen: az SZVM (Macedónia Vlach Pártja), valamint a DSZV (Vlach Demokratikus Unió). Az alkotmány és az oktatási törvény biztosítja a kis etnikumok számára is a fakultatív anyanyelvoktatást a legkevesebb tíztagú osztályokban. Napi-sajtójuk nincs, négy kis példányszámú folyóirat jelenik meg aromán nyelven, gyakran nagy késéssel. Lélekszámukhoz képest jelentős az arománok jelenléte a médiában (könyvkiadás, tévé, rádió): jelenleg több aromán tankönyv, verseskönyv és folyóirat jelenik meg itt, mint bármelyik másik délkelet-európai államban. A 29 városi rádióállomás szinte mindegyikében van kisebbségi szerkesztőség. Ezek közül a gevgelijai sugároz meglenoromán nyelven, a strugai Radio Kikinek, illetve a kruševói és a kumanovói rádióknak pedig van aromán adása. A nemzeti televízióadó a kisebbségi nyelveken (albán, török, aromán, cigány, szerb, bosnyák, bolgár és görög) is közvetít adásokat.²³

Albánia

■ Az országban nem tartanak olyan népszámlálásokat, ahol az állampolgárok nemzetiségét is kérdeznék. De „mértékadó források” 60-100 ezer közötti aromán népességszámot tartanak reálisnak (mint a körülbelül 220 ezer ortodox egy részét, a többi a görög kisebbség). Az országban az arománokat nem nemzeti, hanem nyelvi-kulturális kisebbségnek tekintik. Az aromán közösség számára a kisebbségi önmeghatározás lehetőséget jelenthetett külföldi munkavállalásra, ami inkább a görög „alternatívának” kedvezett. 1991-ben, egymástól függetlenül, Selenica és Korçë városokban aromán kulturális szervezetek jöttek létre. Mindkettő felvette a kapcsolatot a román konzulátussal. 1992-ben kongresszust tartottak Tiranában, amelyen sok közép- és nyugat-európai, illetve amerikai aromán is részt vett. Óvatos tapogatózás folyik a ro-

mán vagy az aromán nyelv bevezetésére (az albán mellett) egyes ortodox templomokban, mivel ódzkodnak a görögtől.

Ma szinte minden közép- és dél-albániai városban működik egy *Sutsata Armanilor* vagy *Rramanilor* („Arománok egyesülete”), néhol kettő is a véleménykülönbségek miatt. 1995 óta létezik az „Aromán Nők Szövetsége” Tiranában, és évente Korçëban aromán folklórfesztivált tartanak. További (proromán vagy görög „tájékozódású”) egyesületek jöttek létre, közöttük az „Albániai fiatal aromán értelmiségiek szövetsége”. 1992 óta – kihagyásokkal – két aromán folyóirat jelenik meg Tiranában. Nincsenek tévé- vagy rádióprogramok, és egyetlen falusi iskolában van fakultatív aromán nyelvoktatás, ellenben Dél-Albániában 1993 óta 73 görög nyelvű állami iskola működik.²⁴

Bulgária

■ 1923–1940 között a bulgáriai arománok nagy tömegben vándoroltak be Romániába, így ma körülbelül csak háromezere tehető a számuk. Kis számban, de jelen vannak az ország szinte minden régiójában, legtöbben a Rila-hegységben és Szófiában. Első jelentős hullámuk – kereskedők és kézművesek – a 17. században érkezett, és már rég beolvadt a bolgár elitekbe. Második nagy csoportjukat a Grammos-hegységből a 18. században jött pásztorok képezik, ezek leszármazottai között vannak még, akik arománként határozzák meg magukat. Léteznek próbálkozások egyesületek létrehozására, folyóirat kiadására, de túl kevesen vannak ahhoz, hogy rendszeres kulturális tevékenységet folytassanak. A legfontosabb „összetartó szerv” a szófiai román templom, amelynek megvolt a két háború közötti előzménye, és amelyet most újra lehetett alapítani. Egyaránt látogatják a timoki vlachok és az arománok.

Szerbia

■ Moschopolis pusztulása után körülbelül háromezren vándoroltak ide, elsősorban Belgrádba. A 19. század elején részt vettek a szerb felszabadító mozgalmakban. Itteni nevük a „cincár” volt, ami a mai szerb köztudatban „hajdani gazdag görög kereskedőt” jelent. A „vlach” a Timok melléki románok neve. Cincár származású volt két klasszikus szerb drámaíró: Jovan Sterija-Popović és Branislav Nušić. Ma Belgrádban van szervezetük, a „Cincár-Szerb Egyesület”, amely egy kis lapot is kiad. Pár száz tagja van, nagyrészt Macedóniából költöztek ide az utóbbi évtizedek folyamán.²⁵

Románia

■ Mielőtt a mai helyzetről szólnánk, annak „előtörténetét” is említenünk kell, hiszen ez eléggé erősen befolyásolta a Balkán utóbbi 150–200 évének a történetét. A középkor óta folyamatosan vándorolt be balkáni lakosság a két fejedelemségbe; ezek között mindenkor voltak „balkáni románok”, arománok vagy vlachok is. Megannyi bojár család, nem egy fejedelem is származott körükből. De az újkori „vlachmánia”, hasonlóan a szinte egykorú magyar „csángólázhoz”, másról szól: része és tünete volt a nemzetépítés romantikus folyamatának. Alighogy Románia levetkezte az oszmán vazallusi állapotot (az 1859–1877 közötti időszakban), nagy intenzitással beindult a modernizációs folyamat. Ennek egyik szála volt a balkáni testvérek felfedezése és támogatása a román önazonosság kifejlesztése irányában. Aminek eszközei: iskolahálózat, anyanyelvű (de inkább román nyelvű) egyházi élet, valamint ösztöndíjak, továbbtanulási lehetőség az anyaországban. A Balkán-háborúig mindez az oszmán közigazgatás pártfogását is élvezte. A román támogatási rendszer ezt követően is

fennmaradt, a görög és szerb nemzetépítés ellenszele dacára, a második világháborúig, a véres görög polgárháborúig. E nagy erőfeszítés eredményei azonban elenyésztek; a legtöbb balkáni ország „szocialista” volt ugyan, de egymással rosszul kommunikáltak. És a legtöbb aromán a kapitalista oldalon maradt Görögországban élt. Románia, akárcsak a vlach bevándorlás többi „utódállama”, értékes embereket nyert e bevándorlók révén (nem tekintve a nemzedékek óta asszimilálódott családokban született Nicolae Iorgát, Lucian Blagát, Octavian Gogát), megannyi kiemelkedő személyiséget a társadalom minden rétegében és csoportjában (matematikus, költő, jogász, történész, festőművész, szobrász, író). Az utóbbi népszámlálások szerint 25-30 ezer aromán és „macedoromán” él Romániában. Ezek legtöbbje 1923–1940 között vándorolt be, leginkább Dobrudzsába, az ország Fekete-tenger melléki tartományába telepítették őket, a kivándorolt törökök, tatárok, bolgárok helyébe. Minthogy a két háború között, 1940-ig a jelenlegi dobudzsai határtól délre levő két megyényi terület (az ún. Kadrilater)²⁶ is Romániához tartozott, első hullámban ide települtek nagy tömegeik. 1940-ben, amikor Románia kénytelen volt visszaadni Bulgáriának ezt az 1913-ban elszakított területet, az arománoknak lakóhelyet kellett változtatniuk. A 17–18. században a fejedelemségekbe vagy Erdélybe érkezett arománok már rég asszimilálódtak. (Ennek „motorja” volt a helyiekével azonos ortodox hitük is.) A 19. század második felétől számos – politikailag is befolyásos – szervezetük volt, legjelentősebb a bukaresti Macedoromán Kulturális Egyesület. Ma is fél tucatnál több időszaki kiadványuk és számos egyesületük létezik. Van aromán diákszövetség, Bukarestben és számos (főleg dobudzsai) faluban pedig több folklórcsoport működik. 1991 óta a Román Rádió nemzetközi szerkesztősége naponta sugároz aromán műsort. Próbálkoznak fakultatív nyelvoktatással, Dobrudzsában aromán (és más kisebbségi nyelvű) rádióadásokkal.²⁷ Talán a legérdekesebb – és legfontosabb – tendenciát egyes aromán szervezetek azon törekvése képezi, hogy ne a román etnikum részének tekintsék őket (ami eddig meg nem kérdőjelezett hagyomány volt), hanem nemzeti kisebbségnek. Ez nem annyira belső fejlődés eredménye (tehát nem az országhoz, a többségi nemzethez való viszonyulásuk változott), hanem annak a ténynek a következménye, hogy a „kinyílt” világban immár több országban (például Macedóniában) az aromán közösség erőteljes kisebbségi diskurzust folytat, tehát kézenfekvő lenne, hogy ugyanaz az etnikum egy másik országban hasonló jogi helyzetben legyen.

A diaszpóra

■ A Horvátországban, Boszniában vagy Magyarországon és Ausztriában egykor élt vlachok beolvadtak, az utóbb jöttek meg igen kevesen voltak/vannak. Tehát e területeken a múlttól, egy alkalmanként eseménygazdag, érdekes múlttól lehet csak beszélni. De az utóbbi évtizedekben világszerte befolyásos aromán szervezetek jöttek létre Franciaországban, Németországban, az Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában, Olaszországban. Kiadványaik vannak, illetve igen színvonalas, információgazdag internetes honlapjaik. Törekvéseik nem politikaiak: nem követelnek autonómiát, hanem kulturális fejlődést, a nyelv és az önazonosság őrzését (amire anyaországaik nemigen nyitottak).

Utóirat magyar olvasóknak

■ A tárgy magyar vonatkozása a „görög” (valójában elsősorban aromán) kereskedők nagy jelentősége a magyar gazdaságtörténetben. Mint korábban említettük, Erdélyben már a két Apafi Mihály fejedelemsége idején (a 17. század második felében) kereskedőkompaniákat hoztak létre Nagyszébenben és Brassóban, majd a következő

században behálózta Magyarországot. Bécsben, illetve Alsó-Ausztriában az Oszmán Birodalom Közép-Európába irányuló kivitelét, illetve a Habsburg Birodalom ipari termékeinek a balkáni kivitelét biztosították. Megbízható, tisztességes kereskedők és pénzemberek voltak. A birodalom 18–19. századi háborúi során az államnak nyújtott kereskedelmi és pénzügyi szolgáltatásai fejében sok ilyen „görög” kereskedőt nemessé tettek („*a XVIII. század végére a görög eredetű nemesi családok száma 500-ra tehető az országban*”).²⁸ Nekik köszönhető, hogy a tokaji bor világmárka lett, az ő kétszintes palotái díszítik Tokaj főutcáját. Ezek egyik legmódosabbjában van a város múzeuma (amely a miskolci Herman Ottó Múzeummal együtt, valamint a „görög” templom melletti Miskolci Magyar Ortodox Egyházi Múzeummal) jól illusztrálja szerepüket a magyar gazdaság fejlesztésében. (Még ha nem is a le a kolónia életének rejtettebb bugyraiba, feszültségeibe, illetve a balkáni szülőfölddel, az emelkedő – erdélyi – román nemzeti mozgalommal, netán a 19. század elején függetlenné vált Görögországgal való kapcsolatainak izgalmas művelődéstörténeti vonatkozásaiba.) Említettük, hogy az (elvetélt) 19. század eleji aromán „nemzeti kibontakozás” terépe nem Moschopolis vagy a többi balkáni vlach közösség volt, hanem a felvilágosodást élő Habsburg Birodalom központjai: Pest, Bécs, Miskolc vagy akár a távoli Poroszországban, Posen (Poznań) városában élő aromán közösség. A már itt iskolázott gazdag és művelt, polgárosodó közösségek tagjai írták az első nyelvkönyveket, kimondva, hogy nemcsak a görög identitás értékhordozó, az arománok latin eredete ugyanolyan nemes örökség.

■ JEGYZETEK

1. A tájféldrajzi adottságok mellett a bizánci, illetve oszmán közigazgatás és gazdaságfejlődés szerepéről a sajtós „vlach” életmód kialakításában lásd Vass Előd: *A balkáni nomadizmus az Oszmán Birodalom európai tartományaiban*. In: Tőkei Ferenc (szerk.): *Nomad társadalmak és államalakulatok*. Bp., 1983, 255–280.
2. A rájuk vonatkozó hatalmas irodalomból kiemelkedik néhány hiteles információ és forrás. Neagu Djuvara (red.): *Les Aroumains*. Paris, 1990, Centre d'étude des civilisations de l'Europe centrale et du Sud-Est, 81–96. Bővített román kiadása: *Arománii: istorie, limbă, destin*. Buc., 1996, Ed. Fundației Culturale Române. Hasznos összefoglalás a török Birgül Demirtaş-Coskun dolgozata. Lásd Birgül Demirtaş-Coskun: *The Vlachs: a forgotten minority in the Balkans*. London – Portland, 2001. A fiatal, jelenleg Jénában tanító német Thede Kahl (1971–) ma a vlachok-arománok múltjának, nyelvének, kultúrájának, különböző csoportjaik jelen helyzetének legjelentősebb kutatója, ismerője. Számos tanulmányban vizsgálta mai földrajzi elterjedésüket, nyelvük állapotát és nyelvelmékeiket, reprezentatív szervezeteiket, népzenejüket, eszmetörténetüket. Ezek hasznos válogatása (román fordításban): *Istoria aromânilor*. Buc., 2006.
3. Thede Kahl: *Minderheiten in der Republik Makedonien: eine Chance für die Interkulturalität*. In: Thede Kahl – Izer Maksuti – Albert Ramaj (Hg.): *Die Albaner in der Republik Makedonien*. Wien–Münster, 2006, 153. Birgül Demirtaş-Coskun: i. m.
4. en.wikipedia.org/wiki/Jireèek_Line
5. Gustav Weigand: *Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren*. Leipzig, 1894–1895.
6. Thede Kahl: *Minderheiten...i.* m.
7. Zef Mirdita: *Vlasi, polinomican narod*. In: *Povijesni prilozi* 33. (2007), 249–269.
8. Helyi nevük „csiribiri”. Róluk és a meglenorománokról lásd Gheorghe Zbucnea: *Cazurile istroromânilor și meglenoromânilor*. http://www.istrianet.org/istria/linguistics/istrorumeno/zbucnea_ch9.htm
9. http://en.wikipedia.org/wiki/Dalmatian_language
10. Viorel Dolha: *Totul despre români din Timoc*. <http://ro.altermedia.info/cealalta-romanie/totul-despre-romanii-din-timoc-ii-2256.html>
11. A valóságban ez egyáltalán nem ritka helyzet. Néhány további „közeli” példa: a romániai magyar kisebbségi közösség, illetve a moldvai csángók; a Moldovai Köztársaságban, illetve a Besszarábia déli, Ukrajnához tartozó részében élő „moldvaiak” (moldovánok) és a ma szintén Ukrajnához tartozó Észak-Bukovinában, valamint a Kárpátalján élő „románok”; az ukrán/ruszin „páros” Kárpátalján, Szlovákiában, a Vajdaságban és Lengyelországban.
12. Ennek nem egyetlen, de legismertebb irodalmi megfogalmazása Borislav Pekia (1930–1992) cincár származású szerb író *Aranygyapjú (Zlatno runo)* című 3500 oldalas, hétkötetes történelmi regényfolyama, ami az író meghatározása szerint „fantazmagória”, egy vlach család több évszázados története Délkelet-Európa színterein. Az első két kötet francia fordításban is megjelent, informatív elő- és utószókkal. Lásd en.wikipedia.org/wiki/Borislav_Pekia. Hasonló családi tapasztalatot ír le egyik esszéjében a kiváló aromán származású bukaresti etnológus, Irina Nicolau (1946–2002).
13. Thede Kahl: *Hirten in Kontakt. Sprach- und Kulturweandel ehemaliger Wanderhirten in Epirus und Südalbanien*. Münster–Wien–New York, 2007

14. Petar Atanasov: *Le mégléno-roumain de nos jours. Une approche linguistique*. In: *Balkan-Archiv, Neue Folge, Beiheft 7*, Hamburg 1990; Wolfgang Dahmen: *Rumanisch: Areallinguistik III Arumunisch*. In: Günter Holtus – Michael Metzeltin – Christian Schmitt (Hg.): *Lexikon der Romanistischen Linguistik 3*. Tübingen, 1989, 423–435.; Johannes Kramer: *Rumanisch: Areallinguistik II Meglenorumanisch*. In: uo. 436–447. Idézi Thede Kahl: *Minderheiten...* i. m. 152.
15. Thede Kahl: *Sprache und Intention der ersten aromunischen Textdokumente*. In: *Festschrift Prof. Dr. Gerhard Birkfellner*. Symanzik, Bernhard (ed.), Münster, 2006.
16. Thede Kahl: *Paradosiakí horentikí paradosi ton Vláhon tis kai xénes epidráséis sti valkanikí diasporá tous*. In: *Greek Dances Archives*. Báiasă, 2004. (Románul: *Muzica și dansurile tradiționale aromâne în Munții Pind și influențele străine în diaspora balcanică*. In: Thede Kahl: *Istoria aromânilor...* i. m. 165–182.)
17. Peyfuss, Max Demeter: *Die aromunische Frage*. Wien–Köln–Graz, 1974.
18. A kérdéskörre lásd például Vékony Gábor: *Dákok, rómaiak, románok*. Bp., 1989. (A vonatkozó szakirodalommal.)
19. Lásd a gödöllői múzeum 2003-as, a Sina családnak szentelt kiállításával kapcsolatos kiadványait. *Az arany ember*. Írta és szerk. Kerényi B. Eszter; *A Sina család Magyarországon. Tudományos konferencia. Gödöllő, 2003. április 26.* Gödöllő, 2004. Mindkettőben a tárgyra vonatkozó magyar könyvészet jelentős részével.
20. Csörtán Ferenc: *Nem muzulmán közösségek az Oszmán Birodalomban*. Limes, 2000. 1. sz. 23–38.
21. Hasonló Ajánlásokat bocsátottak ki az európai jiddis, a roma/cigány, valamint a moldvai csángó nyelv és kultúra védelmében is.
22. Thede Kahl: *The Ethnicity of Aromanians after 1990: the Identity of a Minority that Behaves like the Majority*. In: *Ethnologia Balkanica 6*. München–Sofia–New York, 2002. Román fordítása: Thede Kahl: *Istoria aromânilor...* i. m. 57–60.
23. Uő: *Minderheiten...* i. m. 152.
24. Uő: *The Ethnicity of Aromanians...* i. m. Román fordítása Kahl, Thede: *Istoria aromânilor...* i. m. 60–62.
25. Uo. 66.
26. Latinul a. m. „négyyszög”.
27. Thede Kahl: *The Ethnicity of Aromanians...* i. m. Román fordítása: Thede Kahl: *Istoria aromânilor...* i. m. 66–68.
28. Schäfer László: *A görögök vezető szerepe Magyarországon a korai kapitalizmus kialakulásában*. Bp. 1930; Ödön Fűves: *Die bekanntesten geadelten Griechen in Ungarn*. *Balkan Studies 3*. Thessaloniki, 1964, 303-308; Papp Izabella: *Görög nemes családok Magyarországon a XVIII-XIX században*. In: *Posztbizánci közlemények V*. Szerk. Nagy Márta, Debrecen, 2002, 20–36; Papp Izabella: *Görög nemesek Magyarországon*. In: *A Sina család Magyarországon* i.m. 9.

BODÓ BARNA

A ROMÁNSÁG CSÁNGÓI

Románok és szerbek közötti erőterben

■ Minden közép-kelet-európai népnek megvan a határon túli közösségei, hiszen Európa ezen történelmi szempontból viharos térfelén az etnikai és államhatárok még ott sem mindig esnek egybe, ahol a természetes határ – nagy folyó vagy hatalmas hegy – ezt elősegítené.

Ha keressük, és miért ne tennénk, hogy melyik a Közép-Kelet-Európa leginkább „történelmen kívüli” népcsoportja, a kifejezés Eric Wolf által használt értelmében, akkor a *vlachokat* mindenképpen számba kell venni. A történelmen kivüliség, vagyis a közösségi sors mások általi irányítottsága tájainkon a leginkább a cigány/roma népességre jellemző: nemcsak saját államisággal nem rendelkeztek/-nek, de anyaországuk sincs, amely érdekükben szükség esetén felléphetne. Vannak továbbá olyan etnikai kisközösségek, amelyek esetében nemzeti hovatartozás vitatott, vagyis két egymással történelmi kapcsolatban álló nemzet is hozzá tartozónak tekinti a vonatkozó etnikai csoportot, ami egyrészt feszültségek forrása, másrészt pedig a közösség tagjai számára meglévő identifikációs lehetőségeket akként növeli, és maga a közösség ezáltal kevésbé „látja” önmagát. Növekszik a történelmi manipuláció, a többségi politikai beavatkozás esélye és jelentősége.

A vlachokról azt is mondhatjuk, ők a románság csángói. A csángó a magyarság leginkább elhagyott, leginkább segítségre szoruló, más magyar közösségekkel közvetlen kapcsolatban nem lévő magyar nyelvű közössége. Ismert, jelentős részük eljutott a nyelvvesztés határára. Ennek egyik oka,

Belgrád elindult az uniós tagság felé vezető úton, ugyanakkor 2012 tavaszán a román parlament két házának elnökei közös nyilatkozatban fejezik ki abbéli véleményüket, hogy Szerbiának a kisebbségi kérdést, beleértve a vlach helyzetet, megnyugtatóan meg kell oldania.

hogy a román nemzeti politika sokáig románokként tartotta őket számon, illetve az utóbbi időben bár nem jellemző a románsághoz való tartozásuk hivatalos hangoztatása, de az anyanyelvben, a magyar nyelvben való megmaradásuknak az intézményi feltételeit a román állam nem teremti meg, nem is segíti. A vlachokról is elmondható, Szerbiában, ahol a legtöbben élnek, a szerb-jugoszláv-szerb államiság mintegy két százada alatt erős asszimilációs politikának voltak kitéve. A vlachokra való odafigyelés Romániában az utóbbi években kezdett erősödni, a közös Európa politikai folyamatai is hozzájárultak ehhez, de távol állunk attól, hogy a bukaresti nemzetpolitika a vlachok vonatkozásában koherens stratégiával rendelkezne. Elindult valami a vlachokat illetően, de mintha másodlagos kérdésként volna jelen a bukaresti politikai prioritások jegyzékén. Úgy tűnik, a román nemzetpolitika számára két nagy kérdés létezik: Bessarábia, vagyis a nagy román egyesülés ügye, illetve a magyarországi apró román közösség, ez visszahatásként, az erdélyi magyarság léte és követeléseinek okán. Ezek mellett a vlach kérdés eltörlődik a bukaresti politikacsinálás műhelyeiben.

Mint sok esetben, most is jelzésértékű lehet az internetes keresés. A román nyelvű internetes keresésre, hogy *kik a vlachok* – közel 80 ezer találatot kapunk. A román nyelvű keresés a *csángókra* jelentős különbséget mutat: 4300 találat. A magyar nyelvű csángó-keresés találat száma 18 ezer, ez is jóval kisebb a román nyelvű vlach találat számánál. A vlachokra vonatkozó magyar keresés 31 ezer találat száma magasabb, vagyis a vlach kérdésre nagyobb az odafigyelés. Alighanem egy paradoxonnal állunk szemben: miközben a csángók identitás-megőrző támogatására léteznek évek óta futó programok, amelyeket egyrészt a magyar állam, másrészt az erdélyi magyar közösségek módszeresen támogatnak, a vlachok ilyen jellegű támogatásban sem az anyaország, sem a vajdasági románság, sem romániai helyhatóságok (megyék, megyeszékhelyek) részéről nem részesülnek. Tehát a csángókkal kevesebbet foglalkozik az internetes nyilvánosság, de támogatásuk létező és folyamatos. A vlachok iránt nagyobb az érdeklődés, de nem kapnak módszeres, kiszámítható – legfontosabb eseti – támogatást.

Vlachok, vallahok, rumunok

■ Kik a vlachok? Idézhető több magyar forrás, de talán jobb volna román forrásokra támaszkodni. A román anyagokban sok az átvétel, a vonatkozó portálok böngészése alapján nem lehet megállapítani, ki számít vlach kérdésben első számú, igazi román szakértőnek. A keresések azt látszanak alátámasztani, hogy a nagyszámú internetes találat magyarázata: a románság (és mások is) most kezdi(k) felfedezni a vlachokat, sok a kérdés, a felvetés, a szubjektív megszólalás. Ugyanakkor további szűkítés szükséges, mert az elkövetkezendőkben kizárólagosan a Szerbia területén élő vlachokra utalok.

A vlachok különböző népek névhasználata szerint Közép- és Kelet-Európa román közösségei. Ide tartoznak az aromán, meglenoromán, isztroromán közösségek, a román nyelvben együttesen vlachok. Történelmi szempontból a modern román állam előtti, Duna-menti románság: Vallahia. A román állam kialakulása utáni értelmezésben olykor a román *határokon túli románok*. A vlach elnevezés feltehetőleg ó-német eredetű, jelentése eredetileg „idegen”. A későbbiekben általánosan használt fogalom lett a latinul beszélők azonosítására, a Balkán félsziget területén pedig szláv közvetítéssel vált használhatósá. Azonban nem minden nyelvterületen használták, használják a vlach kifejezést. A teljesség igénye és részletes magyarázat nélkül a Balkánon, illetve Kelet-Közép-Európában Thesszáliában gyakran az arman, Albániában a raman és az arvanitovlach, a Bizánci Birodalomban a mavrovlach, Makedóniában

a makedovlach, Dalmáciában a morlak, Szerbiában és Magyarországon pedig többek között a cincár megjelölés terjedt el.

A szegényes szakirodalom szerint a *vlachok* (ejtsd: vlah) a Balkán-félsziget különböző országaiban élő népcsoportok, akik a latin nyelvből származó nyelveket beszélnek. A következő országokban élnek: Szerbia, Bulgária, Macedónia, Albánia, Görögország, Románia és Horvátország. Saját magukat Görögországban, Romániában, Macedóniában és Albániában arománoknak nevezik, a többi országban használják önmagukra a *vlach* nevet. A vlachok egymáshoz közel álló, a román nyelvhez hasonló, kölcsönösen érthető nyelveken beszélnek. A nyelvészek ezeket nyelvjárási csoportokra osztják. A vlachok ma ortodox vallásúak. Régen kisebb részük – főleg Horvátországban – katolikus volt, de az idők folyamán ők asszimilálódtak. A vlach kifejezés első megjelenését 976-ra teszik, az első bolgár cársággal kapcsolatosan jelenik meg Ióánnész Szkülitész görög krónikás egyik munkájában.

A Duna-menti vlachok legjelentősebb szállásterülete a Timok völgye. A Timok folyó a szerb-bolgár határ térségében a Duna jobb oldali mellékfolyója, Negotintól 10 km-re keletre torkollik a Dunába. A bolgár oldalon vlachok a Vidin régióban élnek. Bulgáriában a Dunától délre élő románokat *belivlasi*, vagyis fehér románoknak nevezik, és a Dunától északra lévőket, vagyis a Romániában élőket *cenri-vlasi*, tehát fekete románoknak. A kifejezések átkerülnek a többi balkáni nép fogalomhasználatába is: a törökök átveszik a bolgár kifejezéseket, lefordítják: *Ak-iflak*, *Kara-iflak* (ak – világos, kara – sötét, fekete), a görögök szóhasználata szerint léteznek *kucovlachok* (a *kuco* szó jelentése sánta, megjelenik román krónikákban, pl. Dinitrie Cantemirnél). Ők alkotják Nagy Vallachiát, a Dunától délre található *kuçuk-iflaklar* – Kis Vallachia.

A Timok völgyének két körzete: Bor és Zaječar – itt élnek a szerbiai vlachok.

A közhiedelem szerint a románság legjobb szomszédja Szerbia, a két nép között nagy és történelmi a barátság. A történészek szerint ez az állítás csak helyvel-közzel igaz. Bizonyos történelmi helyzetekben szövetségesek voltak, máskor éppen ellenkezőleg. Nem egy szerb vezető „rendet teremtett” olyan románok lakta vidékeken, ahol a románság nem volt eléggé „szófogadó”. Ezek a büntető fellépések előfordultak mindkét oldalon, de történelmi léptékben a szerbek tudták érdekeiket győzelemre vinni. Már 1809-ben Szerbia kéri, hogy keleti határa legyen a Timok folyó. Ezt a kérést az 1812-es bukaresti béke során a török szultán nem teljesíti. Miloš Obrenović, a szerb nemzeti hős 1815-ben kiharcolja Szerbia nemzeti függetlenségét, de nem sikerült a Timok térségét annektálnia. Több alkalommal kifejezi igényét ezekre a területekre (pl. 1829, Drinápoly), majd egy 1833-as katonai fellépés során elfoglalja ezt a területet. Obrenović erőszakos asszimilációs politikát folytat, a román tanítókat elzavarják, a helyükbe hozott szerb tanítók nem tudnak románul. A román papokat elűzik a határon túlra, a templom nyelve a szerb lett. Népeségcserére is sor kerül, sokan menekülnek. A folyamat évtizedeken át tartott, míg kialakult – állandósult – a mai helyzet.

Szerbia 1833-as területi növekedése: a vlachok ekkor kerülnek szerb fennhatóság alá.

A szerbek és a vlachok közötti viszony részben hasonlított az európai társadalmakon belül gyakran tapasztalható, zsidók iránt tanúsított ellenséges magatartáshoz. A szerbek társadalma a 19. század első feléig szinte teljes egészében paraszti elemekből állt, hiányzott ugyanis a szerb etnikumú polgári népesség. A városok lakossága és a polgári elit így nagyrészt idegen elemekből, többek között vlachokból állt. Ezek a vlachok az általános szerb vélekedés szerint közmondásosan fukarak voltak, a szerb paraszti társadalom tagjainál pedig általában jóval nagyobb vagyont hal-

moztak fel, magasabb szintű, görögös kultúrát testesítettek meg, ráadásul nem is szerbül, hanem aromun nyelven beszéltek.

A 20. században sem javul a vlachok helyzete, nincsenek intézményeik. Van egy román újságjuk a Zäiecarban (Zaječar) megjelenő *Vorba Noastră*, illetve Pojarevăt-ban kétnyelvű újság jelenik meg (*Bilten*). 1945 után Belgrád számára a vlachok szerbek. Lapjaikat betiltják 1948-ban, azóta sajtójuk sincs. A hivatalos népszámlálási adatok szerint az 1948-as 93 444 fős lélekszám 1961-re 1369-re apad. Ami természetes folyamatként nem képzelhető el. Bukarest mindvégig hallgat, miközben a vlachok szinte felszámolódnak, Tito a legjobb barát. A vlachok a 20. és a 21. században is hallattak, illetve hallatnak magukról, békésen. Számuk egyre inkább csökkenő, pontos adatot nem ismerünk, és a népszámlálási adatokat a legtöbben megkérdőjelezzik.

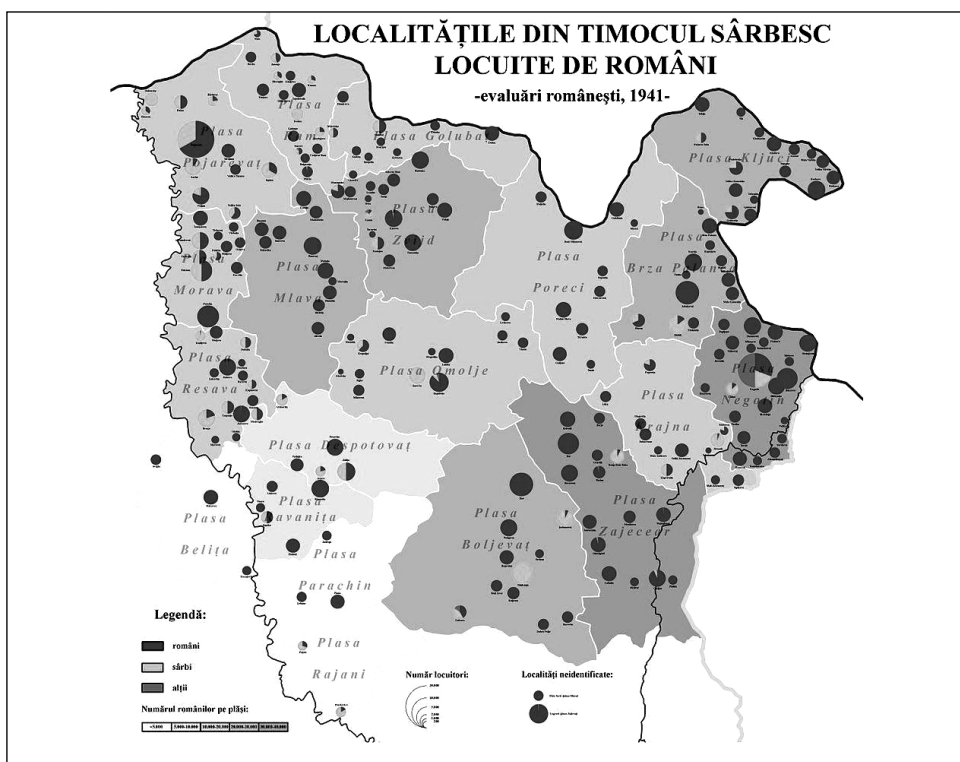
A szerbiai Timok völgynek a lakossága 712 ezer, közülük 2011-ben hivatalosan kb. 35 ezer ember (6%) vallotta magát vlachnak. A 2002-es népszámláláskor a szám nagyobb volt: 42 075 fő. A legutóbbi népszámlálás szerint a következő községekben él jelentős számú vlach népesség: Kucevo (28,3%), Boljevac (26,7%), Zagubica (22,4%), Bor (18,2%), Majdanpek (12,2%), Petrovac (10,9%), Golubac (9,9%), Negotin (7,5%), Zaječar (4,8%). A térség városainak lakossága jelentősnek mondható, Zaječar 60 ezres, Bor 33 ezer lakosú, Negotin lakossága 18 ezer fő. Tehát Borban kb. 6 ezer, Zaječarban 3 ezres, Negotinban másfél ezres vlach helyi közösség él. Abban megvan az egyetértés, hogy a 35 ezer – miként a csángók esetében – jelentős mértékben alulbecsült adat. Hadd utaljak a román akadémia korábbi elnöke, Eugen Simion író egyik kijelentésére: „egyesek szerint a timoki románság lélekszáma 500 ezer, mások szerint 300 ezer, annyi bizonyos, hogy jelentős hagyományos román kultúrájú közösséggel kell számolni”.

Az angol nyelvű térképen kék színnel jelölték a jelentős vlach lakossággal rendelkező térségeket. A barnássárgánál világosabb sárga részeken is élnek vlachok.

Fontos jelzés, hogy Eugen Simion nem vlachokról, hanem románokról beszélt. Temesvári román lapban fellelhető a megkülönböztetés: *români* és *rumuni*, vagyis *románok* az anyanyelvet, *rumunok (rumánok)* a vlachok. Érdekes idézni Iosif Bena néprajzos adatait, aki egy 1995-ös dolgozatában a Timok völgye román beszélni népességét 200 és 300 ezer közöttinek becsüli. Vlach vezetők szerint kb. 90–100 ezren lehetnek – senki sem tudja pontosan.

A síkvidéken élő vlachok (rumunok) által beszélt nyelvjárás az oltyán nyelvjáráshoz közelít, miközben hegyvidéken élők a bánági román nyelvjáráshoz. Utóbbiak külön megnevezése az *ungureni* – a szótóban a *magyar* kifejezés jelenléte arra utalhat, hogy ezek többnyire az Osztrák-Magyar Monarchia fennhatósága alá tartozó Bánág felé építették ki kapcsolataikat. A vlach népesség által beszélt nyelv erős szerb hatást mutat, figyelmeztetnek a nyelvészek. Negotin városban tett látogatásom és ottani megbeszéléseink alkalmával meggyőződhettem, hogy a vlachok által beszélt (román) nyelv teljes mértékben érthető romániai román nyelvtudással.

Timok völgye rumunok által is lakott települései – számuk meghaladja a százat.

Vlachok (rumunok) helyzete, jogállása

■ Ha nyelvészeti szempontból a kérdés bonyolult, politikai szempontból még inkább az. A Timok völgyében élő vlachok anyanyelveként 2007 óta a román mellett a szerb állam is. Politikailag a kérdést az bonyolítja, hogy a vlachok kisebbségkénti elismerésével Szerbiában két román nyelvű kisebbség jelenik meg: a románok, akik a történelmi Bánág, mai Vajdaság területén élnek, és a Timok völgyi vlachok. Ez az érdekvédelem terén feszültségeket ébreszt – amire később még kitérek.

A román közvélemény számára a vlachok nem léteztek egészen a legutóbbi idő-kig. Napjainkban szembesül a legtöbb román azzal, hogy (a „baráti Szerbiában”) a vlachoknak nincsenek anyanyelvű iskoláik, nem tanulhattak és tanulhatnak még ma sem, bár fakultatív tantárgyként, románul.

Kevés híradás jelenik meg arról, miként élnek a vlachok. A vlachok helyzetét a többség nem ismeri, nem hallott a népcsoportról, tehát helyzetüket át sem érezheti, nem is viszonyul a kérdéshez. Fontos volna azt is látni, hogy a településeiken miként vannak jelen a helyi közéletben. Egy-egy újságíró elmerészkedik a vlachok föld-jére, főleg azóta, hogy napirendre került Szerbia Európai Unió belépése.

Érdemes idézni a bukaresti *Adevărul* 2011. március 2-i riportjából. A riporter fel-szólítja olvasóit, hogy románként gondolják végig, „képzeld bele magunkat, hogy szerb névvel születesz meg, szerb névvel házasodsz, és szerb névvel temetnek el. So-ha semmit nem hallottál Mihai Eminescuról vagy Mihai Viteazulról, mivel az isko-lában semmit nem tanulsz a románokról, még a román ábécét sem tanítják meg ne-ked. Minden nemzeti hős, akiről az iskolában tanulsz, szerb, és az iskolai ünnepsé- gen szerb klasszikusok verseit szavalod. Sem írni, sem olvasni nem tudsz románul, de egyáltalán semmit. A templomban szerbül beszél hozzád a pap. [...] Két napig jár- tam a Timok-völgye útjait, és ha nem álltam volna meg emberekkel beszélni, nem tudtam volna, hogy itt Burebista kora óta románok élnek: nincsenek kétnyelvű fel- iratok, nincs román templom, nincs román újság és iskola. Nincs semmi. Itt egy óri- ási paradoxonnal állunk szemben, hiszen a szerb jogalkotás igen nagylelkű a nem- zeti kisebbségekkel szemben, biztosítják az identitás megőrzéséhez szükséges joga- kat – oktatás, egyház, sajtó, többnyelvű hivatali táblák. De sehol semmilyen jelét nem láttam annak, hogy a Timok völgyében a románok ebből valamilyen módon ré- szesülnének.”

A hasonló hangvételű írások érzelmi töltete erős, és kimondottan elvárható, hogy ilyen közelítések is legyenek, hiszen a nemzetpolitika jelentős mértékben érzelmek- re épül.

Ezzel kapcsolatosan idézem fel a Negotinban számunkra megszervezett találko- zóra eljött Milica tanítónő esetét. Iskolai kulturális tevékenység keretében foglalko- zik a vlach népesség kultúrájával, van tánccsoportjuk, vezet énekkart. Ezekkel több- ször eljutottak a Bánságba, Olténiába – Temesvárt kimondottan szereti. Szeretett vol- na megismerkedni a románság történelmével, kért és kapott egy román történelem- könyvet. Olvasni kezdte – és nem értette. Egy sor történelmi szakkifejezést nem ér- tett, s hogy a kapott könyvet megérthesse, román–szerb szótárt vett igénybe. A ro- mán történelemkönyv egyes passzusait csak szerb közvetítéssel tudta feldolgozni. Nem kérdeztem meg – szőgyelltem –, hogy a nem értett, szerbre lefordított román szavakat megtanulta-e románul? Ilyenkor érezzük át Sütő András történelmi sóhaját: *engedjétek hozzánk jönni anyanyelvünk szavait!* S egy újabb sóhajjal kérdezhetjük: vajon a szerb és román nemzetpolitika korifeusai hallottak-e a sütői kérdésfelvetés- ről, érzékeli-e a helyzet tragikumát?

Végül, de nem utolsósorban: család és keresztnévek alapján szerbeknek lehetne gondolni a vlachokat. Azt a román ortodox papot, akiről kb. tíz éve valóban sokszor hírt adott a román sajtó, Bojan Alexandroviænak, romános írással Boian Alexandrovicinak hívják. Sem a keresztnév, sem a családnév nem román – a törté- nelem még neveiktől is megfosztotta őket. A fiatal, 1977-es születésű ortodox pap építette fel a vlachok első timoki templomát szüleinek a telkén, 2003-ban. Egyetlen nap és éjszaka hózták fel a kicsi templomot, mert a befedett Isten házát hatóságilag már nem szabad lerombolni. Ugyanis építési engedélyt román ortodox templomra nem kaptak. Felszólították, bontsa le a templomot – természetesen nem tette meg, ezért is építette magánterületre. A hatóságok perbe fogták, 2 havi felfüggesztett bön-

tönt kapott. A templom ügye 2008-ban a szerb püspöki szinódus elé került, és a papot elítélték. 2009-ben újabb felszólítás a bontásra, amikor a templom nemcsak elkészül, de egyre inkább fokozódik az érdeklődés iránta, külföldiek is jönnek – nemzetköziesedik a helyzet.

Világos, hogy a román ortodox egyháznak kell segítenie, de a helyzet alig mozdul. Belgrád évekig nem engedi létrehozni a verseci székhelyű román ortodox püspökséget, nem egyezik bele, hogy ide a temesvári ortodox metropolita, akinek a fennhatósága alá tartoznak a vajdasági-szerbiai románok, püspököt nevezzen ki. Szerbia EU-s belépésének a kérdése ezt a kérdést is kimozdítja, a püspök elfoglalhatja tisztességét (2009) a Dacia Felix nevet viselő egyházkerület élén. A 2009 áprilisi találkozón, amikor a szerb ortodox pátriárka átadta román püspökséget elismerő dokumentumot Daniil új román püspöknek, a püspök előadta a szerb ortodox egyház vezetőinek, hogy megoldást kellene találni a vlach közösség hitéletével kapcsolatos kérdésekre is. Erre akkor nem kapott választ, később sikerült elfogadtatni, hogy a vlachok a verseci román püspökséghez tartozzanak, tehát kiválhattak a szerb ortodox egyházból.

Ezzel a helyzet még nem oldódott meg, ugyanis a vajdasági románok és a timoki vlachok közötti jelentősek a különbségek – előbbiek számára mindig biztosított volt az anyanyelvű oktatás, léteznek művelődési intézményeik, sajtójuk, kiterjedt kapcsolataik az anyaországgal. Az a tény, hogy a vlachok számbelileg fölényben vannak, egy sor képviseleti kérdést hívott elő. A megoldás – jelenleg – az, hogy külön eseprességet (protoprezbiterat) hoztak számukra létre, ennek lett a vezetője vikáriusként a bátor, templomépítő pap.

Vlach érdekképviselet

■ Magyar kisebbségiként az erdélyi magyar elit természetesen odafigyel a szerbiai-vajdasági folyamatokra, s el kell ismernünk, hogy az EU-tagságra pályázó Szerbia a kisebbségvédelemben Románia előtt jár. A nemzeti kisebbségek öngazgatási szerveit létrehozó 2009-es nemzeti tanácsokról szóló törvény egy új önkormányzati rendszert alakított ki a Szerbia Köztársaság lakosságának mintegy 17 százalékát alkotó etnikai kisebbségek számára. A törvény szerint a nemzeti kisebbségi tanácsok (NKT) legitim módon képviselik közösségeik tagjait a kultúrával, oktatással, tájékoztatással és hivatalos nyelvhasználattal kapcsolatos ügyekben, minden egyes kisebbségre vonatkozóan. A NKT-k jogot kaptak arra, hogy érdekeiket támogató intézményeket, szervezeteket és profitorientált vállalatokat alapíthassanak. Habár a biztosított jogok csupán konzultatív jellegűek, vagyis az állam a döntési kompetenciákat megtartotta, mégis elég jelentősek ahhoz, hogy az etnikai kulturális autonómia egyfajta prototípusaként kezeljék. A tanácsok költségvetési eszközökből finanszírozzák a munkájukat, de önálló bevételre is szert tehetnek, illetve külföldi és nemzetközi forrásokból származó támogatást is kaphatnak.

A Szerbiában élő 22 nemzeti kisebbség a nemzeti tanácsokon keresztül valósítja meg kulturális öngazgatáshoz fűződő jogát. 2014-ben 17 népcsoport választott közvetlenül kisebbségi önkormányzatot. Az orosz és a török nemzeti közösség nem vesz részt a választásokon, a goráni közösség vezetői pedig korábban úgy nyilatkoztak: nem tartják magukat nemzeti kisebbségnek. A lengyel, a montenegrói, a macedón és a horvát nemzeti közösség tagjai elektorok által választják meg nemzeti tanácsukat.

A törvényes keret egyszerre lehetőség és kihívás: a törvény alkalmazása során kialakuló konfliktusok komoly hatással bírnak a szerbiai nemzeti kisebbségi politika alakulására: megmutatják, hogy a nemzeti kisebbségek hogyan szerveződnek, identitásuk megőrzése céljából milyen kapcsolatrendszer építenek ki, illetve miként viszonyulnak a szerb államhoz.

A nemzeti tanácsok létrehozatala azt az esélyt jelentette a vlach/rumunok számára, hogy fordulat következze be a velük kapcsolatos belgrádi politikában. A modern délszláv-szerb államiság közel száz esztendeje alatt a vlachok a leginkább jogfosztott etnikai közösségnek számítottak, nem voltak sem anyanyelvű iskoláik, sem saját templomaik – hogy a Reményik-féle két alaptényezőt említsem. A helyzet világosan jelzi Belgrád álláspontját, miszerint vlach kisebbség létezik, őket nem külön kisebbségnek tekintik, hanem szerbeknek. Pontosabban: tekintették, mert az utóbbi évtizedben megindult egyféle változás. A legfontosabbat már jeleztem: kollektív jogaikat 2007-ben ismeri el a szerb állam, cserébe a független Koszovó elismerésének bukaresti visszautasításáért.

A deklaratív szintű elmozdulás még nem jelenti azt, hogy a vlachoknak biztosítják a jogot és lehetőséget anyanyelvük megőrzéséhez. Külön elemzés tárgyát képezhetné, hogy miért nem sikerült az elmúlt évtizedekben eredményesen küzdeni a jogaikért. Egyedül Görögországban rendelkeztek a második világháború előtt saját iskolákkal, ezek kaptak román állami támogatást is, de ezekből mára egy sem maradt.

Az utóbbi évtizedben a szerbiai Timok-völgyi vlachok azon törekvéseire lehetett felfigyelni, hogy a szerb kormányzat őket ne vlachként, hanem a vajdasági románokkal együtt románként ismerje el. Ez a törekvés ellenséges reakciót és (talán) félelmet váltott ki, hiszen a szerb politika a határ közelében élő vlach lakosság követelésében egy olyan faktort lát, amely hosszabb távon a nemzetállami egységet veszélyeztetheti. Ehhez a kérdéshez szólt hozzá Bogdan Aureescu, a nemzetközi jog professzora a bukaresti egyetemen, aki szerint Szerbia mesterségesen tesz különbséget románok és vlachok között.

A szerbiai románok és vlachok közötti további jelentős különbség a szerbekhez fűződő viszonyban is megmutatkozik: a vlachok közül sokan szerb érdekeket képviselnek. Ezért jelentheti ki a szerbiai vlachok kulturális autonómiáját képviselő Vlach Nemzeti Tanács elnöke, Radiša Dragojević a *Magyar Szó* riportérének a kérdésére válaszul, hogy „*Nem éri jogtiprás a szerbiai vlach nemzeti közösséget*”. A testület elnöke a továbbiakban kifejti, hogy „A vlach közösség tagjaitól senki sem várhatja el, hogy románoknak vallják magukat”, és szerinte Románia nem állíthatja ultimátum elé Szerbiát, ha a vlach kisebbségről van szó, mégpedig két okból nem: egyfelől azért, mert a vlachok nem érzik magukat jogfosztottaknak, másfelől pedig azért, mert a vlach kisebbség mellett létezik legitim román kisebbség is. „Minden hasonlóság mellett ez két autochton nemzeti kisebbség. A románok anyaországuknak Romániát nevezik meg, a vlachok pedig anyaországuknak Szerbiát tekintik. Nekünk semmi okunk, semmi alapunk Romániához fordulni, de neki sincs oka és joga, hogy a nevünkben bármit is követeljen” – hangsúlyozza Dragojević. Szerinte a vlach közösségen belül létezik az elégedetlenek egy csoportja, akik úgy vélik, a román nyelv az anyanyelvük, s ők csináltak ebből problémát, a román hatóságokhoz fordulva segítségért. A vlach közösségben vannak olyanok, akik megpróbálják „románosítani” ezt a közösséget, de kisebbségben vannak. Dragojević szerint ezt illusztrálja az a tény is, hogy a Vlach Nemzeti Tanács 23 tagja közül mindössze négyen képviselik a „promán opciót”. A nemzeti tanácsuk választási ülésén, a proromán opciót képviselő listán hét jelölt szerepelt, „közülük hárman azonnal csatlakoztak hozzánk, s onnantól a mai napig, úgy szavaznak, mint mi. Magában a nemzeti tanácsban, a Romániával kacérokodó politikai opció képviselőinek csoportja mindössze négy személyre korlátozódott” – magyarázza Radiša Dragojević, a Vlach Nemzeti Tanács elnöke.

2012-ben született a kezdeményezés, a vlach kisebbség létének hivatalos elismerése után, hogy a vlachok számára külön ábécét dolgozzanak ki. Ez azt is jelentheti, hogy külön nyelvről, de legalábbis olyan nyelvjárásról volna szó, amely esetében a román ábécé nem használható. A kezdeményező Siniša Celojević orvos, a Vlach

Nemzeti Tanács tagja, aki szerint a vlach ábécét a szerb nyelv adaptációja révén kell(ene) létrehozni.

Ezek után és alapján igenis érthető, hogy a vlach közösség bojkottálta a 2014 októberi nemzeti tanácsi választásokat, hogy felerősödött, kezelhetetlenné vált a vlach eliten belül a proromán és proszerb vonalak közötti ellentét. Boian Alexandrovici kezdeményezésére 2014 májusában a vlach szervezetek képviselői nyilatkozatot írtak alá, amelyben többek között vállalják, hogy nem engedik tovább bomlasztani közösségüket a „hamis vlachok”, a szerb érdekeket képviselők által. Több forrás szerint a 2010-es választás eredménye sem volt hiteles: ott szavaztak jóval többen, amely településeket a proszerb vlach vonalat képviselő szerb polgármesterek irányítanak, és a választásokon képviselőiket be kívánták juttatni a tanácsba. És kialakult a tanácsban a már idézett arány. A helyzetre válaszként meg a vlach egyesületek bojkottra szólítottak fel a nemzeti tanácsi választások előtt. Az eredmény: a korábbi elnök pozíciója erősödött, az új tanácsba 6300 szavazattal 18 képviselőt tudott csoportosulásával bevinni, további 2 tag a vlach ábécét kialakítani kívánó Siniša Celujević listáján jutott be. Hozott még 2 tagot Slobodan Perić, a szerb Haladó Párt embere, aki a párt segítségével hozta létre a Vlahok Egyesítése mozgalmat. Dragan Demiciről írja a román média, hogy egyedül van az ellenségek között. A szerb hatóságok hitelesként fogadták el a vlach tanácsi választásokat.

Vagyis a helyzet a korábbinál is feszültebb, pontosabban aggasztóbb.

A vlachok az utóbbi száz évben nem rendelkeztek igazi érdekképviselettel. Létezik egy párt, a szerbiai Rumunok Demokrata Pártja („Partidul Democrat al Rumânilor din Serbia”, szerbül „Vlašca Demokratska Stranka”), amelyről vlach civil szervezetek vezetői állítják, hogy őket nem képviselik.

Valami csak történt. Létezik egy rádióadó, amely vlach nyelven sugároz, és Bor városában elindult a helyi tévéadó keretében egy vlach nyelvű műsor.

Vlachok – nemzetközi politikai erőterben

■ Önkéntelenül is felmerül a kérdés: Bukarest számára milyen lehetőség mutatkozik a fent leírt helyzet politikai kezelésére? A helyszíni látogatás segíthet például. Victor Ponta román miniszterelnök és Titus Corlăţean külügyminiszter 2014 júliusában Bor városában találkoztak a Timok-völgyi, dél-dunai románok képviselőivel. Dušan Pârvulovici, az Emberjogi Bizottság (Negotin) vezetője szerint kérték, hogy a bukaresti kormány támogassa őket a román nyelv iskolákban történő oktatásának bevezetésében és a templomépítések kérdésében. A sajtó utólagosan annyit idézett, hogy Ponta kijelentette: a térségben száz év múltán is beszélni fognak románul.

Dušan Pârvulovici minden bizonnyal szóba hozta a 2013 januárjában közzétett *Jelentést* a vlach közösség helyzetéről, amelyet az általa vezetett egyesület dolgozott ki. Az öt oldalas jelentés első része helyzetértelmezés, a második részben következnek a javaslatok. Az első rész első pontja: a nemzeti tanácsok egyes kisebbségek esetében nem az illető kisebbséget képviselik, nem az érdekükben tevékenykednek. A javaslatok-kérések között a legfontosabbak: a belgrádi parlamentben kapjanak a kisebbségek képviseletet, az állam ne avatkozzon be a kisebbségek szervezeti életébe, vessenek véget a kisebbségek vezetői elleni zaklatásoknak, legyen igazi vallásszabadság. Visszaköszönnek a már érintett kérdések.

Románia hivatalosan alig és későn mozdult meg a vlach nemzetársak érdekében. Nincs tér arra, hogy alaposan elemezzem Bukarest vlach-politikáját, csak jelzésekre vállalkozom. Az utóbbi években a román külpolitika és nemzetpolitika első számú szereplői megfordultak a vlachoknál, illetve Bukarestben fogadták a vlachok képviselőit. Boian Alexandrovici érdekében megmozdult a román külügy, a végkifejlet pozitív.

2007-ben a román parlament törvényt fogadott el a határon túli románok támogatásáról (a 299. sz. törvényt 2009-ben kiegészítették), amely pontosan fogalmaz: hatálya kiterjed azokra a személyekre, akik meg kívánják őrizni román kulturális identitásukat, románoknak tartják magukat, nyelvükben és kultúrájukban a román nyelvhez és kultúrához kötődnek. És következik a taxatív felsorolás: összesen 25 népcsoport megnevezés között ott található *a rumán, a vallach, a vlach, a vlas*. Tehát törvényes keret létezik arra, hogy a vlachok bukaresti költségvetési forrásokból támogatást kapjanak.

Megnéztem a Határon Túli Románok Hivatala (Departamentul Politici pentru Relația cu Româniile de Pretutindeni) honlapját. A Hivatal nagy jelentőségű, vezetője miniszter. Kerestem, milyen fontos programokat futtatnak. 2010-től szervezik a Románok Világforumát (Forumul românilor de pretutindeni), tartanak szakmai tanácskozásokat, megkeresik a diaszpórában élő eliteket. Stratégiát nem találtam. Projektjeik: Diaspora Estival találkozó, ARC 2013 gyermektáborok, ismerd meg szomszédaidat. Pályázati úton támogatást nyújtanak kulturális, média, nevelési, hagyományápolási és civil társadalmi kategóriákban. A kifrásokot látva érthetetlen, hogy nincs pénz a Timok-völgyi román óvodára. De az is lehet, a vlachok még nem tanultak bele a pályázati rendszerbe.

A szerb–román viszony kérdése Brüsszelben vált kínossá, amikor a szerb belépési folyamat kezdetén Bukarest felborította az előre megbeszélte menetrendet. Sajtóhír szerint 2012. február 29-én „Borisz Tadiccs szerb elnöknél kínosabb helyzetben politikai aligha érezhette magát, amikor az Európai Unió székházában a média nyilvánossága elé szólították. Eredetileg megírt beszéde egy pillanat alatt okafogyottá vált, mert csak a sajtóértekezlet előtt néhány perccel tudta meg, hogy a román külügyminiszter, Cristian Diaconescu eltért az egy nappal azelőtt nagy nehezen egyeztetett forgatókönyvtől – minden EU-tagállam támogatta Belgrád csatlakozási tárgyalásainak megkezdését –, és nem járult hozzá Szerbia tagjelölti státuszának megadásához. Bukarest garanciákat kért a vlach helyzet megoldását illetően. 2012. március 1-jén Brüsszelben Szerbia és Románia képviselői a szerbiai román kisebbségre vonatkozó protokollumot írtak alá, és ezzel Románia többé nem állt Szerbia EU-s felvételének elindítása útjába. A Protokollum konkrét eredményei a timoki vlachokat illetően (még?) nem mutatkoznak.

2012 októberében a belgrádi és bukaresti parlamentek elnökei, Szerbia EU-s csatlakozási folyamatának hivatalos elindítása előtt párhuzamosan nyilatkoztak. Valeriu Zgonea román képviselőházi elnök szerint a vlach helyzet megoldatlan, erre külön oda kell figyelni, és Szerbiának éppen az integrációs folyamat keretében kell a helyzet kulcsát megtalálnia. A szerb parlament akkori elnöke, Nebojsa Stefanovic viszont ezzel teljesen ellentétes álláspontot képviselt, mert szerinte a vlach kérdés nem kérdés, minden rendben van, és a Románia és Szerbia közötti kapcsolatok probléma-mentesek.

Negotini látogatásunk során tudtuk meg Dušan Pârvulovicitól, hogy Traian Băsescu 2011-es Timok-völgyi látogatásakor megígérte, pénzügyileg támogatni fogják román nyelvű óvodák és hétvégi iskolák kialakítását. Egy év elteltével a pénzből még semmit nem kaptak, mert az illetékes minisztériumok útvesztőiben sehogyan sem boldogultak. Többszöri bukaresti útjuk sokba került – eredményt nem tudtak elérni.

Belgrád elindult az uniós tagság felé vezető úton, ugyanakkor 2012 tavaszán a román parlament két házának elnökei közös nyilatkozatban fejezik ki abbéli véleményüket, hogy Szerbiának a kisebbségi kérdést, beleértve a vlach helyzetet, megnyugtatóan meg kell oldania.

Természetesen a nemzetközi intézmények figyelme a vlach kérdésre is kiterjed – de Szerbia (Jugoszlávia) vonatkozásában az utóbbi negyedszázad folyamatosan etnikai feszültséggel terhelt. Ezek közül a vlach kérdés a kisebb gondok közé tartozik.

Az Európa Tanács elfogadta az 1333-as számú, az aromán kultúrára és nyelvre vonatkozó ajánlást, ennek a hatása alig mutatkozik meg. Az ajánlással az egyes országokat igyekeztek rábírni az érintett kultúra és nyelv támogatására, valójában szinte egyik államban sem biztosítják az aromán – ide tartozik a vlach is – közösségek számára a fennmaradásukhoz szükséges megfelelő szintű jogokat és intézményeket.

Peter Burkhard, az EBESZ szerbiai missziójának a vezetője pozitívan ítélte meg a 2014-es nemzeti tanácsi választásokat, és figyelmeztetett, hogy minden nemzeti kisebbség jogait tiszteletben kell tartani. A vlach kérdéssel külön nem foglalkozott.

ROMÁN KÖLTŐK A NAGYVILÁG MINDEN TÁJÁRÓL

47

YOSSEF ABRAHAM

13. számú motyogás*

Jöszte Ilus a peronra ott lesznek a katonák csuda bunkó figurák
Kettesével hármásával talpfát sint cepelnek izzadnak vedelnek
Mennek jönnek a vágány közt porban degenyében fagyban napsütésben
De ha végre kimenőt kapnak egymást leverve hozzánk rohannak

14. számú motyogás

A Nadrágszíjhoz címzett bárba puccos ficsúrnépség jár ma meg csupa kicsípett
dáma
Sör bor gin konyak bőven folyik s mindezt kávéval öntözik
Csak egy éhenkórász ül magában s zabál mint egy állat
A vastag füstben ráadásul kiabálnak

16. számú motyogás és az utolsó

Én is jártam a városban amely hat agyagdombon áll
Ott folyik egy folyócska amely egy másikba ömlik és a Prutig meg sem áll
Vadmacska nevét adtátok neki úgy mulattatok
Váljék egészségetekre csak nevessetek mert én szörnyen zokogtam

Szerző magáról: „1948-ban születtem, pártaktivista családjában, Abramovici Iosif néven (a Iosif – Sztálin atyuska nyomán). Spanyol nyelvet végeztem Bukarestben. Természetesen már nem hiszek Sztálin atyánkban, s jelenleg hithű zsidó vagyok, tartom a szombatot, kóser ételt veszek magamhoz stb. 1972-től Izraelben élek, s mindent végigcsináltam már, ahogy Eminescu írta: megjártam a börtönt és a tébolydát is. Pozitívabb dolgaim: dolgoztam számítógép-programozóként és héber irodalmi tanulmányokat folytattam. Jelenleg adjunktus vagyok (számítógépes alkalmazások az irodalomban) a Bar-Ilan Egyetemen (Ramat Gam, Izrael)”. Szokatlan, erőteljes nyelvi hatásokra épülő verseit románul írja.

* Részletek a *Motyogások (Bolboroseli)* című ciklusból

VICTOR TELEUCĂ

Havat árulnak az utcán

Az utcán végig sor kígyózik, dagad:
Felnőtt, gyerek, vén – asszonyok –,
Mögéjük ím besorolok,
Mit adnak itt, kérdem, s azt mondják, hogy – havat!

És jönnek egyre, érdeklődnek sorra,
Beállnak közénk, gondba merülten,
Nagy tervek szövődnek nekihevülten,
Majd felocsúdva újra megkérdik, a válasz és a hang
Ugyanaz:
– Havat!
– Tréfálni tetszik?
– Mondottam: havat!
– De mekkora a porció? És mondja csak, miféle hó?
Német, japán, vagy itthoni gyártmány?
És milyen színű, netán fehér?
– Nem, csupa kék s az égig ér.

Zavartan állunk s beledöbbenünk:
– Istennek hála, havat adnak nekünk!
Valamikor hóország voltunk, hó volt a mindenünk,
Mi történhetett, hogy nyoma veszett?
– Talán eladták.
– No de mind?
– Az istenért, mely ország ne vette volna meg?

S bizonyítékul, hogy a havat nem a farkas
Ette meg, elered a hó,
Dagad a sor, a sok kíváncsiskodó
Lábujjhegyre áll, látni szeretne.
– Mit adnak itten, jóurak?
– Ugyan mit? Hát egy kis havat...

És szelíden pilinkél, és senki se tágít,
A hónaljak alatt egy-egy pakk hó világít,
És bár sorban állnak, azért másodjára
Is beáll mindenki, hogy sorát
Újra kívárja.

Dagad a sor, és csak úgy havazik, özönnel,
Valami elromlott odafent, kegyetlenül ömlik,
S a hulló hótól a sor betemetődik.
Immár nem látni, de hallani még,
Jön egy-egy fickó, kíváncsi lény,
Érdeklí, mit adnak itt, és mereszti a szemét

A hófüggönyön túlra, válaszra várva:
– Hál'istennek, hogy van havunk...

Mesésen ontja ránk a semmi zsákja...

Született 1943-ban. Moldovai költő, a Romániai Írók Szövetségének tagja. Verse a romániai irodalmi sajtóban jelent meg 1989 előtt.

ȘTEFAN BASTOVOI

Az orosz csaj

Szemei csalfák
mint Oroszhon régi térképe.
Körös-körül erdők
nőnek, Szibéria zöldell,
középen szarvasok iramlanak
és a mókusok és valamennyi
barna vadállat.
Amikor meglepődik
és amikor szeret
oly magasba ívelnek szemei
hogy maga Nagy Péter
is meghajlás nélkül bevonulhat rajtuk.
Mikor gondba esik
a hűvös erdőkből előjönnek a teherautók
és a vöröslő hóra kirakják a deportáltakat.
Körös-körül erdők magaslanak
és fagyos Szibéria
középen nyargalnak a szarvasok és valamennyi barna vadállat
és a mókusok a tüzet ülik körül.

Született 1976-ban, Kisinyovban (Moldovai Köztársaság). Az Octav Băncilă művészeti középiskola utolsó évében kórházba utalják, ahol megírja első, nagy figyelmet keltő versciklusát (Un Diazepam pentru Dumnezeu – Egy nyugtató az Istennek). 1996–1998 között a temesvári egyetemen filozófiát hallgat, majd félbehagyja tanulmányait. Jelenleg Savatie testvér néven egy moldovai kolostorban él.

MARIA POPESCU-BUTUCEA

A függőágy

Ó, szerelem
Te világot nyitó!
Egyik szemeddel megtámasztod magad,
Kiszaggatod a körmöd, a hajad
Egy rend bőrt is lenyúzol,
Majd meghinted sóval és borssal
Lemosod magad a vízszugárral
Másik szemed is tágra nyitod
Tengernyit hörpintesz
És várakozni kezdesz.

Függőágyat is kifeszíthetsz
A gondolat és a világ között.

Verset, prózát írt, tudományos-fantasztikus irodalmat művel, civilben tudományos munkát végez. Írásai az Observatorul militar, Observator cultural, Apolodor, Paradigma XXI Visul, Almanah s.f. Helion, 2008. c. lapokban és kiadványokban, a www.liternet.ro, www.sferaonline.ro elektronikus kiadványokban jelennek meg. Tagja a Quebecben élő román írók egyesületének is.

ALEXANDRU DOHI

Tulajdonképpen

Az ifjú Ianuşnak

Tulajdonképpen én normális vagyok
Tulajdonképpen nem hallok hangokat egyet se
de apám halálával
igen érzékeny és óvatos lettem
mindabban ami nem látható
tulajdonképpen én nem leszek szerelmes senkibe
de már az elemiben rájöttem
hogy fiúkba lányokba is belezúgok
és nemcsak egyikbe vagy a másikba hanem külön-külön mindegyikbe
valamennyi tanárba de még a takarítónőbe
sőt a kapusba is és az összes idegenbe az utcán
fájt hogy ekkora érzelmi hullámvész tört rám
ezért mindent felülmúló képzelőerőm támadt
képes voltam bármit elképzelni
mit mások éreztek és hittek és főleg hogyan éreztek

megannyi más csodás vagy pokoli helyzetet
 vénséges ifjúságomból is emlékszem
 egy járókelő szomorú képére
 úgy meghatódtam hogy egy kapualj alá rejtőttem
 elzokogni magam ahogy mások vizelni szoktak
 vagy mikor a fogam fájt elképzeltem
 mit érezhet az aki a fogfájást élvezi
 alig vártam hogy újra sajogni kezdjen
 így hát természetes hogy nem írok verset
 és szeretem ha a térdemet csodálják

ma már csak a költői géniuszt imádom

Született 1955-ben, Máramarosszigeten. „Tízéves vagyok, amikor meghalt apám – egyszerű jelenlétével megértettem őt. Hiánya miatt kezdtem el írni, lehetséges, hogy a szó a hiányból terem. Anyám szófogadó és istenhívó, egy szeszgyárban dolgozott, kis pénzéből a kolozsvári Képzőművészeti Liceumba járatott. 1974-ben érettségiztem, aztán a Duna-deltában halászként dolgoztam, a katonae éveimet a brassói tűzoltóknál töltöttem. Aztán voltam kirakatrendező, szobafestő, kőműves, kőfaragó, tejkihordó, erdei gyümölcsszedő, sorsjegyárús, sírásó, tisztviselő a temetkezési vállalatnál, postás, rajztanár, csempekályhás, földtani kutató, közfürdőfőnök. 1979-ben megnősültem, három gyerekünk van... 1986-ban Svédországba szöktem. Itt, röviden felsorolva, üzleti kifutóként, pincérként, nevelőként, kertészként, samaritánus gondozóként dolgoztam. 1977-ben közöltem először...” – írja magáról az Ághegyen c. svéd–magyar internetes folyóiratban.

ANDREI FISCHOF
Tél Haifában

Pergő eső harap
vadul
a földbe

Mint egy fáradhatatlan eskü
amivel a víz
megáldott
az eső a Carmel roppant kebleit
mossa

A házából az álom szembeszáll az árral
mely vergődik egyre
majd
kétségbeesetten megtörök rajta

Lényünk velejéig minden oly
nyirkos

Mintha nyár sosem lett volna

Született 1940-ben, Tordán. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem kísérleti fizika szakán diplomázik. 1976-tól Izraelben él. Az 1970-es évek elején a marosvásárhelyi Vatra és más folyóiratok munkatársa. Héber nyelven is ír. Jelentősek tolmácsolásai a magyar irodalomról román nyelvre.

TEODORA GĂLĂȚEAN
November elsején
Romániába vágyom

November elsején Romániába vágyom
bár sosem volt halottam kiért a temetőbe mennék
sírokat tisztítani meg a földi szennytől
gyertyát gyújtani virágot ültetni
nagyokat hallgatni az ősök nyugalmáért.
E nappól leginkább a tél bomló
illata tetszett
mely észrevétlenül megülte a várost
mint egy ragacos takaró,
a nyüzsgés a trolin, az utcán

az emberek szatyraiba gyömöszölt krizantémok.
De még jobban tetszett
ha Adinával nagyanya sírjához mehettem
mindannyiszor szomorúan, magunkra hagyva
mert az ő nagyapja nem akarta hogy neve
egy sírkeresztre kerüljön

Született 1978-ban. (Valódi neve: Totorean Teodora.) Kolozsvári költő, képzőművész, a kolozsvári egyetemen román néprajz és antropológia szakot végzett. Éveket töltött Angliában helyettesítő tanárként.

VASILE ROMANCIUC

Ólomkatonácskák

Az Idő nem öregszik,
dehogyan öregszik.

Hiába rajzolsz ráncokat
láthatatlan orcájára.

Az idő a makrancos gyerek
Mi – az ő ólomkatonái.

Született 1947-ben, Bădragii Noi községben (Moldovai Köztársaság). A moldovai állami tudományegyetemet 1972-ben végezte. Költői bemutatkozására 1974-ben került sor Genealogie (Családja) c. kötetével. Számos irodalmi díjat kapott. Műfordítói munkája is figyelemre méltó.

ALEXANDRU LUNGU

Madárvonat

Jöjjön már boruljon ránk
még inkább
vonjon be ereszkedjék le
az este
a mindent eldöntő idő
csöndesen haldokló fénye
mikor a csillagok még
ismeretlenül röppennek fel a kutakból

felsértve a dolgok láthatatlan arcát
sóhajtás
suhan tán egy bágyadt angyal
vagy a lég az mely öröm-
könnyeket zokog
szinte érezni
a megbillent földet amint a lélekbe
hatol
akár egy sanda árny pengéje
vagy egy titokrög
csuszamlása
a melankólia kérlelhetetlen lejtőzetén.

Még túlságosan éles
a hazugságok tükre
hogyan este lehessen
annál jobban
szomjazom a távolban elnézni
miként bújnak elő a semmiből
az alkony mentaszagú alakjai
s hogyan falják föl
egyik a másikának
hűvösen illó testét
míg valahol messze egy vonat
kúszik
a láthatáron túl
vég nélküli útján
fáradt madarakkal
arcuk meglepően emberi
asszonymadarak férfimadarak
szunyókálnak
a vonat egyhangú ringásától
fel nem adva a személytelen feszültséget
az álombeli rettegés páráját
amely mindig belengi
az utazások fordulatait

Oly különös és roppant kellemes
az esti haldoklások meghitt
idején
gondolatban kiejteni
egy szót
bármelyik egyszerű szót
a maga tökéletes magvasságában
lehántva róla a századok
által rendre rázúdított fojtogató történelmi
hitegetést
már-már ijesztő
hogyan az elcsigázott madarak
nők férfiak
véget nem érő utazásukon

jól hallanak engem
és tisztán megértik
hangtalanul
kiejtett szavaim
mikor
a csillagok felröppennek a kutakból
felsértve a dolgok láthatatlan arcát
akkor is ha én örökké
már-már mozdulatlanul
itt
fogok állni
az esti
zokogásokba fúló légben
és soha sem feledem
hogy máig sem adatott
meg nekem meglátni
az elhaladó vonatot
valahol
nagyon távol túl a láthatáron

Jöjjön már boruljon ránk
hamarább
az este
biztos vagyok hogy a fáradt madarak
most is
véget nem érő utazásukon
asszonymadarak férfimadarak
meghallanak
megértik gondolatban kiejtett
szavaimat
és válaszuk az a
lélekben megdőlt árnyék
és hallgatag titokgöröngy
csuszamlása lesz
a melankólia kérlelhetetlen lejtőzetén.

Született 1924-ben (Cetatea Albă), meghalt 2008-ban (Bonn). Orvosit végzett 1949-ben Bukarestben, a bioritmusok kutatója volt. 1989-ben disszidált. Kritikusai szerint az utolsó román avantgárd költő.

ANDREI MOCUȚA

A Dos Palillos lebuj

Ez nem egy vers
egész egyszerűen
értesítés a Dos Palillos
lebuj bejáratánál
Carrar d'Elisabets
utca
9 szám:

Ha prostituált vagy,
kérünk nem belépni
a vendéglónkbe.

Ha nem vagy biztos benne,
hogy prostituált vagy,
fordulj az ajtónállóhoz,
ő majd eligazít.

Barcelona, 2014. június 1.

Salvador Dalí bikasereglete

Salvador Dalí szeret
tréfát űzni
három
bikájával.

Közülük az egyik
háta annyira hajlott
hogy elnevezte
Croissant-nak.

A másiknak szarvához
kötötte saját hosszú bajszát
s úgy meglovagolta
hogy aranyere bánta.

Az utolsó bikának
nincsen füle mivel
fogadásból
leharapta.

– Olyan részeg vagyok,
 hogy akár egy bika fülét is
 leharapnám!

– Nem hiszünk neked, nem hiszünk,
 Salvador Dalí!

*Született 1985-ben. Egyetemi hallgató a Temesvári Tudományegyetem Bölcsészka-
 rán. Az ARCA irodalmi csoportosulás tagja. 2002-ben jelentek meg első versei a
 Semne (Jelek) című folyóiratban. Azóta számos kötete jelent meg, számos irodal-
 mi verseny és díj nyertese.*

DAN CULCER

Odüsszeusz Kávéház

Matei Vişniec mondta nekem, az Odüsszeusz kávéház teraszán,
 Tévelygő, mit akarsz, miért sírsz, miért üvöltesz?
 Idefenn, a párizsi Mouffetard utca ég felőli végén,
 Tavasz van, napsütés, a kávé keserű, az ég felhőtlen.
 Gondolj csak, öregem, mindazokra, akik tűző naptól, sorsüldözötten
 Szívesen ülnének itt napsütötten
 A sors kényétől simogatva, mellettünk, a teraszon
 Velünk együtt, még ha szemünk kisírt is, s úgy
 Nézzük könnyeken át a napot, a felejtés zöld napját
 Itt, velünk az Odüsszeusz kávézó teraszán, élők az élőkkel,
 A felső részén, a legfelsőbb részén
 az „utcának, amely az égbe visz”.

1988/2014 június

Válogatta és fordította Cseke Gábor

DAN CULCER – CSEKE GÁBOR

A HAJÓSOK VISSZATÉRNEK

Aszimmetrikus interjú az ASYMETRIA-ról
és még sok egyébről

Én nem hiszek
a történelem
végzetében,
és igyekszem helyet
szorítani a mi
világunkban azoknak az
eszméknek, amelyek
saját tapasztalatainkból
fakadtak, megfelelnek
szándékainknak
és lehetőségeinknek,
hogy végre hozzon is
számunkra némi
boldogságot, tompítsa
keserűségünket...

■ Cseke Gábor: *Induljunk ki a jelenből, hogy a gyökerekhez jussunk: a költő, író, irodalomkritikus, szerkesztő, továbbá nyugdíjas Dan Culcer 1987 óta él Franciaországban. Számos, távolról sem jelentéktelen foglalatossága mellett sok éve online folyóiratot tart fenn Asymetria címmel, amelynek alcíme: Kulturális, kritikai és képzeleti folyóirat. Ezzel egy időben a marosvásárhelyi Vatra folyóirat állandó franciaországi tudósítója – azé a lapé, amelynek kezdetektől fogva a munkatársa és egyik alapítója. A Vatra indulásától több mint negyven esztendő is eltelt. Milyen utat járt be ezalatt Dan Culcer?*

Dan Culcer: Az én utam most is, akár csak eddig, válaszúttal teli. Valószínű, valamennyiünkké ilyen. Látható vagy láthatatlan választakról van szó. Amiket nem lehet kikerülni. Olyan körülményeken, helyeken vág át az ember, ahol több, de legalább két lehetőség között kell választania. Miközben érzi, hogy nem kap levegőt. És tudja, hogy nincsen visszaút. Ha egyszer ráléptünk egy útra, bármilyen legyen is az, nincsen róla visszatérés. Akárcsak az etológusok labirintusaiban, amelyek azért készültek, hogy az állatok viselkedését tanulmányozni lehessen. Nemrég egy furcsa regényt olvastam David Vanntól, *Sukkwán Island* a címe. Ritkán olvasok irodalmat, az epikus fikció jó két évtizede hidegen hagy. De most nem tudtam letenni a könyvet. Apa és fia történetéről van szó, egyfajta beavatási utazásra indulnak egy lakatlan alaszakai szigetre. És ami eleinte csak kirándulásnak tűnik, az később rémálomba torkollik: az apa valamennyi döntése beláthatatlan helyzethez vezet, amely mindkettőjük életét veszélybe sodorja. A katasztrófa elkerülhetetlen. A regényt értelmez-

hetjük az emberiségről szóló parabolaként, amelynek valóság-hű elemei rendkívül kegyetlenek, nyersegek. Ha az általam átéltek nem is, de érzelmi benyomásaim a szerző által leírtakra emlékeztetnek.

Az *Asymetria* rendszertelenül frissülő online folyóirat. Egy lap, aminek egyre tekintélyesebb a múltja és olvasói köre. Tizennégy esztendő, szélben és ködben, nap-sütésben és szitáló esőben, kevés pénzzel.

Mióta eltávoztam Romániából, ahol viszonylag ismert voltam, még a magyarok között is, túl sok idő telt el ahhoz, hogy mellőzhetnénk bár egy rövid életrajzi adatlapot. Erdélyi román vagyok, 1941. június 15-én születtem Szulinán, ahová családom erdélyi menekültként érkezett. Segesváron jártam elemibe, Dél-Erdélyben, ahová szüleim 1942-ben jutottak el. További tanulmányaimat, beleértve az egyetemet is, Kolozsváron végeztem, ahol 1963-ban román nyelv és irodalom tanári oklevelet szereztem.

1987 októberétől élek Franciaországban, s rengeteg dologba belefogtam, mint minden ember, aki lakhelyet, környezetet, szokásokat változtat, és sok-sok olyan előnyről lemond, amiben korábbi hazájában nem szűkölködött. Megpróbáltam beilleszkedni, megismerni az új közeget, úgy próbáltam berendezni az életemet, hogy elháríthassam az illeszkedési nehézségeket, s gyermekeimnek, akik velem tartottak Franciaországba, elfogadható létfeltételeket teremtsék. Közéledni igyekeztem a Párizsban élő román emigránsok közegéhez, akikhez tartoztam, s igyekeztem úgy cselekedni körükben, ahogy erkölcsi és politikai elveim diktálták. Hogy a helyzetemen könnyítsek, számos tanfolyamot kijártam, köztük egy szerkesztőségi titkárit is valamelyik párizsi újságírói iskolában. Ez volt az a mesterség, amit nyugdíjazásig folytattam. Ugyanakkor rendes hallgató lettem a Francia Sajtóintézetben, amelyik a Párizsi Tudományegyetem-II-höz tartozik, itt egyetem utáni képzésben kommunikációs felkészítést nyertem. Ennek megfelelően dolgozatot is írtam *Kelet-európai értelmiségiek Párizsban. Politikai kommunikáció és célzottság* címmel.

A témát életbevágó fontosságúnak tartom Kelet-Európa jövője szempontjából. Úgy is, hogy már nem csak Párizsról van itt szó. Fontos volt, mert tárgyilagos alapról – ankétok, felmérések, interjúk, az emigráns sajtóban megjelent közlések anyagára támaszkodva – kívánta elemezni egyfelől a különböző kelet- és közép-európai országok nemzetközösségeihez tartozó csoportok közti viszonyokat; kutatásaim során e viszonyok politikai kommunikációban nyilvánultak meg. És feltárta a politikai kommunikáció létező nehézségeit, amik föltétlenül kiküszöbölendők, és amelyek a történelmi hagyományokhoz, az emigráns csoportosulások történelmi kialakulásához és az illető országok történelmi különbözőségeihez fűződnek, illetve ahhoz a befolyáshoz, amit az új közeg tanúsít a különböző csoportok iránt beilleszkedésük, bekebelezésük, illetve önállósodásuk tekintetében, viszonylag rövid történelmi idő alatt.

A politikai kommunikáció e megnyilvánulásának elemzése két szintet vett figyelembe: a közösségen belüli és a közösségek közti, valamint a közösségen kívüli kommunikációt, más megközelítésben a keleti közösségek hangadó vezetőinek és csoportjainak létező kapcsolatait és e csoportok és vezetők kapcsolatait a franciaországi politikai hatóságokkal, csoportosulásokkal, tájékoztatási és kommunikációs rendszereivel. Még világosabban: kapcsolataikat a francia sajtóval, a különleges szolgálatokkal, a hatalmon lévő politikai vezetőkkel és valamennyi egyéb politikai alakulattal, amelyek a keleti országok felé hídként, egyfajta kommunikációs és nyomásgyakorló csatornaként jöhetnek számításba a francia bel- és külpolitika alakítása tekintetében.

Vizsgálataimban az értelmiségi csoportokra összpontosítottam, mert nyilvánvaló kiindulásként úgy vélem: jórészt belőlük állnak a nyomásgyakorló csoportok, és a tényleges vezetőket jelentik; e csoportok megközelíthetők, hiszen ismertem mentali-

tásukat és csekély valószínűsége volt annak, hogy az emigránsok soraiban egyéb társadalmi csoportokkal egyáltalán kapcsolatot teremthetnek; ezek ugyanis, amelyek különböznek az értelmiségi csoportoktól, politikailag amorf alakzatok. Vagy ha nem is, jobban ki vannak téve a manipuláció lehetőségeinek, mint az előbbieik.

Kutatásaim kiindulásaként nyilvánvalóvá vált számomra, hogy az internetikus kommunikáció szintjén erőteljes gátak és gátlások léteznek, hogy a hangadók nyílt, de még inkább burkolt politikai diskurzusai végső soron párhuzamos diskurzusok, bizonyos objektív tényezők következtében pedig e diskurzusok nem találkoznak, a különböző közösségek tapasztalatai nem jutnak el egyiktől a másikig. Negyven-ötven évenként léteznek bizonyos próbálkozások a politikai kommunikáció megteremtésére, léteznek – ne feledjük – politikai értelemben vett antantkísérletek, amelyeket a politikai vezetők az illető államokban kezdeményeztek a második világháború előtt, s amelyek végső soron, a történelem nyomása alatt nem bizonyultak elég tartósaknak. Valószínű, hogy hasonló új politikai egyezségekre szükség van, és kutatásom épp egy ilyen egyezés elméleti előkészítése kívánt lenni. Világos politikai programon alapult, amit alkalmazás szempontjából az egyedüli valószínűnek és lehetségesnek vélek azon történelmi változások keretén belül, amelyekben élünk, s amelyeket megélünk. Európa keleti országainak egyfajta politika közösségét vallom, mert csak ez állhatja útját a nagyhatalmak rájuk irányuló modelláló nyomásgyakorlásának. Ezt a fajta egyesülést képtelenek az Európai Unión keresztül megvalósítani, amely egy birodalmi elképzelés hordaléka.

Nem tudni, hogy Európa keleti országai még mennyiben jelentenek valamit is a világban, egyebet, mint a bárhol előállított fogyasztási javak pusztá forgalmazási területét, nyersanyagforrást, olcsó mezőgazdasági területeket és dömpingáron értékesített képzetlen vagy képzett munkaerőt. Ebből ered a világpolitikai síkon tapasztalt másodlagos szerepük. Mindenesetre, a fentiekre adott választól függ rövid és középtávon a kelet-európai országokban élők egyéni és kollektív boldogulása.

Létezik egy szubjektív tényező is, ami megnehezíti a jó kommunikációt. Ez nemcsak ama konfliktusos helyzetekből fakadó történelmi gyanakvásnak, feszült viszonyoknak tudható be, amely kétirányú viszonylatban szinte valamennyi kelet-európai országot megérintett az utóbbi évszázadokban, hanem egy nagyon is kézzelfogható tényezőnek, amelynek okán az utolsó kétszáz évben hiányzik a kellően erőteljes hagyomány a programszerű kölcsönös megismerésre, kulturális, illetve szigorúan nyelvi szinten. Márpedig kommunikálni képtelenség akkor, ha nem ismerjük, méghozzá alaposan a másik nyelvét. A kelet-európai országok elitjei viszont súlyosan tévedtek az említett két évszázad során – amelyek a harcos nacionalizmus, a független, lényegileg köldöknéző államalapítások századai voltak –, amikor a kelet-európai országokban beszélt nyelvek kölcsönös elsajátítása helyett bizonyos történelmi időszakokban a közvetítő nyelveket részesítették előnyben, mint a franciát, az orosz, a németet, most meg éppen az angolt, tehát „birodalmi” nyelveket, amelyek inkább a szűrő szerepét töltötték be, háttérbe szorítva a közvetlen kapcsolatokat. Viszont épp a közvetlen kapcsolatok hiánya kedvezett a kívülről jövő, általam tágabb birodalmi értelemben, imperialistának nevezett manipulációknak.

Annak, hogy a mai Romániában élnek olyan magyarok, akik igen jól beszélnek vagy ismerik a román nyelvet – a politikusok közül például Kelemen Hunor, Frunda György vagy akár éppen a mostani beszélgetőtársam, és még elég sokan vannak hozzájuk hasonlók –, nem találni a megfelelőjét a magyar nyelv viszonylatában a román politikai életben, amely képtelen közvetítők nélküli ismereteket szerezni. Csakhogy Frunda György, volt romániai elnökjelölt, Románia miniszterelnökének jogi tanácsosa, akár a párbeszéd korrektségét is veszélyeztetheti. Legyünk bármennyire is jóhiszeműek, az ő tanácsai sehogysem lehetnek teljességgel pártatlanok.

Ellentmondásosnak érzem továbbá a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet vezetésének és tényleges kutatórészlegének állományát, de nem csak amiatt, hogy magyarok uralják a személyzetet, mert ez egy válsághelyzetre is fényt vet: hiányzanak a hozzáértő románok erről a területről. Az intézmény „alpcélkitűzése és működési területe: a romániai nemzeti kisebbségek és más etnikai közösségek etnikai identitás-megőrzésének, -fejlesztésének, -kifejeződésének, valamint ezek szociológiai, történelmi, kulturális, nyelvi, vallási és más jellegű aspektusainak kutatása, tanulmányozása”. E program – és ennek pénzügyi támogatása – szempontjából az intézmény nem lehet csupán a kisebbségek eszköze azok panaszainak közvetítésére. Mert mindenekelőtt állami eszköz annak érdekében, hogy a román kormánynak pártatlan és megalapozott tanácsokkal szolgáljon; a valóság megismerésének olyan tudományos és politikai eszköze, amely kiegyensúlyozott egyeztetést biztosíthat a romániai nemzeti kisebbségek törekvései és a többség, valamint a lakosság etnikumától független, globális érdekei között.

Nyilvánvaló, hogy szükséges intézményesíteni a kölcsönös megismerést szorgalmazó művelődési formákat; éspedig olyan szakemberek nevelésével, akik képesek mások civilizációjának, művelődésének és politikai kultúrájának ismeretére, megértésére. Az a tény, hogy a román értelmiségi körökben oly ritka a szomszédos nyelveket beszélők száma, akár Erdélyben, akár Románia más részein, hátrányt, fogyatékosságot jelent. Nem létezik tehát semmiféle szellemi ellenőrzési, összehasonlítási, elmélyítési lehetősége a számításba jövő, velünk érintkező szomszédaink téziseinek.

Ez a forrása a kapcsolatokban mutatkozó problémáknak, amelyeknek a bizalomra és a minden irányban ellenőrizhető erkölcsi, politikai és intellektuális kölcsönös tájékozódásra kell épülniük az illető közösségek jelenkori politikai sokszínűségét illetően.

Az aszimmetrikus kapcsolatok felszínessége könnyen érzékeltethető. Miközben az európai városok és falvak között testvér-programok működnek, Románián belül nem létezik valami hasonló a többségében magyar és román lakosságú helységek között. A nagyvárosokban pedig, a közösségek párhuzamos világokban élnek, minden eddiginél szigorúbb protokolláris kapcsolatok mentén, elhanyagolva a „jogos nézeteltérések” értelmes rendezését – hogy egy volt francia külügyminiszter, Hubert Vedrine megfogalmazását idézzem.

Évek óta folyik az erdélyi magyarok és románok közötti kapcsolatok fellazítása, a közösségek elszigetelése. Ez pedig a manipulációknak kedvez. De mi a cél? Visszaállítani a háború előtti, egyenlőtlen világot, vagyis a restauráció. Kinek az érdekében? Nem hiszem, hogy az olyan közrendű polgárokéban, mint amilyen te vagy én vagyunk. A feszültségi gócbokban, ahol követelések, elvárások vannak, semmi nem történik pozitív értelemben, ellenkezőleg, erősödik az elkülönülés, állandósul a távolságtartás, korlátozódik a megismerés. Szorgalmaznám testvérfalvak kijelölését, a gazdasági együttműködés jegyében. Ezeket fentről kellene megnevezni, komplementáris gazdaságuknak megfelelően.

Mócvidék és Székelyföld – Erdélynek e két jellegzetes vidéke közvetlen kapcsolatban kellene hogy álljon, megfelelő intézményes, nyelvi és politikai előkészítés alapján. A hasonlóság létező, még csak ki sem kell találni. A hegyek, a történelem, az enklávéjelleg, a szegénység – minden egybevá. Ha fiatalabb lennék, szívpanaszok nélkül, és a hegyeket járhatnám, olyan tevékenységnek tartom ezt, ami végső értelmet adhatna evilági életemnek.

Cs. G.: *Aszimmetrikus kapcsolatokról beszélt. Folyóiratának, az Asymetriának van valami köze mindehhez?*

D. C.: *Az Asymetria kései és némileg polemikus válasz G. M. Cantacuzino és Octav Doicescu építészek és esszéírók Simetria című folyóiratára (1939–1947), mely*

annyira szépséges, oly távol álló e világ szennyétől, hogy azt sugallta nekem: pimaszul szabad! A hetvenes években irigyeltem az egykori kiadó és a munkatársak képzelt szabadságát és távolságtartását, hisz úgy tűnt, mintha nem is a múlt század harmincas éveiben éltek volna. Pedig nem vonultak ki saját idejükből. Tevékenységemet az alábbi mondásnak rendeltem alá, amelynek forrása számomra ismeretlen: „Annak a nemzetnek, amely elválasztja a bölcseket a harcosoktól, gyáva gondolkodói és ostoba harcosai lesznek.” Mindehhez önkéntesen, de makacsul ragaszkodom e két társadalmi állapot határán, talán mert nem vagyok sem eléggé bölcs, sem eléggé harcos.

Gondolkodó harcosokként számos elkötelezett és érvelő cikket írtak a harmincas években Nae Ionescu, Mircea Vulcănescu, Mircea Eliade (*Miért gyávák az értelmiségiek? A vak pilóták* – megérdemlik, hogy a jelenkori magyar közönség megismerje őket; valamennyit közölte az *Asymetria*, értelmezéseivel együtt). A bennük leírtak érvényesek a jelenlegi román társadalomra, akár csak más európai társadalmakra is.

Az *Asymetria* folyóirat révén a világot olyannak szerettem volna bemutatni, amilyen: ellentmondásosnak, irracionálisnak, egyenetlennek, titkolózónak, maffiahálózatokkal át- meg átszőttnek. Az induláskor megfogalmazott programot érdemes összességében nézni ama blog-hálózattal, amelyet az évek során köréje építettem, és amelynek egyetlen gondozója magam vagyok. Örvendek annak, hogy sikerült egymással kibékíthetetlen szövegeket is közzétennem ebben a kanonikus egybehangzásokkal unalmas világban, párbeszédbe állítva ezeket az olvasó gondolataiban, ellenségeskedéseket és kiátkozásokat is provokálva, különösen a dogmatikusok körében.

Blogjaim a függőleges kommunikáció szerinti építmények, középen az *Asymetriával*, és hozzája csatlakoznak az *Ardealul nostru*, *Asymetria-Antiacvarium*, *Arhiva Românilor*, *Jurnalul unui vulcanolog*, *Dosar de urmărire informativă* (Dan Culcer DUI „Dinu”).

Franciaországban magyar nyelvtudásom alkalmi munkákhoz is hozzásegített. Fordítottam és egy Video Adapt nevű párizsi szakosodott ügynökség révén – amely igen aktívnak bizonyult az 1989–1990-es évek Kelet-Európájában – dokumentumfilmek feliratozásában vettem részt. A Zendülés idején (1989. december és 1990. január között) ezzel szerzett pénzen szabadúszó riporterutat tehettem Romániában 1990 februárjában, interjúkat készítve; jelen voltam és forgattam az RMDSZ kolozsvári alapításán, az Állami Magyar Színház termében.

Ugyancsak kétnyelvűségem miatt hívtak meg 1993-ban egy hármas vitára – Dinu Zamfirescu és Ion Solacolu emigránsokkal – a németországi Dietzbachban megjelenő *Dialog* folyóirat szerkesztői. Erdélyi gondokról beszélgettünk. Az eredmény egy 22 oldalas szöveg lett, amelyet az *Asymetria* folyóirat is felvállalt. Az abban kifejtett vélemények közül igen sok ma is helytálló.

Nagyjából ezek az *Asymetria* és az azt kiegészítő blogok geopolitikai, társadalmi és kulturális publicisztikáinak vezértémái. Olvasóim pedig jóval többen vannak, mint amennyit valaha is elképzelhettem. A statisztikák mindenki előtt nyilvánosak. Egyes szövegek szokatlanul magas látogatottságúak. De nem számítok csodákra. Az olvasás nem jelent föltétlen igenlést vagy tagadást. Nem módosítja a tehetetlen fel fogásokat, mert valamennyi mentalitásnak megvan a maga jókora tehetetlenségi nyomatéka.

Mégis, milyen energiák, motorok hoznak engem mozgásba?

Mindenekelőtt a kíváncsiság. Esetemben ez sokirányú, és rendkívül fárasztó, különösen a számomra, viszont annyira beépült az idegrendszerembe, a szülői öröklés és nevelés folytán – édesapám a végtelenségig kíváncsi ember volt –, hogy krónikus betegségként már-már elviselhetetlen. 1989 után különböző rádióadóknál (BBC, Radio France Internationale, Europa liberă, Radio Solidarnosæ) publicisztikát műveltem. E jobbra időszaki munkát gyengén fizették, ami nem volt elég ahhoz, hogy

éljek, és iskolába járassam a két lányomat is. Ebből az időből maradt fenn politikai-metaphorikus szövegem a pulóverről. Kifejtettem, hogy az európai geopolitikai pulóver lebontása, amelyet aztán 1945-ben nehezen kötöttek és stoppoltak újra, veszélybe sodorja, és újra konfliktusövezetté változtatja Európát. Jugoszlávia felbomlása óriási katasztrófa volt, mert több tízezer polgári lakos és katona halálával járt. Egyéb folyamatok, mint például a szovjet birodalom széleinek a lefaragása, nem járt volna annyira tragikus következménnyel. Bárhogy is nézzük, a fazon felújítására szükség volt, de nem Jugoszlávia esetében.

A nyolcvanas években eljártam a rue Bonaparte-n található Párizsi Magyar Intézetbe, kiállítás-megnyitókön vettem részt, sőt ott voltam 1992-ben a budapesti Tudományos Akadémia által három kötetben kiadott *Erdély története* francia nyelvű változatának vitáján. Újra sikerült felháborodnom azon a primitív és leegyszerűsítő eljárásán, ahogyan ezzel az alapvető munkával vitázni próbáltak; miközben tudjuk, hogy egy Magyarországon hosszas készülődéssel, komoly történelmi elemzéssel és a hagyományos, etnocentrikus politikai gondolkodással megalapozott komplex műről volt szó. Az akkori román történészcsoporthoz, amelyben ha jól emlékszem, Florin Constantiniu és Ioan-Aurel Pop, a kolozsvári tudományegyetem jelenlegi rektora is jelen volt, egy vékonyka, nemzeti színekben rikító füzetecskét mutatott fel, ami inkább emlékeztetett választási brosúrára, mint szakmai vitára alkalmas kritikai munkára – olyan körülmények között, amikor a két ország között már maga a téma is feszültségeket okozott. Valószínűleg ismert tény, hogy azóta elkészült Kolozsváron 1997-ben, kizárólag román nyelven, két vastag kötetben a *România történelme. Erdély* című munka, a George Barițiu Kiadó gondozásában. A nyomtatást nem az állam pénzelte, hanem egy sor kereskedelmi vállalat. Ami aggasztó jel: az akadémiai és az állami intézmények, forráshiány miatt, hirtelen kibújnak természetes felelősségük és kompetenciájuk alól.

Míndez nagyon kevés az 1990 utáni időszakról, amikor Románia állami léte ismételen ki volt téve a támadásoknak, akár csak egyéb, nemzeti kisebbségekkel rendelkező, Kelet-Európára jellemző országok államisága is, amikor a történetírás piacát olyan munkák árasztják el, amelyek a Neagu Djuvara és a Lucian Boia típusú elemzésekre ütnek, amelyek nem egyszerűen kritikusak, ami természetes lenne, hanem bomlasztanak is az ún. mítosztalanítás jegyében. A magyar sajtóban ezeknek kijáró dicséret nem vezet jóra, mint ahogy a Sabin Gherman fémjelezte erdélyiség bátorítása – állásfoglalása sematikus, mint minden kiáltvány, és ostoba, mint minden együgyű megoldás – sem válik a magyarok dicsőségére. Emlékszem, hogy 1999 decemberében a kolozsvári Erdélyi Híradó Kiadónál megjelent 422 oldalas *M-am săturat de România. Fenomenul Sabin Gherman în viziunea presei* című könyv, az illető kiáltványának percepcióját mutatva be a román sajtóban.

A mi időnk még nem kedvez az építkezésnek és a higgadt elemzésnek. Ráadásul úgy tűnik, a jövőben is folytatódik az érdekeket szolgáló bomlasztás, amíg a támogatott kutatásoknak csak egyetlen típusa létezik: amit a Soros Alapítvány pénzel. E magán-, de távolról sem független intézmények, egyfajta ideológiai háború vektorai-ként, amelyek az amerikai neokonzervatív doktrínákban gyökereznek, a konfliktushelyzetekre teszik a hangsúlyt ahelyett, hogy kiegyensúlyozott megoldást sugallnának. Ez csak egy látszatra pozitív program; miközben nemcsak az etnikai, de mindenféle kisebbség jogaiért küzd, nem vesz tudomást arról, hogy létezik többség is, amelynek mintha nem volna joga a védelemre a planetáris egyneműsítés agressziójával és a különböző kisebbségek bomlasztó tevékenységével szemben. A folyamat a civilizációk közti harc téziseivel kezdődött...

Ahhoz, hogy magyar értelmiségi olvasóim is jól értsenek, hangsúlyozom: egyáltalán nem ellenzem annak a higgadt elemzését, ami a negyvennyolcasok és a hajda-

ni nemzetépítők szellemi hulladékából táplálkozó történelmi konstrukciókból megmaradt. De úgy hiszem, kell léteznie két kommunikációs síknak – akárcsak a többi társadalomtudomány esetében – a történelem számára is. A professzionális kutatás és a népszerűsítés célközönségei nem azonosak. A zavaros gondolkodás destruktív, mert az egymás kölcsönös elutasításához vezet.

Romániában ötven éven át a kommunizmus gátat vetett a nemzet kiteljesedése folyamatának. Ha a történelem itt nem bicsaklik meg, akkor az 1920-ban a kelet-európai övezetben megteremtett viszonylagos egyensúly (természetesen nem Magyarország revizionista törekvései szemszögéből nézve) folytatódik, vagy legalábbis kiteljesedett volna, természetesen tárgyalásos alapon, az erőszak kizárásával. És a magyar szenvedés enyhül, talán elviselhetőbb lenne. Az etnikumközi kapcsolatok valamennyi problémáját megtárgyalhattuk volna, de nem heves revizionista stílusban, hanem tárgyalások révén, elvileg az eszményített európai szellem alapján, amelynek kiépítésére az utóbbi két évtizedben bennünket is felkértek, anélkül hogy véleményünket kérték volna. Tulajdonképpen ez az európai ideológia az, amit birodalmi hulladéknak tartok. Mindenféle pénzügyi zsarolással rákényszerítették a szovjet rendszer alól alig szabadult keleti államokra, amelyek jóformán föl sem ocsúdhattak, és gazdaságaik a gyanús privatizálások folytán ma már-már romokban hever... A helyzet Magyarországon sem különb. A korrump kormányok által támogatott, erőszakoltimport-megoldások, a szuverenitás tragikus lazulása közepette, még nagyobb egyensúlyvesztéshez vezetnek, mint amit 1989 előtt tapasztalhattunk. A nemzetközi közösségi reakciók pedig mindezekre a kétségbeesésből és az irracionáliszmusból merítenek erőt...

A restauráció kétélű jelenség. Mi haszna van közösségeinknek – a magyarnak és a románoknak is –, hogy a nép számára létfontosságú javakat ajándékozzunk volt bojárok és nemesek leszármazottjainak, azzal az ürüggyel, hogy román vagy magyar származásúak, hogy in integrum visszaszolgáltadjuk nekik azt az államosított tulajdont, ami az 1920 utáni paraszti tulajdonra pozitív hatású, törvényes reformkeretek között történt? A szegénységnek nem volt nemzetisége.

Figyelmesen nyomon követtem/követem mindazt, ami a román jobboldalon, a középső regiszterben, illetve a baloldalon történik, és megválogatva, de nem diszkriminatív alapon, számos publicisztikai szöveget és politikai kezdeményezést közlök ezekről a területekről a leltár szerepét betöltő blogjaimon; mindenekelőtt azért, hogy lássam, milyen megoldási javaslatok léteznek, azon kívül, ami jól látható, s amelyeket a manipulált sajtó és televíziók ismertetnek. Az én programom a kiáltvány műfajának programja: Olvasd és add tovább! Kerülöm a dogmákat. Szinte valamennyi bemutatott vagy átvett szövegem megtalálható az interneten. Egymás mellé illesztésük, a tematikus elrendezés egyfajta szakosodott, magánhasználatú, nyilvánvaló társadalmi és politikai funkciójú antikvárium funkciójára emlékeztet. A saját és a kíváncsi olvasók megvilágosodását szolgálja a régi és új szövegeknek ez az aktív lerakata, amely csupán a kezdet, az előítéletektől való szabadulás lépcsőfoka. A válogatott szövegek nem a Dan Culcer nézeteit képviselik, csupán a válogató szándékát, olyan ideológiai körképet nyújtani, amit nem határol be se a jobb-, se a baloldali dogma. Az égető kérdés ma nem a demokrácia és a diktatúra közötti választás, hanem annak megértése, hogy a látszat-demokrácia, a demokrácia színlelése ugyancsak a terror, a diktatúra egy álcázott formája.

Cs. G.: *Fentebb vázolt euroszkepticizmusát, annak mértékét ebben a formában megértem, és részben hosszas franciaországi perspektívájának is betudhatom. Következős figyelme az erdélyi kérdésre ugyancsak érthető, hiszen ott vált gondolkodó emberré. Internetes blogjai mire hívják fel a közfigyelmet Erdély jelenével és jövőjével kapcsolatosan?*

D. C.: Nem euroszkepticizmus ez, hanem szabadságharc. Különösen az 1987 után született szellemi termékeimben, amikor a témát már szabadon lehetett tárgyalni, Románia problémáit az erdélyi gondokon keresztül igyekeztem megérteni. Erdélynek pedig mindvégig az Ardeal formáját használtam a Transilvania helyett, mert így tartom helyesnek; Erdély ugyanis egy központ, és nem periféria, nemcsak egy erdőn túli terület. A románok és magyarok együttélésének geopolitikai és mértani középpontja.

1989 előtt a román történetírás e témában megrekedt a rögtönzésnél. Hiába léteztek hozzáértő szakemberek, a mesterkéltnél ideológiai építményeket helyeztek előtérbe, ahelyett hogy frontálisan tárgyaltak volna arról a problémáról, amiből komplex – és nemegyszer ellentmondásos – könyvészeti anyag gyűlt össze. Végső soron félre kellene tennünk a történelmet ahhoz, hogy a jelenről beszélhessünk. Mit számít ma már, hogy a románok déli irányból keltek át a Dunán vagy nem? A létezés érve sokkal életrevalóbb, mint a történelmi szempont.

Egy, a kelet-európai országokról francia nyelven írt történeti munka szerzője, Henri Bogdan (*Histoire des pays de l'Est*. Perrin, 1990. [Ed. I 1982]) közöl egy térképet, amely a vlach népvándorlást ábrázolja a 10–14. századok közötti időszakban, amit érdemes lenne reprodukálni és értelmezni, hogy beigazolódjék bizonyos objektívnek mondott tézisek propagandisztikus jellege. E térkép úgy mutatja be az „oláh” népességet, mint az övezet legterjeszkedőbb népét. Minthogy szerette volna bebizonyítani, hogy a 10. században a románok nem éltek Erdélyben, Henri Bogdan ügybuzgó módon kijelenti, hogy az oláhok (a románok – ő maga társítja e két megnevezést) hatalmas területen telepedtek meg, és nem csupán elvándoroltak előbb északra, majd kelet felé, hanem el is terjedtek, mert a Pindusoktól egészen a Tiszáig és a Dnyeszterig megtalálhatók. Valamennyi más nép a saját régi, 10. század előtti határain belül maradt, csak a románok terjeszkedtek egészen Morvaországig.

Ez pedig, bár közvetetlen, paradox módon a román népesség életerejének történelmi bizonyítéka. Nem hiszem, hogy a szerzőnek szándékában állt e tétel bizonyítása, s a példája számomra a történelmi túllicitálások nevetségességét illusztrálja mind a román, mind a magyar történészek részéről.

Mindig furdulta az oldalamat: a maga során a román történetírás miért makacsolja meg magát, hogy kitarson a román kontinuitás elmélete mellett Dacia területén. Ahelyett, hogy azt kérdezték volna: vajon miért csak egy bizonyos nemzet történeteszei vonják kétségbe a jelenlét tényét, miközben a szlovák, a cseh, a lengyel, a bolgár, a francia, az amerikai, az angol, stb. történészek, tehát azon országok történeteszei, amelyekkel Romániának nincsenek területi vitái (kivételt talán az oroszok képeznek Besszarábia kérdésében) sosem vitatták a vlachok vagy a román ajkiúk jelenlétét Erdélyben egyik vagy másik században.

A korábbi helyzetekre vonatkozó statisztikai adatoknak az én szemszögemből nincs bizonyító erejük a mi problémánkra. Mert nem igazán érdekes, mi is történt kétszáz évvel ezelőtt. A fontos az, hogy mi van ma. Megint más kérdés, hogy miként húzták meg a határokat a húszas években, az erdélyi egyesülés időszakában.

A problémát tehát a ma viszonylatában és nem revíziós szándékkal kell fölvetni. Vajon lehetséges lenne ma a határok újrarajzolása, ahogyan azt a volt Jugoszláviában nemrég megtették? Ha igen, milyen módon, milyen alapon, mely elvek alapján, milyen statisztikai adatokra támaszkodva stb. Vagy pedig, ha ezt a változatot elvetendőnek tartják, a határon túl szétszórtan élő magyar közösségek helyzetét kell megoldani az érintett közösségekkel való tárgyalások útján.

Ami romániai tevékenységemet illeti, dokumentumok igazolhatják, hogy nem a nagyotmondás ördöge beszél belőlem: teljes szívvel vállalom a *Vatra* folyóirat meg alapítását, méghozzá román kulturális folyóiratként egy magyar kultúrzóna közepén.

Olyan teremtő pillanat volt ez, amelynek a célja az volt, hogy a románok jelképesen érvényt szerezzenek ama jognak, miszerint megkülönböztetés nélkül, mindenfajta erőszakot mellőzve kulturálisan is jelen lehessenek az erdélyi magyar kultúra mellett, amely 1867 óta a hatalom kegyét élvezhette.

Szükséges, kiegyensúlyozott, erőszakmentes akció volt ez, amit ha kezdetben pimasz gesztusnak is tartottak Marosvásárhelyen és magyar értelmiségi körökben, végül elfogadtak, sőt később támogattak is.

Nyilvánvaló, hogy a helyi és központi pártszervek egyetértése nélkül egy ilyen folyóirat nem jelenhetett volna meg. De ugyancsak levéltári dokumentumok igazolják, hogy a kezdeményezés nem az ő kezükben volt, a hosszúra nyúlt halogatási időt (1964–1971) úgy éltem meg, mint a rendszer bénaságát, illetve annak a bizonyosságát, hogy nemzeti elkötelezettsége felszínes, kirakati volt csupán, nélkülözve mindenfajta tisztánlátást és pozitív alkotószellemet.

2013-ban megvédett doktori tézisémben a cenzúráról levéltári bizonyítékokkal szólnak arra nézve, hogy a Ceaușescu-féle nacionalizmus megalkuvó, következtelen volt; szűk intézményi, anyagi és személyi forrásokkal rendelkezett. Ellenkező esetben a romániai magyar közösség demográfiai és művelődési helyzete katasztrofális lett volna. Így viszont – a nemzeti kommunizmus évtizedei után is – még rossznak sem mondható. Paradoxnak, sőt pontatlannak tűnhet megállapításom egy olyan politikai rendszerről, amelyet a romániai magyar közösség jó része politikai és kulturális tekintetben elnyomónak, túlélését fenyegetőnek tartott.

A *Vatrával* kapcsolatban tapasztalt szolidaritás, sőt barátság gesztusai nem magyaríthatók csupán a magyar értelmiség vezetőinek opportunizmusával és kollaboráns magatartásával. A kölcsönös tolerancia alapja, amely a tisztességes együttműködés, a kölcsönös támogatás szintjére emelkedett – az alapítók közül kettőnk, a Romulus Guga és a jómagam kétnyelvűsége volt. Egy fordítói program kidolgozása, magyarról fordítók jelenléte a szerkesztőségben – Tudor Baltes költő, a lap egykori korrektora, majd a későbbi több nyelvű Ștefan Borbély, Kocsis Francisko, Maria Mailat (mindhárman beszélnek magyarul) – igazolta, hogy nincsenek nemzeti előítéleteink. A lap általános kiadói politikája, beleértve az erdélyi kérdés taglalását, sajnálatos árnyalati eltéréseket, sőt torzulásokat is szenvedett idővel, már Romulus Guga vezetése alatt is.

Cs. G.: *Milyen gondolatok foglalkoztatták a Ceaușescu-korszak utolsó éveiben emigrálni készülő Dan Culcert? Az általános megbélyegzés mellett, gondolom, sorsársai részéről együttérzést is tapasztalt. Kapott-e tanácsokat, eligazítást, emberi kapcsolatokhoz hozzásegítő címekeket?*

D. C.: Távozásomkor 46 éves voltam. Hivatalosan csak mérsékelt megbélyegzésben volt részem. A valós vagy a látszólagos együttérzés valamivel kevésbé volt mérsékelt... De 1972–1987 között a szekuritáté megtisztelt azzal, hogy alanya (vagy tárgya?) lehettem egy megfigyelési ügycsomónak, amelyben később megtaláltam Constantin Noica hozzám intézett levelét, a csatolt szekus megfigyelési utasításokkal együtt. A levélben ez áll:

„Kedves Culcer Uram!

Még levele kézhezvétele napján írok. Őszintén szólva, ott nem viszi semmire, a gyerekek igen, beleértve Ioanát, ha még időben elmegy. A románság ügyét onnan már nem lehet szolgálni. Cserében viszont az európai ügyet kell szolgálni, és jó, hogy tud magyarul. Békére és megértésre van szükség, legalább az értelmiségiek között.

Egy utolsó tanács: válassza a vidéket. Százszorta jobb vidéken, egy más közösségekbe illeszkedni és elkerülni az igen erőteljes, főként nagyvárosokban tapasztalható elutasítást. Ezáltal a földiekkal való kapcsolatot is elkerüli. Ha lehet, felejtse el (egy-

előre) a nyelvet is. Később úgyis meglátja, hogy végül csak idevalósi, és képletesen vagy ténylegesen, visszatér majd szülőfalujába, jobban szolgálva azt, mintha nem fordít háta neki évekkor korábban.

Román öleléssel, C. Noica”

(Kivonat: SZMD [Személyi Megfigyelési Dosszié] „DINU” (Dan Culcer), CNSAS-archívum)

Nem fogadhattam meg a filozófus Constantin Noica vidéki megtelepedésre vonatkozó tanácsát. Abban az évben, amikor a távozáshoz szükséges papírokra vártam, feleségem és a gyermekek rövid vidéki – roueni – tartózkodás után már megtelepedtek Párizsban. A Noica-féle jótanácsokból még az európai ügy szolgálata maradt hátra.

Megpróbáltam az UNESCO-nak dolgozni. Politikai menekült lévén, 1989 előtt szó sem lehetett arról, hogy bejuthassak a román küldöttségbe, még ha ürrülnek is állások. A munkaerőt Romániában alkalmazták. Sikerült viszont két hónapra ideiglenesen elhelyezkednem a *Le Courrier de l'UNESCO* című havi közlönynél újságíróként, szerkesztőségi titkári beosztásban. Sokat tanultam ott, rokonszenvvel fogadtak. Az időszak letelte után viszont nem ajánlottak föl semmit. Nem volt mit. Minden állás foglalt volt, és senki se készülődött nyugállományba.

Cs. G.: *Több mint három évtizednyi személyes és professzionális tapasztalattal a háta mögött megkérném a szerkesztő és esszéíró Dan Culcert, határozná meg azt a státust, amiben jelen pillanatban érzi magát. Emigráns-e, netán száműzött, menekült, kettős állampolgár, kozmopolita vagy egyszerűen csak a román diaszpóra egyik tagja?*

D. C.: Röviden, ahogy most érzem – és ahogy Romániából távoztomban is érzem – „Franciaországban élő román állampolgár” vagyok. Különböző ez a hivatalos bejegyzés szerepel a romániai szekurista-rendőri közigazgatás által távozásomkor kiállított útlevelemben is. És Franciaországba érve, bár politikai menedékjogot kértem, nem mondtam le a román állampolgárságomról, mert a francia törvény nem kényszerített rá. Távozásomkor szerettem volna hatósági engedélyt kapni könyvtáram kivételére. Én úgy gondoltam, hogy jogom van hozzá, a szekurista-rendőri közigazgatás meg úgy, hogy kegyet gyakorolna velem, ha engedélyezné, s elutasítottak. E mindenfajta emigránssal szembeni bánásmód miatt számomra véglegesen a romániai kommunista-nacionalista politikán maradt az ostobaság és a gőg bélyege. A politikai ostobaság, a távlatokban látás hiányáé. Az 1956 utáni magyar állam politikájához, saját belső és külső emigrációja iránti bánásmódjához képest, a román kommunisták politikája mindig hányingert és megvetést keltett bennem. Mert mindvégig a nemzeti érdek ellen dolgozott. S ez ma is így van. Nem eszményítem a magyar politikát. 1963 óta figyelmesen követem. Alkalmam volt valamennyi nemzedékből való magyar értelmiségiek tucatjaival szóba állni. Lukács György, Illyés Gyula, Réz Pál, Mészöly Miklós, E. Fehér Pál, Jékely Zoltán, Ilia Mihály mellett elbeszélgettem a *Tiszatáj* és a *Jelenkor* akkori fiatal munkatársaival, továbbá Kolozsvári Papp Lászlóval, Belia Györggyel, Domokos Jánossal (az Európa Könyvkiadó igazgatója), Eörsi István költővel, aki Lukács Györgyöt fordította, a drámaíró Csurka Istvánnal, akiből nemzeti politikus lett...

Hangsúlyozni szeretném, hogy az én nacionalizmusom pozitív töltetű (nem elvem a „dögöljön meg a szomszéd kecskéje”), családi nevelésből és saját tapasztalatomból ered, ama erdélyi eszményből, hogy léteznek belső szomszédságok, amelyek együttműködést, konfliktusmentességet jelentenek; mindezt az erdélyi társadalmi valóságból szűrtem le, az élettől ajándékként kapott magyar barátaimmal való kapcsolataimból. Azt is le kell mindjárt szögezni, hogy nem valamiféle engedékenység ez nálam, nem a megalkuvás jele, amit az erdélyi valóságot nem ismerők hangoztatnak. Valamennyi erdélyi számára az egyetlen megoldás az együtt létezés,

feszültségekkel ugyan, de nem ellenségesen. Akik ezt előjogokra vagy erőből származó fenyegetésekre, belső vagy külső politikai zsarolásra kívánják felcserélni – például ilyen vagy olyan magyar vagy magyar-zsidó eredetű amerikai szenátor beavatkozásával; a keleti Nagy Testvérrel való fenyegetőzések meglobogtatásával –, az nagyon téved. A jogos és jogtalan nézeteltérések megtárgyalása csakis az olyan személyekre tartozik, akik tudják, hogy miről van szó. A politika hatékonysága nem a bármely irányú felháborodáson és a fenyegetéseken múlik, de nem is az egyik fél – esetünkben a román fél – behódolásán, a mindenáron megőrizni kívánt jó viszony vagy pillanatnyi választási érdekek okán.

Cs. G.: *Mi az Asymetria online folyóirat tevékenységének legfontosabb hozadéka az azt létrehozó, szerkesztő és rendszergazda Dan Culcer számára?*

D. C.: Az általam szerkesztett fórumokon, más ismert szerzőkkel egyetemben megpróbáltuk átvilágítani a Zendülés Utáni korszakot. Zendülésnek nevezem a kelet-európai országok emancipálódási mozgalmát, amely ezek részleges és valószínű, ideiglenes szabadulását jelentette a szovjet befolyási övezettől, hogy besoroljanak az amerikai–nyugat európai kettős ellenőrzésű politikai és gazdasági övezetbe, a szuverenitás széles körű és sikeres elvesztése árán; a helyzet nem áll távol a „korlátozott szuverenitás” brezsnyevi elméletétől. Ez idő tájt tanulmányoztam a marginális ideológiákat, s a modernitás történelmi-kulturális tapasztalata alapján elmondhatom rólok: termékeny ideológiai források, és valamikor uralkodókká lesznek. Közéjük sorolnám például az Ernst Jünger-, Julius Evola-, Alain de Besnoit-féle etnizmust, újfelfelfogalmazott nemzeti bolsevizmust.

A mi Európánk, vagyis az *Asymetriáé*, a Lajtánál kezdődik és az Elbrusz hegységnél ér véget. De nem foglalja magába a birodalmakat és az egykori birodalmak oszlopait. Magyarország kivétel, amely nélkül szerintem a kis és közepes országok Európája elképzelhetetlen. Végzetes hiba lenne Magyarország mellőzése e geopolitikai konstrukcióból, amely Aurel C. Popovici román professzornak a Nagy Ausztriai Egyesült Államokról szóló téziseire épül.

Autonómatörökvések? A magyar társadalom nem élhet elszigetelten, még akkor sem, ha látszólagos politikai és jelképes referenciája a székelység szigete. El tudsz képzelni egy virágzó, elszigetelt vidéket, egy szegény Moldvát egy gazdag Székelyföld mellett? Egy elszegényedett vidéket egy virágzó körül?

Az említett övezet országainak gazdaságát komplementárisnak nevezhetjük. Az eurázsiai koncepció elvetése a kis és közepes államok politikai logikájából az övezetben a legerősebb állam, Oroszország hegemoniája elvének kiiktatását jelenti.

Román újságíróként talán elsőnek hivatkoztam Alekszandr Dugin geopolitikai elméletére és ideológiájára. Dugin erősen divatba jött, nemrég Romániába is ellátogatott. Ő az orosz hegemonia elvei szerint gondolkozik. Azok a románok, akik hajlannak az úgynevezett ortodox közösségi érdekek nevében fellépni, nem ismerik a moszkvai pátriárka és az önálló egyházak közötti, egyáltalán nem egyenlő viszony történetét. Természetesen az eurázsiai elmélet orosz eredetű. Kezdetben védekező jellegű ideológia, s arra szolgál, hogy meggátolja Oroszország elszigetelődését Európától, a szovjet birodalom részleges szétesése után. Mostanra támadó jellegűvé vált, egy új stratégiai tengely kiépítése érdekében, amely Oroszországot, Kínát és Indiát foglalja magába. Viszont Románia, Magyarország, Lengyelország, Litvánia, Észtország, Lettország, Bulgária, Szerbia, Horvátország, Macedónia, Montenegró, Albánia, Ukrajna, Belarusz, Görögország, Ciprus, Örményország, Grúzia, Törökország mindmind jelenleg átjárható határokkal rendelkező európai országok, korlátozott földrajzi kiterjedésük okán pedig gazdasági együttműködési kapcsolatok teremthetők közöttük olyan elvek és valós helyzetek alapján, amelyekben a hasonlóság, a megegyezés az uralkodó. Ebben az összefüggésben egyik állam sem törhetne hegemoniára.

Egy ilyen megoldást elő kell készíteni. Első lépésként kommunikációs vonalakat kellene kiépíteni, olyan munkafrontokat, melyek foglalkoztatnák a főlegesen munkaerőt, amely most nyugat felé áramlik el. A másik, egyidejű lépés az lenne, hogy sokoldalúan képzett tolmácsokat és fordítókat neveljünk, akik biztosítják az együttműködési és kereskedelmi egyezmények szabad megtárgyalását, ebben a bizánci típusú kereskedelem lehetne a minta. Magától értetődő lenne bármelyik nyelv egyeduralmának tilalma a többi fölött, beleértve az angolt, a franciát vagy az oroszot is. A bankokat államosítanák, újra bevezetnék az arannyal befuttatott pénzerméket az értéktelen amerikai papírbankógyártás helyett.

Két tenger lenne számunkra nyitott, a Fekete-tenger és a Balti-tenger, szabad hajóutat jelentve a világóceánok felé. A Kászpi-tenger kőolaja, a többi ország gáztartalékával középtávú, viszonylagos energetikai függetlenséget biztosítana. A hegyvidékek gazdasági lehetőségei azonosak. A síkvidékeké ugyanúgy. Megszervezhető az egyeztetett tervezés, minden kényszerszakosodás nélkül, még a KGST-modell is újraéleszthető, amit oly hűbelebalázs módon elvetettek, ahelyett hogy az egyeduralmi elemet iktatták volna ki belőle. Így talán az övezetben szükségtelenek lennének a fegyveres összetűzések, az etnocentrikus szigettörekvések pedig nevetségesek lennének.

Cs. G.: *Miként értelmezné számunkra az Asymetria mottóját, amely állandó jelleggel a honlap alján olvasható, és Eminescu Horatius-tolmácsolását idézi: „Cerul deasupra-ți schimbi, nu sufletul, marea-trecând-o.” Csengery János némileg feltupírozott magyarításában ez így hangzik: „Eget cserél csupán az, nem szívet / Aki a tenger habján messze fut.”*

D. C.: Figyelmesen nyomon követem, mi történik a román kultúrában. Az internetnek hála! Egyébként nem lennének rá eszközeim. De ami így látszik, az is csak egy rész. Viszont sok minden látszik. Próbálok minél több dolgot megérteni és bekapcsolódni a hazai közírásba. Rendszeresen írok három lapnak: a marosvásárhelyi *Vătrâna*-nak, a *Confesiuni*-nak (Tg. Jiu) és a szatmárnémeti *Acoladâna*-nak.

Nem lehet belőled más, csak az, ami vagy. Ez csak egy látszólagos paradoxon. Ez azt jelenti, hogy nem hiszek az átvedlésben, és gyűlölöm a mindkét nembeli átvedelőket. Egy ember személyiségének lényege, a lelke ha nem is alakíthatatlan, de nehezen formálható. Leszámítva természetesen a kízással, a bezártsággal, a Gulaggal átnevelteket.

A román kultúrában sosem léteztek erőteljes baloldali értelmiségiek. Talán ha egyszer megszabadulunk a kommunista-nacionalista rendszer sugallta előítéletektől, a román kultúrának lesz annyi ereje, hogy kitermeljen egy baloldali, társadalmi kereszténységgel párosuló szellemi vonulatot. Még azok a nagy gondolkodók is, akik kezdetben baloldaliak voltak, mint Petre Pandeia (ő fordította le Aurel C. Popovici professzornak a Nagy Ausztriai Egyesült Államokra vonatkozó elképzelését), Petre Țuțea vagy a Panait Istratihoz hasonló proletárírók végül is a jobboldal felé tájékozódtak, és nem megalkuvásból! A baloldal dogmatizmusa elviselhetetlenül kizsige-relő volt. Jelenleg főként történelmi, szociológiai szakirodalmat olvasok, levéltári kutatásokat végzek, ami szörnyen bonyolult, de lenyűgöző munka. Menet közben jö-vők rá, mily keveset tudtam őseim történetéről vagy ama szakmai-társadalmi réteg valóságos magatartásáról, amelyhez az írás révén magam is tartozom.

Az értékek újra felfedezése természetes dolog. Ezért úgy hiszem, hogy például Wass Albert újrakiadása is az. Ami természetellenes ebben, az a kritikátlan, aktualizált értelmezés, mintha 1940-től 1989-ig nem történt volna semmi. Ezért aztán meg-értem a magyarok törekvését, hogy nemzetük nagyjaira emlékezzenek, hogy a szükség kegyelet jeleként állni lássák az Aradon kivégzett tábornokok aradi emlékmű-vét. Megértem a románság részéről is Avram Iancu jelképes marosvásárhelyi jelen-létét, de jobb szerettem volna őt nem lóháton látni, hanem egyszerű emberként a

Kancellária előtt, ahol ügyvédbojtárokodott, és a Teleki Könyvtárnál, ahol a francia forradalmárokat megelőző felvilágosodás műveit olvasta, amelyek megalapozták forradalmi szemléletét. A lovas Avram Iancunak Abrudbányán a helye. Akárcsak netán Antonescu marsallnak – és nem háborús öltözetben – Románia fővárosában. De semmiképp nem a marosvásárhelyi Habsburg-vár tövében, hanem Bukarestben, Iași-ban vagy éppen Chișinăuban. Mert valódi patrióta volt, és elpusztult az áruló kommunisták és a bevonult oroszok golyói által.

Cs. G.: *Mennyire jelentkezik a folyóiratban a diaszpóra kérdésköre, a világban élő románság kapcsolatai az anyanemzettel, a románok és szomszédaik viszonya? Ki van otthon, és ki emigrált? Ugyanúgy működnek ma ezek a fogalmak, mint egykor? Mihez kezdene a gondolkodó Dan Culcer a jelenkori határokkal, a befolyási övezetekkel?*

D. C.: Egy biztos: a diaszpórában mindenki egyedül van. Mindenki szeretne megkapaszkodni. Egyesek szeretnének közösségi védelmet is. Görög férfi görög nőt keres, ahogy mondani szokták. Kevesen térnek vissza. Valamikor, a földtelen erdélyi parasztok Amerikába mentek pénzt keresni, és hazatértek, hogy földet vásároljanak. De nem hiszem, hogy manapság a kivándorlás megfosztana attól a vágytól, hogy földünk legyen, saját földünk, a mi Erdélyünk, a talpunk alatt. A hajósok (Mircea Eliade szép esszéjét írt *Navigare necesse est* címmel), még ha Odüsszeusznak is hívták őket, visszatérnek a szárazföldre. Verset is írtam erről. Amiről nem tudom eldönteni, hogy sóhajtás-e vagy csak jelszó egy optimista tragédiához:

A határokat pedig nem kell eltörölni. Mert hasznosak és szükség van rájuk, ahogy a sejtfalra vagy a bőrre is szükségünk van az élethez. De valamennyi legyen egyben átjárható is, mert enélkül fulladásos halál vagy önmérgezés veszélye les ránk.

Cs. G.: *Nemrégiben az Asymetrián Andrei Mocuța verseit olvashattam, akiről annyit tudni, hogy nagyon fiatal, irodalom szakra jár Temesváron, és befutott költő. Közölt versei hangvétele érdekes módon egészen hiteles katalán hangulatot árasztanak. Vajon az ilyesfajta versekről elmondhatjuk, hogy közülük van a román szellemiséghez? Vagy a szellemiség jutott el oda, hogy világméretben lássa a mindenséget?*

D. C.: Igen, azt hiszem, ez a mai román szellemiség egyik arca. Ilyenek különben a Yossef Abraham versei is, amelyek szintén az *Asymetriában* láttak napvilágot, és te fordítottad őket magyarra. Azokat a szövegeket egy mélyen hagyománytisztelő, hit-hű cionista zsidó írta, moldvai kommunista család leszármazottja, szellemiségét viszont a nyelv hordozza. A nyelv pedig nem valami közömbös eszköz.

1989 decembere óta nem győzők csodálkozni, mennyire ritkán vitáznak Románia jövőjéről (s a viták is erősen soványak), mintha nem is volna más dolgunk, mint lemásolni a társadalomszervezés eszményinek mondott, kipróbált mintáit, amelyek ez egyszer nem keleten, hanem nyugaton vannak. Ez a kártékony jófiúság és nemtelen behódolás, ostoba utánzás a legkegyetlenebb megpróbáltatás, amin Kelet-Európa nemzetei keresztülmennek. Világos hát, hogy én hiszek abban: egyetlen román nemzet létezik, és nem szégyellem kijelenteni, hogy hozzá tartozom. Franciaországban élek, s nyilván, emiatt ki vagyok téve az otthon maradt szójaszálamit evők és a hazát elhagyó honszerető nacionalisták közötti huzakodásnak. 1987-ben távoztam, tehát volt alkalmam belekóstolni élelmiszeriparunk ama nevezetes termékébe is. Amelyik szalámi egyre inkább visszavágyott falat lesz azok számára, akik fogyni akarnak, miután teletömték magukat a gyorsétkezdék dietetikusnak mondott falatjaival.

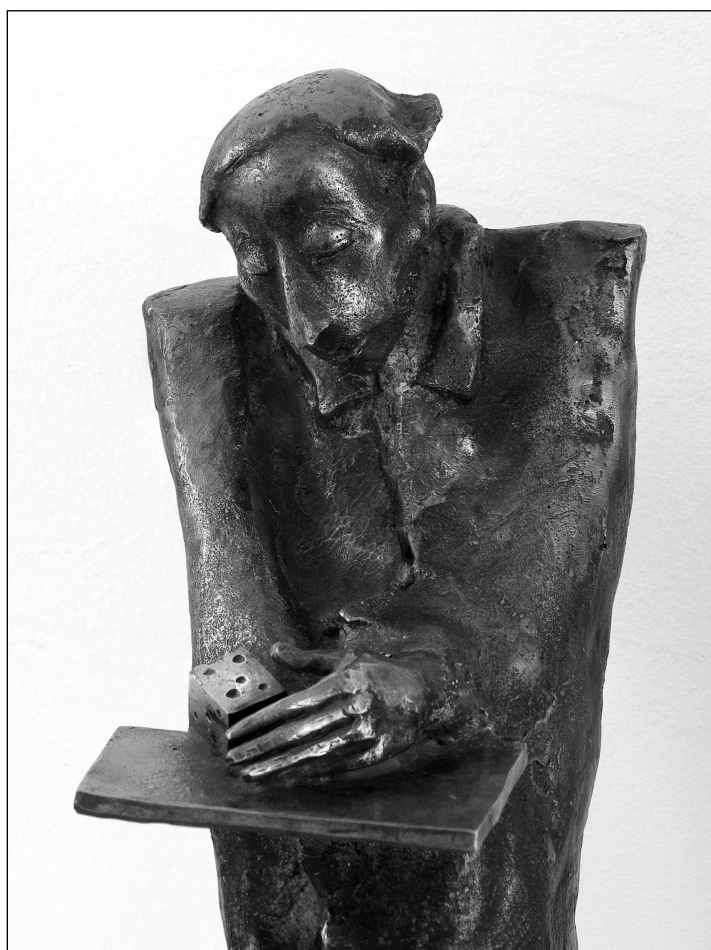
Amióta a napnyugati modell szerint építjük Romániát, tudjuk, hogy ő a legjobb, hiszen jobb nincsen. Én nem hiszek a történelem végzetében, és igyekszem helyet szorítani a mi világunkban azoknak az eszméknek, amelyek saját tapasztalatainkból fakadtak, megfelelnek szándékainknak és lehetőségeinknek, hogy végre hozzon is számunkra némi boldogságot, tompítsa keserűségünket, és segítsen hozzá megérte-

ni: Románia földjén nekünk és utódainknak jogunk van álmodozni, boldogan és tisztességesen élni és meghalni. Túl sok ennyit elvárni az álmainktól és azoktól, akik azt hangoztatják, hogy a javunkat akarják, és bennünket képviselnek?

Kérem, hogy álmodjunk együtt. Vajon még lehetséges?

Természetesen a nemzedékünk felelőségéről van szó. Milyen felelőségünk volt, és mi maradt még ránk? A társadalmi igazságnak az etnikai igazság elé való következetes helyezése, az agresszivitás elgáncsolása, a párbeszéd szorgalmazása a jogos nézeteltérések elsimítására és a jogtalanok kiiktatására. Milyen nemzedékre gondolkodik? Azokéra, akik a háború idején születtek, s az esetemben azon románokéra, akik átélték Északnyugat-Erdély elvesztését, a menekülést, a kishazából, a vidékünkéről való kiűzetést – a Tiédet és az enyémet! Hogy megtudhassuk egyszer: Csíkszeredában, a „Székelyföldön” lenni azt jelenti-e, hogy egy jövődöbéli autonóm tartomány fővárosában élsz, Magyarországhoz képest külföldre szakadva, vagy a mai és az ezutáni Románia közepén, példának okáért, sőt egyenesen Európában, nem a jelenlegi Európai Unióban, hanem abban, amiről már többször is írtam, a Lajtától az Elbruszig, birodalmiak nélkül.

(e-mail interjú: Párizs–Csíkszereda, 2014 októberében)

KARÁCSONYI ZSOLT

A szárazság neve

Milyen tiszta megint ez a hajnali hallali,
ez a sajátos ritmusban újra és újra ránk telepedő pára,
ami a maga nyugodt bizonyosságérzetével vezet el a régi,
jól ismert bizonytalanságba,
ahol minden olyan szép, minden annyira gyönyörű.
Legalább annyira, mint a majom
és az a bizonyos köszörű.

Ez a hallali még most is annyira tiszta.

Pedig forgatnak már visszafelé mindent,
ami megtörtént és meg sose történt,
többek között a hajnali hallalit és az ablakon át betörő fényt –

ami a hajnalt létrehozza és aztán megszünteti újra,
és azt a fénylő napkorongot is, ami az éjszakát tanulja.
Míg én csak azt, hogy a sorok között minden annyira száraz,
és eltűnnek a patakok, felszívódnak a folyamágak.

Fogalmazhatnék-e, mondd, ennél szebben és szabatosabban?
Annyira jól, hogy a szárazságot ne érzékeld a hangban?
Természetesen nem. Éppen azért, mert az igenlés
nem férhet el a nembem.

Éjszakai repülés

Maradj, maradj, maradj a gépen,

fenn, a magasban, fenn, a sötétben,
ne ereszd lejjebb fejed és szárnyad,
hagyd magadat meg a holnaputának.
Amíg a félhold mutatja félholt
tájadként, mindazt, ami rég volt,

maradj, maradj, maradj a gépen,

egy érintésben, ölelésben,
ami rezeg, mint szél a sásban,
maradj örök elindulásban.
Vagy ha késő, a lebegésben.

Mint résben a levegő – maradj.

HANGÁGYÚTÖLTELÉKEK HÉTKÖZNAPJAIRÓL, (a)vagy Vörösmarty esete a Szekuritátéval

■ Néhány év alatt megváltozott az ország, átrajzolódott a táj, lefokozódott az élet. Általános szegénységben éltünk, az elzártság különösen az ország belsejében vált elviselhetetlenné. Szerettünk volna pedig kitörni ebből az állapotból, mégis maradt minden a régiben: gyakorolta, ki ahogy tudta, ösztönző hatások és mindenfajta versenykényszer, fejlesztésgény nélkül, a mesterségét. Az információ, a közösségi felelősségvállalás hiányának értékromboló erejét csak utóbb, a változás nyomán ismertük fel. Másra vágytunk, és bár lényegében elkívánczoltunk környezetünkben, pontos célirány nélkül, valamiféle emberibb jobba, a többség a *transzszilván* értékrend jegyében egyéni értelem kovácsolt mindennapjainak. Sok idő és fokozott figyelem jutott családi-rokoni kapcsolattartásra, édesgethettük gyerekeinket. Fojtott takaréklángon maradt viszont lelkesedésünk, akaratunk döntő hányada. Örökre.

Óvatosan fogalmaztunk, ha véleménynyilvánításra provokált kolléga, szomszéd, szabadszájú rokon. A titkosszolgálat mindenhatósága köztudott volt – telefonon csak keveset, a legszükségesebbeket beszéltek meg, mégis – majdnem – mindent számon tartott rólunk a *szeku*. Nagy teljesítményű hangágyúknak könnyítették a szervezet munkáját. Fontosabb közéleti vagy kulturális események alkalmával is bevetették őket, de köztekintélynek örvendő célszemélyek és családjaik megfigyelése végett gyakran folyamatos üzemmódban maradtak.

Novelláskötetem kézírata évek óta készenlétben állt a Mester asztalán, aki mindenkor bátorított és türelemre intett. Szerkesztői minőségében rendszeresen tájékoztatott, ha enyhülést érzekeltettek vele a cenzorok. Ezekben az időszakokban megjelenhetett néhány értékes kiadvány, közösségünk számára fontos kötet a mi nyelvünkön is. A nyitott időszakokról a vidéki kisvárosban utóreggként értesültünk. Közvetlenül csak akkor, ha két-három hónapoként néhány napos szabadságra visszautazhattunk a központba. Gyakran barátok, látogatók, ismerőseink ismerősei tartottak rövid, alkatuk szerint kedélyesített beszámolókat nekünk – bábszínészek, lapszerkesztők, zenészek, előadások szervezői, akik pár órára feltűntek iskolavárosunkban. Többnyire napközben érkeztek, kiszállásaik sötétedésig tartottak, mert siettek vissza a menetrendszerű távolsági buszjáráshoz, hogy éjfél előtt legalább a vasúti csomópontig eljussanak. Onnan nemzetközi vonatok is indultak, szállodája, óvárosa volt annak a településnek. A mi urbanus lelkeink is odakívánczoltak, pedig nem kényeztetett ott sem senkit az élet.

– Jó hírem van – jelentkezett telefonon nyár vége felé váratlanul a Mester.

Feszülten figyeltem: mindketten tudtuk, nem mondhat bármit, bárhogy.

– Konfirmálta becsületszavas ígéretét F. (a cenzor) – folytatta kópés derűvel a hangjában. – Két írással kiegészítve már nyomdába engedné a köteted. Gazdasági témákban hajlandó kiigyezni – részletezte készségesen. Jöhetne például egy mezőgazdasági, egy ipari...

– De P. Mester... – lendültem érvelésbe.

– Az acélműről mindnyájan tudjuk, hogy valóságos lokálparadicsom: menő fizetések, szolgáltatási lakásaiban állandó áram-, hő- és korlátlan melegvíz-szolgáltatás... azokról a lelkesen aktív mérnököcskékről is írhatnál... mégiscsak jó, hogy taníthatnak... tánctól a szilárdágtanig... Nem csodálatos? Merész ívben gazdagíthatod az irodalmat – noszogattott tréfásan.

Várt néhány másodpercet, mielőtt a lehallgató készülékeknek szánt b-mollal kirukkolt volna:

– A téész is ott van kéznél, közvetlenül az iskolátok mellett...

Nem élhettem a lehetőséggel, mert halaszthatatlan munka várt rám: néhány perccel korábban folyt el a magzatvizem.

Körülöttünk szürke épületek, sötét kedélyek... Az erőltetett menetben iparosított országban az élelemmel együtt mintha a levegő is elfogyott volna. Akadozott az energiaellátás, rendszeressé váltak az órákig tartó áramszünetek. Mosni éjszaka kellett, mert csak akkor lehetett, a hűtőszekrények rendszeresen leolvadtak – igaz, élelem amúgy is alig volt bennük. Néhány közintézmény – kórház, gyermek- és öregotthon, színház, mozi – pár órák kiváltásá-

got élvezett, a közvilágítás egészét azonban beáldozták. Mintha együtt erősödött volna a sötétéssel a bűnözés és a köd. Az épületek egységes pasztelleja a nincstelenséggel rímelt. Kénytelenek voltak idejüket változatos élelem-beszerzési stratégiák végrehajtásával tölteni a lerobbant városokban, sebtében felhúzott lakóegyedekben zsúfoltan élők csakúgy, mint az elszegényedett falvakban rekedtek. Gyorsan kellett alkalmazkodni, a párhuzamos gazdaság szövevényei között forrásokra lelni, alaposan kihasználni a lehetőségeket, még mielőtt elapadtak volna, vagyis letiltották volna őket. Egyre komplexebb feladatnak bizonyult a fekete piac, az ismerőshálózat és a rokoni kapcsolatrendszer paraméterei között az élelem biztosítása.

Felnőtt és lassan középkorúvá érett az utolsó háborút gyerekként megélt nemzedék. A világ előmenetele és az ő élettartamuk párhuzama kapcsán csak találgatni lehetett, meddig tarthat a történelem újabb türelmi szakasza. Az egyre fokozódó élelmiszer- és energiahány, a lealázott lét meddig sülyedhet. Évek óta érezni lehetett, érik valamiféle változás az országban, mégis változatlanul tovább romlottak a viszonyok. Végül felgyorsultak az események a berlini fal elbontása nyomán: karácsony előtt elmenekült a *konduktor* páros.

Lépést váltott a történelem.

A televízió egyenes adásban közvetítette, hogyan torkolt az utolsó fővárosi propaganda-nagygyűlés botrányba: először tétova engedetlenségbe, majd a kezdeti fejtelenség ellenére egyre tudatosabb követelések fórumává. Kezdetben szervezési hibát észlelhetett a néző, futkosást látott a főszónok háta mögött, a sokaság hang nélkül hullámzott, mielőtt egy része a teret közbérező fegyveres erőkkel szembe ment, a többség pedig a központi bizottság épületébe nyomult volna. Közelharc nem látszott. A zászlókból kivágták a búzakalászos-fenyőfás-fúrótornyos címert. Valakik a békés tömegbe lövettek. Utóbb kiderült, ezernél több ember vesztette életét, háromezer fölött volt a sebesültek száma. Vidéken is voltak halálos áldozatok. Ismeretlenek hetekig táplálták az általános fenyegetettség és veszelő érzetét, kuzsá hírek kerengtek terroristaikról, felfegyverzett elemekről. Szerencsére ez már nem befolyásolhatta az érezhetően új mindennapokat. Rekordidő alatt pártok, szövetségek, önvédelmi szervezetek alakultak az országban. Elindulhatott a demokratizálódás, habár a diktatúra időszakában megélt általános elzárttság után – viszonylag szerény várakozásainkhoz képest is – lassúnak tűnt minden történés.

Fellélegeztünk, bár összekuszálódtak az értékrendek: jelen, közelmúlt, történelem, az emlékezet. A legnagyobb kár mégiscsak minket, embereket ért, mert valakik annyira hatékonyan ténykedtek, hogy sikerült szalonképessé satírozni nemcsak a kompromittálódottakat hadát, a nomenklatúra haszonélvezőit, de a rövid időre elbizonytalanodott ügyeskedőket, az ún. *deszjurkőröceket* is. Elszabadultak a félelemrendszer zsilipjei is, többek között azáltal, hogy igen mérsékeltlen titoktalanítottak. Utóbb azért fény derült sok hivatásos besúgó vagy önkéntes spicli kiletére, mégis a befejezetlenség, a jóvátétel nyomasztó hiányának érzése rekedt az áldozatokba, főleg a kisemberekbe. Nem orvosolta az ok-okozat megértése az elszennvedett sérelmeket, nem kárpótolhatott az elpazarolt évekért, sem a késéssel és csak részlegesen visszaállított jogokért.

A fiatal demokrácia és a forradalom utóéletét, a várható reformok gyakorlatba ültetését támogatta a nemzetközi közvélemény, a vöröskereszt-szervezetek, a diaszpórák és a történelmi egyházak külföldi testvérgyülekezetei is. Adománykaravánokat szerveztek, melyeket több száz fiatal önkéntes kísért, ideáljaik követeiként. Segítség és szimpátia áramlott az országba. A határok megnyitása nyomán belföldről is egyre többen kívántak élni az utazás lehetőségével; a kérelmezők napok alatt kézhez kaphatták a hatóságok által őrzött útleveleiket. Sietve megindult a csencselés, a gyors kiskereskedés mindenfajta rejtett kincsel – csomag kávékkal, illatos szappanokkal, immár szabadon forgalmazható és fogyasztható fogamzásgátló tablettákkal. Hamar akart mindenki meggazdagodni: főleg szendvicseket, egzotikusra színezett szörpöket, olcsó műanyag játékokat, rikító színű *sztreccs* ruhaneműt árultak mindenütt zsákszámba.

Száraz tél volt. A nap, december 22-én is sikerült feltűnés nélkül átadnom tiszteletseknek hat darab bőrkötésű bibliát – ennyit lehetett feltűnés nélkül egy fekvő csecsemő koscsijának vánkosa alá rejtetni. Pár napos időközönként, a biztonság kedvéért kis adagokban „kézbesítettük” a lakásunkon letétbe helyezett, tiltott terméket. A mindenkori kedves vendégeket megillető, látványos üdvözlés nyomán kerültünk beljebb a papi lak nappalijába, karomon a táskaszerű babakocsi felső részével, Krisztinkástól-bibliástól.

Az asszony kihámozta a bundazsákból a csöppseget, hopocálta, máris nevettek egymásra. Férjével mi szótlanul, feszülten pakoltunk – a tiszteletes bármikor lebillenthetné volna a fedeles kosár tetejét, ha esetleg valaki hirtelen ránk nyit. Gyorsan végeztünk, családi há-

rászkendő került a bibliák tetejébe. Kedvesen marasztalt, ebéddel is kínált a papi páros, miközben a csecsemő életének érdektelen részleteiről faggatott szándékolt fennhangon.

– Mennünk kell, épp csak beköszöntünk – háritottam mentegetőzve.

– Egész csoportot toloncoltak vissza az este a határról – súgta a tiszteletes asszony odakinn az udvaron, amikor visszatette a kocsiba a lányomat. Számításai szerint tucatnyian is lehetnek tegnap összebilincselve a zsúfolt kombiban.

– Szerencsétlenek... Egész életükre belenyomorodnak ebbe a szökevényiségbe – folytatta. Nincs kegyelem... Késő éjjelig kínozhatták őket, kivetült a kertbe a milícia alagsori ablakából a fény, még tőlünk is látszott... A hozzátartozókat ma mégsem hívták... Tovább akarják vartatni őket, vagy túlságosan rossz állapotban vannak ahhoz, hogy kiadják őket családjaiknak. Szokatlan sietséggel tartottak hazafelé az iskolából a gyermekek, pedig korán volt még. Itt-ott tanárok vegyültek soraikba, mintha terelték volna őket nyugtalanul, szó nélkül, pusztá tekintettel.

A Főtéren már feltűnően sokan – főleg felnőtt férfiak – igyekeztek az Alszeg irányába. Gyors köszönések, „jól vannak, tanárnő” – nyugtázó megállapítások röpködtek felénk szokás szerint. Válaszadásra nem volt alkalom, ezúttal a babakocsi fölé sem hajolt senki, hogy a kicsit megnevetesse. A Szabad Európa Rádió éjjeli híradása óta nyilvánvalóan változott a világ. Sokan megálltak a posta előtt, aki tehette, tódult a hivatalba, holott már alig értek odabenn. Ki kellett támasztani a szárnyas üvegajtókat, hogy a magas fal polcra a televízió képernyőjét – ha nem is láthatják a járdán állók – legalább hallhassák a készülékből ömlő fővárosi híreket.

Mire én odaértem, kevesebben voltak a hivatal előtt. A képernyőn az országzászló, amit a központi bizottság székhelyének erkélyén lengettek, már lyukas volt, a fővárosi nagy téren fejtelenség uralkodott, ide-oda hullámokban lökdösték a rohamosztagok a tüntetőket, pedig ártalmatlannak látszottak, és nyilvánvalóan egyre kevesebben lettek. A légi felvételen látszott, amint százával menekülnek a sugárutak felé, annak ellenére, hogy feltételezhetően onnan is löni fognak rájuk. A kelepcebén nemcsak a dicshimnuszos transzparenszek tűntek el, nyoma veszett az elnöki pár, sőt Marx, Engels és Lenin óriásportréinak is. A percekkel korábban még fegyelmezetten-merőlegesen magasba tartott zászlókat ugyancsak hiába kereste volna figyelmes szemlélő.

A tömeget nyugtalanította a közeledő helikopter erősödő zaja; támadni vagy menteni fog? A szolgálatos operatőr hosszú másodpercekig felváltva a szomszédos felhőkarcolók tetejét, valamint a decemberi borús égboltot filmezte a nyilvánvaló feszültség és szakmájának logikája ellenére. Vélhetően egy előzetes utasítás értelmében cselekedett. Végül belátta, kockát, sorsot vet a történelem körülötte! Inkább engedett a mesterség etikai kötelezettségének: közelképpel visszatért az erkélyre, amely fölött, úgy tűnt, az elnöki helikopter pilótája egyenes adásban bizonytalankodik, vajon eufóriás vagy dühös az engedetlen tömeg? Ezért emeli olyan lassan a magasba az erkélyről menekülőket, a diktátort és feleségét, mielőtt billegve, az épületet megkerülve, komótosan kirepülne a kamera látószögéből? Nem sokkal azután megszakadt a képes közvetítés, bár továbbra is élőben dokumentálták a történeteket az adásban fejtett, felkavaró hangfelvételek.

Félre kellett húzódnom; csaknem elsodortak a letaposott havon csúszkálva rohanó helyszínelők. A túloldalon, a parókia emeleti erkélyéről próbált tájékozódni a tiszteletes. Észrevett; intett és kiáltott is; siettetett, menjek vissza hozzájuk. Meggondolatlanság lett volna közelebb menni a babakocsival.

Ordítózás, lövöldözés hallatszott a közelünkből is, traktorok, teherautók turbóztatott motorzajával keveredve... Megszólaltak a szirénák... Harangszót hozott a szél, pedig nem volt még dél. Erősödő, sikolyokkal vegyes, artikulálatlan üvöltések vegyültek a helyi sokaság hórúkjába... Recsegés, omlás robaja hallatszott a templomon túlról. A kristálytisza levegőben felfele szállt a rögtönzött bontás okozta por. A tömeg percek alatt módszeresen lehúzta négy nagy traktorral vontatva a karnyi vastag rácsokat a milícia magas ablakainak üregeiből. Keret és faldarab együtt szakadt. Rengeteg dühös, megvadult ember... Szalmakötegek, kötelek, gumiabroncsok szanaszét. A traktorok, kamionok összevisszaságban az úttesten, a járdákon. Nagy darab macskakövek szanaszét, a frissen lerakott piskótaköveket is felszedték. Sikerült kiszabadítani a határról előző este visszatoloncolt, letartóztatott fiatalokat. Amint kitántorogtak a tornácra, látványuk megdöbbentette az embereket: azonnal nekiestek a milicistáknak.

Köztudott volt, ki vágta el I. tizedes nyakát, hivatalosan mégsem derült soha fény a tettes kiletére. Senki nem vallott, nem nyilatkozott, még egymás között sem beszéltek a történetekről maguk a szemtanúk sem, pedig országsszerte cikkeztek a véres tragédiáról. Az órs bakójának élete várható véget ért; a rendtartó helyi közösség tudtával, néma jóváhagyásával ke-

rült sor a leszámolásra. A többi milicistát alaposan helybenhagyta aznap a dühös tömeg, ruháikat megszagatták, letépték rangjelzéseiket, de csupasz kézzel fenyegették őket. Az áldozatok ellenállást nem tanúsítottak, okosan és hangosan esdekeltek kegyelemért, így meg is úszták öt napon belül gyógyuló sérülésekkel. Megaláztatásuk nagyobb volt testi sérüléseiknél, különösen hogy az épület pinceraktárában találtakat, kommentárok kíséretében, előttük osztották szét.

Az őrson rekvirált közprédát – mázsányi kávé, minőségi téliszalámik, külföldi italok, déligyümölcs ládászámra, cigarettakartonok, farmernadrágok, női luxus fehérnemű zsákszámra – hamar szétkapkodták, de mielőtt az új rend rögtönzött őrsei elsüllyesztették volna tarisznyájukban a forradalmi mannat, ülepen rúgták vagy meg-megrángatták a javak bitorlóit. A szalámi rudakkal, cigarettakartonokkal – kit hogyan sikerült közülük elérni – főbe-főbe csapdosták, meg-meglegyintették őket. Túlságosan éles ellentétben állt a raktárkészlet a lakossági fejadaggal, amelyet havonta egy darab vaj, egy liter olaj, egy kilogramm liszt, ugyanannyi cukor, kétnaponként egy liter tej – ha kiskorú a gyerek! – jelentett... Valakiknek eszébe jutott, hogy érdemes lesz körülnézni más helyi potentátumok garázsaiiban, pincéiben is!... Ezeket az elkobzott-felhalmozott ritkaságokat is szétszították, illetve elhordták. Kevés tároló, garázs, illetve pince maradt érintetlenül a városban. Jól ismerték a város lakóinak anyagi lehetőségeit a botcsinálta *rózsasándorok*, mert csak a kiváltságosoktól zsákmányoltak. Egész éjjel tartott a részeg rekvirálás.

A városban azon a téli délutánon helyezték újra üzembe a sápadt fényű, faoszlopos utcai lámpákat, melyeknek fényénél felismerhetővé lettek az új „igazságtevők”. Közülük sokan évekig előre köszöntek a szűkszavú, idegen ajkú mérnöknek, aki apósáéktól jövet a másnapi disznóvágáson gondolkozva véletlenül került a közelükbe, tanúja lett a történeteknek, amikor a kertek alatt rövidítve hazafele igyekezett. Az ő garázsával nem volt miért foglalkozni. Felesége utóbb meglepéssel nyugtázta, hogy hallgatag embere a kulturális és nyelvi különbségek ellenére mennyi új ismerősre tett szert!...

I. tizedes holtteste kora délutánig ott hevert vérbe fagyva a járdán. A helyi kórházból az idős röntgenorvos az egyetlen férfi asszisztenssel ment érte egy kiszuperált kerekos hordággal, de csak miután behívatta a fiatal szakorvost, vegye át az ügyeletet. Az öreg az emeleti rendelőből valószínűleg tanúja lehetett a történeteknek, a következményeket és saját szakmai kötelességeit is volt ideje végiggondolni. Elkészítette a papírformaságokat, segítette az ápolónak mosdatni, sebet varrni. Telefonhoz kérte az özvegyet, és hosszan beszélt vele, mielőtt utána küldte volna a rozoga mentőt, hogy behozassa falujából. Közvetlenül sötétedés előtt, a központi negyed garázsainak fosztogatását hallva írta csak alá a halotti bizonyítványt és a kórházi menlevelet, mielőtt az asszonnyal együtt a megyeszékhelyre szállíttatta a lezárt koporsót.

Még aznap beszámolt az esti tévéhíradó az esetről – a forradalomról készült országos körképben azonnal a fővárosi és a temesvári riport után vágták be az emberáldozatok követelő, spontán helyi megmozdulásról a tudósítást, melyet utóbb sajnálatos tragédiának, aztán elretentő túlkapásnak, hallatlan szörnyűségnek, hihetetlen kegyetlenségnek minősítették. A történetek megbélyegezték a vidéket. Fokozatosan erősödő etnikai felhangot kaptak a kommentek, egyre színezték a tényeket – a milícia feldúlt épületéről és a városközpont környékéről készült klisék és vágóképek hónapokon át az országos híradók előzetesét illusztrálták, még akkor is, amikor már békés nyaralók élményeiről számoltak épp be.

Vízkeresztig bokáig erő papírtengerben járkáltunk a Főter közelében. A népharag szétverte a milícia épületét: berendezés, archívum, regiszterek, telefonok... minden az utcára repült. Napokig váltakozó erővel dokumentumhullámokat és általuk friss híreket pörgetett a szél szerte a városban. Írásos bizonyítékok jártak kézzől kézre. Beazonosított vagy anonim besúgók jelentéseinek részletei, fedőneves megfigyelők papírra vetett megjegyzései... Felbélyegzett, de a posta által nem kézbesített, soha el sem szállított levelekkel, több éves, megsárgult táviratokkal, helyben feladott, bel- és külföldre címzett, hivatalos és magánlevelekkel házaltak sokan. Családi, baráti vagy ismerős körökben, a karácsonyi hangulatban felolvasták az „anyagok” tartalmát, majd elemezgetve alaposan átbeszélték a leletek hírértékét... A szőke angoltanár nő például már nem tartózkodott a városban, mégis izgalmasak voltak az örökmozgó latintanárral folytatott levélváltásának részletei. Társosztályfőnöki feladataik voltak, de nem ezekről szólt a gondosan lefordított, lemásolt és hivatalosan iktatott levelezés.

Köztudott volt az alkalmi jelentgetők és címzetes jelentéstevők többségének azonossága; a „forradalom” helyi körülményei révén immár bizonyítottá válhatott tevékenységük is. Az illetők megfontoltan kihúzódtak a közfigyelem pásmájából: egy időre nyomuk veszett, betegszabadságon voltak, külföldre utaztak, vagyis éltek új szabadságuk lehetőségeivel. Be-

vásárolni mindenesetre a családtagjaik jártak helyettük. Néhányuk végleg távoli nagyvárosokba költözött, de évek múlva, mintha egyeztettek volna, nagy részük fokozatosan újra beépült a helyi közösségbe.

Nem kényszerű röghöz kötöttségünk, hanem gyermekünk születése vitt közelebb a lakossághoz. Az iskolavárosban lassan megismertek és befogadtak bennünket. A milícia körül kavargó papírtengerből szabadon szemezgető járókelők több ránk vonatkozó vagy minket is érintő dokumentumot csúsztattak be a postaládánkba.

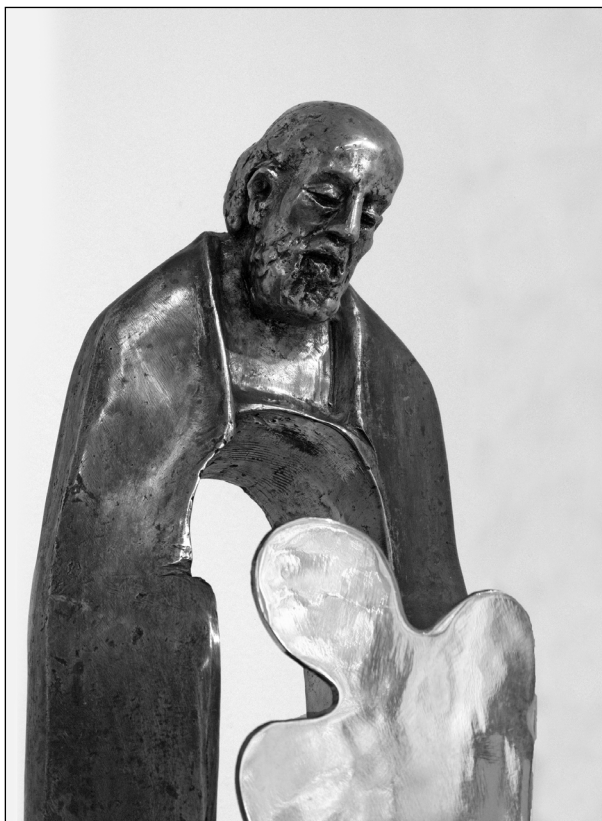
Valamennyi hozzánk eljuttatott „lelet” közül a mesterdarab egy hat évvel korábbi lehallgatási jegyzőkönyv volt. Szó szerint rögzítette egy emlékezetes tanár-diák megbeszélés anyagát, amelyre kényszerkihelyezésünket megelőzően Cs. Gy.-ék lakásán került sor. Határozottan emlékeztünk: a telefont letakarták, később a fürdőszobába száműzték gondos házigazdáink. Akkor még ők sem tudták, senki nem sejtette, hogy hangágyúval régóta belőtték lakásukat. Csodálkoztunk utóbb, hogy terveinkből semmi nem valósult meg: küldöttségünk hasztalan utazott a fővárosba, mindenhol akadályba ütköztünk, a kormányrendeleten sem sikerült enyhíttetni.

A szekus okirat műves államnyelvi fordítása ismeretlen titkos szolga tehetségét dicsérte: kifogástalan remekműnek számított. Indigós másolatban négy megyén át így követett bennünket a múltunk – a kincses városból utánunk utaztatták az ügyeinket, valakik tájékoztatták róluk a helyi titokfelelősöket. Vörösmarty nevének írásmódja (Voros Marty) annyira abszurd volt a minőségi szövegben, hogy a friss felszabadulás ellenére életünket örökre meghatározó kódot sejtettünk benne.

Szabadság és bizonytalanság kiszolgáltatót *figurinóiként* élünk talán azóta is.

Medgyesi Emese

Brüsszel, 2014. október

MARTA PETREU

APAORSZÁG, VASORSZÁG

■ „Az apaország, a pátria többé nem az apa országa, hanem az anyáé kellene legyen. Ily módon valósulhatna meg a politikai síkról a lírára való átmenet”¹ – jelentette ki Eugen Ionescu igen határozottan abban a Romániában megjelent utolsó cikkében (1946), amely elítéléséhez vezetett. Azt hiszem, ez az első alkalom, hogy a *Nu* szerzője apját, Eugen N. Ionescu ügyvédet nyomtatásban megjelent szövegben említi, méghozzá láthatólag minden fiúi tisztelet nélkül. 1960 után, miközben drámaíróként egyre nagyobb ismertségre tesz szert, publicisztikai és színpadi műveiben előbb epizód szereplőkként, később pedig főszerepekben egyre gyakrabban jeleníti meg családja kísérteit, köztük nagyszüleit, nagybácsikat, mostohaanyját és apja sógorait, ám mindenekelőtt anyját és apját. Ahogyan Canettiről elmondható, hogy ő vezeti be a kegyetlen anya irodalmi archetípusát, ugyanúgy Ionescuról is az, hogy a maga során a gyűlöletes apa figuráját jeleníti meg az irodalomban és a színpadon. Mí több, mint látni fogjuk, ehhez a figurához az apa országát, azazhogy Romániát társtíj gondolatilag, és nem is akárhogy, hanem mint a Vaszárda országát.

Amilyen undorítóan jelenik meg Kafka *Ítéletében* az apa szétnyílt háziköntösében, amely alól kikandikált alsónadrágja és zsebes hálóinge, ugyanolyan undorkeltően és egyben alakját mitizálóan jeleníti meg apját, „Eugen Ionescu ügyvéd urat” a drámaíró néhány állandó leírás-elem segítségével. Az apát Ionescu mindig a sötétséggel társítja: „Sötét színeket látok”,² „Sötét színű ruhát hord”,³ „Sötét volt sziluettje: mindig sötét felöltőt viselt”,⁴ s a fiú emlékezete még a családi derű és meghittség pillanatában is úgy tartja számon „mint hórihorgas árnyat”.⁵ Otthon az apa örökösen az ágyon elnyúlva hever, vagy a vetetlen ágy mellett áll hosszú hálóingben, trikónadrágban és fekete cipőben (!);⁶ máskor a sértődött fiú emlékezetében – vagy képzelet emlékeiben – „hatalmas borotvát tartva”⁷ jelenik meg, amelynek kaszt-rációs jelentése nem szorul külön magyarázatra. Az apa testi vonásai is mitikus torzításra mennek át, így legtöbbször arc nélkül,

de arányaiban eltúlózva jelenik meg: „nem látom az arcát”, „Most sem látom arcát” – írja a fiú, majd hozzáteszi: „én nagyon kicsi vagyok [...]. Ő nagyon nagy”;⁸ vagy éppen „hosszú mancsával megfordul az ágyban”,⁹ miután fiának kiosztotta a jól megérdemelt fenytét; „olyan erős volt, mint egy bika”¹⁰ – írja a fiú máshol.

Habár túlnyomórészt sötétek, a fiú legkorábbi emlékei között feltűnnek jobb pillanatok is, amelyek közel állnak a beavatáshoz: apja karjában hordja, válaszol számtalan kérdésére, „állandóan” magyaráz neki.

Az apafigura sűrű sötétjével szemben az anya alakja szemlátomást halványabb, légiés, fénylő és meleg. Az anya „fiatal, fekete szemekkel, szemében nevetéssel”,¹¹ „aprócska”, „sovány, a haja fekete”,¹² kontyba fésült, lényének biztonsága törekeny; akárhogy is, csupán egy „nyomorult, ártalmatlan gyermek, marionett bábu apám kezei közt, és üldözése tárgya”¹³ – észleli megrettenve a fiú, miután tanúja volt a szülei közötti erőszakos veszekedésnek, amely nyomán az anya görcsösen sír, és öngyilkosságot kísérel meg. Mint azt már mások is megjegyezték,¹⁴ ez a szülei közötti konfliktus volt Ionescu életének első nagy traumája. Későbbi életútja, szüleihez és a nagyvilág nagyobb léptékű jelenségeihez való viszonyulása, mint egy freudi pszichoanalitikus leckében, a szóban forgó liminális konfliktus által kiváltott érzelmek mintázatára épült rá. „Hogy olyan vagyok, amilyen, és nem más, mindezt vagy legalábbis sok mindent ebből ennek a kezdeti ténynek köszönhetek. Nem tudom, miért, de ez határozta meg a szüleimhez való viszonyomat, sőt azt hiszem, későbbi társas ellenszenveimet is”¹⁵ – jegyzi le egy spontán önelemzés során az író. Fülében még visszhangzik az anya görcsös sírása, így szívzsongató szánalmat érez az áldozat iránt és a jellegzetes iszonyt a támadóval szemben. Ezek az érzelmi minták a későbbiekben ismétlődés által szilárdultak meg. Ionescu elmondása szerint apja 1916-ban Franciaországban hagyta családját, és visszatért Romániába, ahol elvált, majd újrահázasodott; amikor pedig anyja a háború után keresésére indult,

ismét az apa áldozatává lett, mert vissza kellett térnie Romániába, hogy rábízsa gyermekeit, Eugent és Marilinát, akiknek gyámságát az apa kapta meg a válóper nyomán. A Ionescu által előadott történet alapján – mely számos részletében homályos, és egy alapos életrajzíró ellenőrzését igényli – az anya abszolút áldozatává lett Eugen N. Ionescunak, az ügyvédnek, aki ellen nem tudta felvenni a harcot, mert annak ügyvédi és egy bizonyos időszakban rendőrfőnöki tekintélye meggátolt minden törvényes eljárást.¹⁶

Tereza Ionescu 1922-ben tért vissza két gyermekével Romániába, amikor fia tizenhárom éves volt.¹⁷ Eugen ifjúkori barátai előtt nem volt titok az apjával való rossz viszonya. Octavian Șuluțiu így ír róla egy 1929-es naplőbejegyzésben: „Eugen Ionescuval töltöttem az estét. Akárki akármit mond, rendes fiú. De csak ha egyedül vagyunk. Ha mások is jelen vannak, hűvös és távolságtartó velem szemben, sőt néha egyenesen ellenséges. Akárhogyan is, nagyon furcsa ember! Azt hiszem, inkább egy érzékeny személyiség (költő), mintsem érzelmes típus (barát)... Az apja román [...]. Apja multimilliomos, több házsor tulajdonosa Bukarestben, ám miután első feleségétől elvált, és újrահázasodott, hagyja éhen halni a gyereket... A beszélgetés Eugennel nagyon pihentető.”¹⁸

Arșavir Acterian, aki Eugen Ionescuval középiskolásként barátkozott össze, és Bonaparte sugárúti „tágas” lakásán látogatta, ahol Ionescu „anyjával élt együtt [...] és húgával, Marilinával”, arról tudósít, hogy „elválaszthatatlan” jó barátjának „nagyon rosszul ment a sora pénz dolgában”, apja pedig „nem méltóztatott segíteni rajta, pedig jól volt eleresztve”.¹⁹ Mariana Șora, aki Párizsban ismerte meg Ionescut 1939-ben, szintén nagyon hamar tudomást szerzett arról, „az ellenséges indulatról, melyet apja ellen érzett, és amelyet nagyrészt kétségkívül a házasságban sokat szenvedett anyja iránt táplált mély szeretete magyaráz. Vad dühvel beszélt erről a figuráról, akitől saját leírása és erős kiszólásai alapján ítélve mégiscsak örökölt egyet-mást... Apja elleni kirohanásait Rodica nyomban csitította, és talán csakugyan nem is illett, hogy őszintesége túllépjen a tapintat és a társadalmi szokások keretein. Végül azonban ezek a vallomásai is nyilvánosságra kerültek.”²⁰

Romániába való 1922-es visszatérésekor a tizenhárom éves Eugen előbb az apja új családjánál lakott, ez az együttélés azonban csupán további szennyes részletekkel táplálta apja iránti ellenszenvét. A családi erőszak groteszk jelenetei – apja veszekedései

második feleségével, Lolával, verekedései sógoraival, Costicával és Miticával – a faji és társadalmi erőszak megnyilvánulásaival keverednek a fiú emlékezetében. *Sub semnul întrebării* című kötetében Ionescu részletesen elmeséli, hogyan lakoltatta ki apja az egyik nemkívánatos albérlőjét: „ütlegette a »bűdös zsidót«, szembekepte, majd hihetetlen fűgességgel ugrott, és gyomron rúgta a hatvanéves embert.”²¹ Ugyanitt beszéli el, hogyan verte véresre apja, „sógorai segítségével, ököllel” a cselédlány szeretőjét.²² És ha ez a két eset nem volna elég, hozzáteszi apja egy barátjának a beszámolóját arról, hogyan verte apja a polgármestereket annak idején, „amikor alprefektus volt”.²³

Az apa portréját rövid politikai életrajz teszi teljessé a *Prezent trecut, trecut prezent* című műben (1968), amelyet egészében megismétel az *Antidoturi*ban (1977) és részleteiben a *Sub semnul întrebării*ben (1979). A Párizsban doktorátust szerzett ügyvéd életrajzának fia által közölt változatában az első világháború alatt „az ellenséggel kollaboráló kormány rendőrfőnöke”, „Averescu tábornok pártjának tagja”, majd „a Nemzeti Parasztpártba iratkozik be, szabadkőműves lesz”, ismét később, „mindig a történelem menetirányában haladva a Vaszgárda híve, aki így beszél fiának: »Elkövettem egy nagy hibát életemben: bemooskoltam a véremet, és ezért meg kell váltanom a vérbűnt»; aztán meg Antonescu fellépésének helyességében hisz, és elítéli a Vaszgárda anarchistáit”, hogy végül a kommunizmus bevezetésekor az új rezsim által a kamarában megtartott öt ügyvéd (!) egyike legyen.²⁴

Nehéz volna megmondani, hogy a fenti arckép vonásaiban mennyi az életrajz, és mennyi a maró gúnyirat, mivel nem áll rendelkezésünkre Eugen N. Ionescu okmányok és iratok alapján rekonstruált életrajza; azonban személy szerint úgy vélem, hogy az apa figurája inkább karikatúra, mintsem hiteles jellemrajz. Mindenesetre az a kép, amelyet az író saját apjáról a nagyvilág elé tárt, az őszinte megalkuvót mutatja, a szerző saját szavai szerint „egy őszitősebb Jean-Paul Sartre” portréját, szabadjára engedvén kettős ellenszenvét egyrészt apja, másrészt Sartre iránt, aki „hitt a hatalomban”, és biztos érzék által vezérelve mindig „a történelem irányában haladt”: „Apám nem tudatos megalkuvó volt, hanem valóban hitt a hatalomban. Hitt az államban, bármilyen állam is legyen az. Amint hatalomra került valamelyik párt, az ő szemében rögtön annál volt az igazság. Így történt, hogy egymásután volt legionárius, demokrata, szabadkőműves, nacionalista, sztálinista. Meggyőződése szerint eleve tévedésben volt bármilyen ellenzék.”²⁵

Az „üldözött gyerekkor”²⁶ és az őt sokfé-
le irányból ért traumák sebeit viselő fiú egy-
szer csak elhagyja apja házát; valamikor
tizennyolc-tizenkilenc éves kora körül törté-
nik a szakítás – a *Prezent trecut* és a *Figaro
littéraire* által közölt irodalmi végrendelet
tanúsága szerint²⁷ –, mindenesetre még az
érettségi előtt, amelyet így Craiován tesz le.²⁸
Az apa által kezdeményezett békülési kísér-
letek rendre zátonyra futnak. Melodrámba
illő utolsó találkozásukra valamikor 1936
után kerül sor – „már házasember voltam”,
írja a fiú, aki 1936 júliusában kötött házasa-
ságot –, ám ez a találkozás is rosszul végző-
dik, mivel az apa feltűnően tapintatlanul
„elzsidósodottként” aposztrofálja a zsidó
vagy részben zsidó származású volt nejétől
született fiát.

Ionescu nem téved, de nem is fogalmaz
egészen precízen akkor, amikor élete meg-
határozó liminális traumájaként azt a szülei
közötti veszekedést azonosítja, amelynek
tanúja volt, hanem voltaképpen introjektál,
és erre az öskonfliktusra vetíti rá teljes gyer-
mek- és ifjúkora apa–fiú viszonyának trau-
matikus aspektusait. Az eredeti incidensre
ellenséges érzületek számtalan rétege ülepe-
dett rá, úgyhogy az író úgy érzi, apjától min-
den elválasztja őt „egészen a végítéletig”,
mert „csupán akkor egyenlíthetjük ki számlá-
inkat, és talán megoldódnak félreérté-
seink”.²⁹ A fiú köztrétegekként egymásra
rakódott szemrehányásainak alapjánál a
szülők közötti eredeti veszekedés húzódik
meg, a boltíve pedig az apja által tanúsított
meg nem értés a nacionalista és legionárius
Romániáról a *Viața românească* című lap-
ban közölt cikk iránt és a szerzőt ért vádak
helyeslése.³⁰ A rétegek között keresztül-ka-
sul rejlenek egyéb vádak: apja elhagyta őket
Franciaországban; elvált, és két gyerekkel
magára hagyta volt feleségét minden anyagi

támogatás nélkül; második felesége rosszul
bánt az előző házasságból született gyerme-
kekkel; a második család rossz légköre; az
erőszakos jelenetek, amelyeknek az író ta-
núja volt; az apja által kialakított környezet
alpárisága és apja önelégültsége; politikai
opportunizmusa és végül az a tény, hogy
„apám kitagadott minket, és az összes házát,
mindent a felesége unokahúgára hagyott”.³¹
Egyes szemrehányásai olyannyira titkosak
voltak, hogy csupán álcázottan kerültek
napvilágra, az író önazonossági válsága for-
májában. A *Prezent trecut*-ban az emlékek
okozta keserűség hangján vallja, hogy nem
képes elfelejteni apját, sem apja második
családját, és így „nem tudok nekik megboc-
sátani”, mert „annyi rosszat tettem ellenem,
hogy elrontották az életem”, úgyhogy Isten-
re bízva a megbocsátást.³² A *Călătorie în
lumea morților* (1980) pedig Ionescu al-
teregeja úgy érzi, hogy nem képes megboc-
sátani apjának, „mivel nem tudom, hogy ő
[az anya] megbocsátott-e valaha”.³³

Folyamatosan apjával hadakozván min-
denben, amit alkotott, az író élete meghatá-
rozó alakjává tette, és saját nyilvános sze-
repvállalásának alakulását is apja számlájá-
ra írta: „Az a benyomásom, hogy emiatt gyű-
lölöm az autoritást, ez az antimilitarizmu-
som forrása, ezért utálok mindent, ami a ka-
tonás renndel és a férfi nővel szembeni fel-
sőbbrendűségére alapozott társadalommal
kapcsolatos. Apám már nem fogja olvashat-
ni ezeket a sorokat. [...] Mindent, amit tet-
tem, bizonyos értelemben ellene tettem. Az
ő hazája, patriája ellen írtam gúnyiratokat
(nem bírom elviselni a patria szót, mert az
apa országát jelenti...)”³⁴ – jelenti ki
Ionescu, fényt derítve a lény „mélységei-
ben, pincéiben” lerakódott ellenérzésekre.

Rigán Lóránd fordítása

■ JEGYZETEK

1. Eugen Ionescu: *Scrisori din Paris*. Viața românească 1946. március; Uő: *Război cu toată lumea. Publicistică românească*. S. a. r. Mariana Vartic – Aurel Sasu. Editura Humanitas, Buc., 1992. II. 270
2. Ionescu: *Prezent trecut, trecut prezent*. Ford. Simona Cioculescu. Editura Humanitas, Buc., 1993. 7.
3. Uo. 9.
4. Uo. 17.
5. Uo. 10.
6. Uo. 12.
7. Uo.
8. Uo. 7–9.
9. Uo. 16.
10. Uo. 120.
11. Uo. 10.
12. Uő: *Omul cu valizele*. In: *Teatru. V. Călătorie în lumea morților*. Ford. Dan C. Mihăilescu. Editura Univers, Buc., 1998. 159.
13. Uő: *Prezent trecut, trecut prezent* 24.
14. William Kluback – Michael Finkenthal: *The Clown in the Agora*. Conversations about Eugène Ionescu. Peter Lang, New York, 1998. 64.
15. Ionescu: *Prezent trecut, trecut prezent* 19.
16. Uo. 120–122.

17. Ionesco: *Sub semnul întrebării*. Ford. Natalia Cernăuțeanu. Editura Humanitas, Buc., 1994. 74; Claude Bonnefoy: *Entretiens avec Eugène Ionesco*. Pierre Belfond, Paris, 1966. 23.
18. Octav Șuluțiu: *Jurnal*. S. a. r. Nicolae Florescu. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975. 68.
19. Arșavir Acterian: *Din junețea bucureșteană a lui Eugen Ionesco*. In: *Uő: Portrete și trei amintiri de pușcăriaș*. Editura Ararat, Buc., 1996. 88–89.
20. Mariana Șora: *O viață-n bucăți*. Editura Cartea Românească, Buc., 1992. 82.
21. Ionesco: *Sub semnul întrebării* 76–77.
22. Uo. 77.
23. Uo. 77–78.
24. Ionesco: *Prezent trecut, trecut prezent*. 158–159. Lásd még Uő: *Antidoturi*. Ford. Marina Dimov. Editura Humanitas, Buc., 1993. 79–80; Uő: *Sub semnul întrebării* 78.
25. Uő: *Prezent trecut, trecut prezent* 22.
26. Uő: *Sub semnul întrebării*. 75.
27. Uő: *Doamne, fă să cred în tine*. Le Figaro littéraire 1993. december 3. Ford. Anca Măniuțiu. In: *Apostrof* 1999. 11. sz. 4.
28. Miután a bukaresti Sfintul Sava Líceumból „igazolatlan hiányzások” miatt 1928. március 27-én kicsapják, Eugen Ionescu a craiovai I. Károly Líceumba iratkozik át, ahol 1928-ban tesz érettségét. Lásd a Marius Dobrin által közzétett iskolai dokumentumokat: *Mozaicul* 2000. 7–8. sz.
29. Uő: *Prezent trecut, trecut prezent* 20.
30. Uo. 22.
31. Uo. 125.
32. Uo. 126.
33. Uő: *Călătorie în lumea morților* 233.
34. Uő: *Prezent trecut, trecut prezent* 19–20.

A CULIANU-MÍTOSZ NYOMÁBAN

Két évtizednyi utóélet

■ Létezik Ioan Petru Culianu-mítosz? Két évtizeddel tragikus és meghökkentő halála után úgy gondolom, erre a kérdésre csakis igennel lehet válaszolni. A Culianu-mítoszt két kiváló szerkesztő (a prózaíró és tudós húga, Tereza Culianu-Petrescu és annak férje, az esszéíró/kritikus Dan Petrescu) táplálja odaadással. Ám több egzegézis és rekonstrukciós kötet – Sorin Antohi, Ted Anton munkája, H. R. Patapievic legfrissebb monográfiája – ellenére mégis paradoxonról beszélhetünk. Az utóbbi két évtized során a Chicagóban meggyilkolt vallástörténész sokkal előbb, mint valaha.

Nem úgy tűnik, mintha ez egyedül Culianu értékes tudományos és irodalmi munkásságának lenne betudható. Meggyilkolásának elgondolkodtató visszhangja felülírja Eminescu korai halálának döbbenetét is. Az egyre szaporodó fantáziadús vagy dokumentációs jellegű írások ugyanis politikai gyilkosságként tüntetik fel végzetét. (Lásd összeesküvéselmélet!) Az a titokzatosság, amely körüllengi Culianu kivégzésének körülményeit, továbbá az istenség, a mágia, az univerzumok és a lét-szintek közötti megfelelésekre vonatkozó fejtegetései által keltett félhomály romantikus glóriát von köréje, és ennek következményei lesznek a rendkívül módon szakszerű és a széles nagyközönség számára többnyire elérhetetlen opusz recepciójában.

A nyolcvanas évek nemzedéke számára – amelyhez születésemmel fogva magam is tartozom (mint ahogy a fentebb említett egzegéták és szerkesztők többsége is) – Ioan Petru Culianu a bennünk rezonáló mítoszt testesíti meg. Ő az a kiváló képességekkel és meggyőző erővel rendelkező fiatal, akinek volt bátorsága mindent előlről kezdeni, legyőzni a nehézségeket, miután elhagyta Ceaușescu szocialista Romániáját, amelyben mindenki mindenkire gyanakodott, és amelyben mindenkit átvizsgáltak, mint valami lágerországban. Ma, amikor a románok többsége azért megy el, hogy szerencséjét olyan tájakon lelje meg, ahol az anyagi juttatás sokkal kecsgetetőbb, és amelyek egyfajta eldorádóhoz hasonlatosak, vagy amelyeket a kozmopolita és a kifinomult Alexandria aranyporos hírneve fémjelez, ahol megfelelőek a körülmények az értelem magas szintű (performans) kiművelésére, nemzedékársaink többségének álma másként alakul. Akkor viszont jó sokan közülünk egyszerűen csak álmodoztak a szabadságról, a kiszabadulásról, a létbiztonságról; arról, hogy megszabadulunk a tarkókon érzett leheletek kibírhatatlan érzésétől, a ránk erőszakolt elhallgatás nyomásától. Culianu azok közé tartozott, akik elmentek – és végül sikerült is nekik eljutniuk a legmagasabb szellemi szintre, amit maguknak elképzelték. Mert ott már nem voltak arra kényszerítve, hogy a min-

dennapi betevő előteremtéséért feláldozzák válgýalmaikat.

Azokban a hetvenes és nyolcvanas években elég sok fiatal hazánkfia ment el, aki meg akart szabadulni a cenzúráról és Ceausescu betokosodott személyi diktatúrájától. Híres írókról van szó – mint például D. Tepeneag, Paul Goma, Virgil Tănase, Al. Monciu-Sudinski –, vagy zenészekről (a *Phoenix* együttes tagjairól, Dan Andrei Aldeáról a *Sfinx* együttesből, Nanci Brandes a *Roşu şi Negru*, azaz Vörös és fekete együttesből), vagy sportolókról (Nadia Comăneeci-ról, aki az utolsó percben menekült Nyugatra). Az el-távozottak közül csak Ioan Petru Culianu esetében beszélhetünk folyamatosan növekvő hírnévről, amely hirtelen ért véget egy olyan percben, amelyben épphogy elérhetett a teljes alkotói érettség pillanataig.

Nemrég a *TIFF*-en láttam Kolozsváron egy művészi dokumentumfilmet, amelynek ötletgazdája a film rendezője, Stelian Tănase volt, amelyben az RKP és a Szekuritáté által vezetett Romániából való leleményes távozási kísérletet mutattak be két burleszk-szerű eset által. Az egyikben több barát esküvőt készített elő egy bánsági kisvárosban, amelynek során végleg el akarták hagyni az országot, de az egyik tettetárs elárulta őket, és a résztvevők a rendszer kazamatáiba kerültek. A másikban pedig az ország nyugati részében élő pilóta az egész családját felültette a repülőgépre, és így jutottak ki Ausztriába. Az első esetről pont a résztvevők számoltak be, akik mostanra több mint két évtizeddel lettek idősebbek, a másodiktól csak a pilóta felesége és a fia. A gép vezetője egy balesetben halt meg nem sokkal azután, hogy a család Ausztriából Ausztráliába emigrált. Hogy valóban baleset volt-e? Vagy – jelképesen szólva – a szabad élet adta nyugalom miatt kellett ennek megtörténnie? Nem lehet tudni. A moziból kijövet Culianu jutott eszembe, akinek ugyanígy kellett megfizetnie.

Amikor meghalt, I. P. Culianu tíz évvel volt idősebb, mint én; ma pedig azt mondhatom, hogy én már tíz évvel többet éltem, mint ő. Ez a tény engem és kollégáimat kedvezőbb helyzetbe hoz, mint másokat, hogy megpróbáljuk megérteni – már életében megírt – sorsát. Nagy vonalakban saját identitásunknak a saját kultúránkban való kibontakoztatásának szükségességéről van szó – még az otthonról való elmenetel árán is, a menekülttáborban elszenvedett megaláztatások ellenére is – a keletiekkel szemben tartózkodó idegenek között. Tengereket és országokat átszelve és különböző frusztrációkat, korlátokat és kárpótló kísérleteket átélve Ioan Petru Culianunak sikerült végül

elérnie azt, amit akart, ama kevés idő alatt, ami neki megadatott. „Égetem az időt” (1977. június 29.), „időhiányom és sok ötletem van” (1977. július 21.), „lemondtam bármilyen nyári szabadságról, de így is csak pocskóloom az időmet a nyugati élet kellemetlenségeivel” (1978. június 26.), „olyannyira kevés az időm, hogy nehéz jól írnom” (1979. szeptember 26.) – vallotta be, miközben teljesen tisztában volt rövid életének galoppírozó ritmusával. Annyi terve volt, hogy megvalósításukhoz még kétszer olyan hosszú élet sem lett volna elegendő. Mindezek ellenére derűsen jegyezte fel: „Meg vagyok győződve arról, hogy sorsom nyitott, és jelenleg egyetlen előrelátás/sejtés sem állhat ellent utamnak” (1977. július 21.). A kérdésre, hogy a jövőben milyen utat kövessen, a szív vagy az érdek útját, ezt a választ adta: „Miért kövessem a »szív útját«, ha a szívem csak szenvedést okozott nekem?”

Nagy kitarulkozások és/vagy elrejlő kétségek, vergődések közelítik Culianut mindazokhoz, akik áthaladtak „két századon”, illetve két politikai rendszeren, és akiket a történelem arra kényszerített, hogy mindent újrakezdenjen. Megható jelmondata – amely a diktatúrából kiszabadult és más társadalmi konvenciókba bekerülő emberé – a szívhez szól. „Úgy határozom meg a szabadságot mint azt a jogot, hogy szembeszálljak az abszolút igazság birtoklásának bármilyen igényével” (1977. július 21.).

Culianu mítosza a szabadság iránti vágyról és a korlátlan alkotásról szól, amelyik egy villanás alatt jött létre, és egy pillanat alatt kihűnyt, hogy utólag újra, még erősebben gyulladjon meg, legyőzve az otthoni megrögzött börtönörök éberségét, legyőzve a másik világ drasztikus konkurenciájának akadályait, hogy egyre fennebb emelkedjék. Úgy tűnik fel, mint a cantemiri regényben: mintha egy Phoenix-madár testét felöltő Ikarosz lenne.

Culianu a publicisztikában

■ Culianu húsz éve szűnt meg beszélni. Helyette az általa írt szövegek szólnak. Közülük sok élő s égető. A verbeli szerző szavai mindig ilyenek. Íráskor nem a társadalmi kötelezettségeknek tesz rutinszerűen eleget, az írásból nem személyi/hierarchikus hasznot akar húzni. És soha nem hagyja el a Logosz örök logikáját: a fáklavivést a sötétben.

Videoarchívumának apró részletfelvételei szerint Culianu eléggé kisméretű amerikai szobában élt. Az íróasztalán álló személyi számítógép mára már elavulttá vált, de akkor, 1990 táján, újdonságnak számított. A távoli számúzetésből olyan íróember

pezsgésével és szenvedélyével írt, mint aki sokáig visszafojtotta azt a vágyát, hogy hatékony módon beleszóljon annak a kultúrának a sorsába, amelyikből maga is vétetett. A szerző tovább lélegzik ezekben a szövegekben. Mögülük egy sietős, energikus, „ziháló” tanúvallomás érkezik, a távoli teljes implikálódás jeleként. Egyébként Culiánu akkortól már haza-hazatért Romániába. Közvetlenül érdekelték azok az események, amelyeket az 1989-es decemberi változás nemcsak lehetővé, hanem láthatóvá is tett. Hozzá hasonlóan váltak hazajárókká azok az íróemberek is (Vladimír Tismăneanu, Moshe Idel), akik a diktatúra idején távoztak el az országból, de nem akartak sem végleg visszajönni, sem teljesen elszakadni. Miként Tismăneanu, ilyen alkalmakkor Culiánu is adott interjúkat: mérleget készített, elemzett, bírált, kifejtette véleményét az alakuló társadalmi-politikai és kulturális helyzetről. (Ugyanilyen stílusú „nyilvános beavatkozással” próbálkozott a *Revista 22* folyóiratban Sorin Antohi is, akit egyetemi oktatói karrierje a budapesti Közép-Európa Egyetemhez kötött.)

Culiánu „beavatkozás” publicisztikájának jellegzetessége a tisztaság és a radikalizmus volt. A román közszférának a rendszer-változást követő első megnyilvánulásainak bírálata. Kétségtelen, hogy örökölt valamit Cioran határozottságából, amely a *Schimbarea la față a României* (Románia színeváltozása) című kötet cikkeiből és esszéiből árad. Ioan Petru Culiánu mindent bírált: kezdve a román értelmiségtől el egészen az ortodox egyházig. Azokat is, akik a rendszerváltást követően felkészületlenül álltak szembe a tovább élő kommunista beidegzettségekkel, jöllehet a diktatúra előtti román értelmiség abszolút modelljének tekintettek őket. Máskülönbén nálunk még ma is működik a két háború közötti kulturális virágzás mítosza, mintegy kárpótlásként a fél évszázados vörös diktatúra okozta csatlódottságokért, illetve mindazért, ami az új demokrácia évtizedeiben elégedetlenséget okozott.

Közel két évtizedes nyugat-európai tartózkodása során, amikor gyakran járt az Amerikai Egyesült Államokban az ottani végleges letelepülés reményével, Culiánu elég hamar megszabadult eme kárpótlási mítoszoktól, ami lehetővé tette a következők megfigyelését: „A háború előtti nemzedék [itt a második világháború előtti nemzedék értendő – O. P.] kitalált számos, a románok helyzetére vonatkozó ostoba áramlatot, mint például a »történelmi szerencsétlenség«-et. Hasonló magyarázatra bukkantam Szadat elnök emlékirataiban is, aki az egyiptomiak »törté-

nelmi szerencsétlenségét« emlegeti. A szerencsét és a szerencsétlenséget felesleges emlegetni, hiszen erről minden nép saját maga tehet. [...] Nekem a románok ne beszéljenek történelmi szerencsétlenségről. Ha rossz rendszerben éltek, ez nem jelenti azt, hogy ők ezért nem hibások. Túl kevésszer értékelték oly nagyra a szabadságot és az emberi méltóságot, hogy azért vállalták volna a halált, az igazságtalanságot, a szegénységet és egy alábecsült nemzet megaláztatásait. Mindenki csak azt kapja, amit érdemel” (*Lumea liberă* [Szabad világ], 1990. december 1.; lásd még *Păcatul împotriva spiritului* [A lélek elleni vétek]. Iași, Polirom Kiadó, 2005. 170–172.).

Annak a bírálatnak, amit a vallási mitológiákat értelmező mester itt fogalmazott meg, olyan súlya van – a kultúrafilozófiában alkalmazható összehasonlítás szakszavaival –, amit a gyors megfogalmazás sem semmisít meg. Culiánu megkérdőjelezi Blaga okfejtését a „történelemből való kivonulásról”, Cioran frivol nézeteit az „oláh nihilről” és a románok történelmének ezeréves „hallgatásáról/csendjéről”, és máshova irányít: a jelen friss érezettségébe. A románok „stigmájáról” Sorin Antohi, a „románok – vétkes – természetéről” pedig Daniel Barbu is írt esszékét. Gabriel Liiceanu és H. R. Patapievic szerint pedig a mi filozófiánk történetéről való vélekedés lehetetlen mindaddig, amíg még az sem biztos, hogy létezik igazi román valóság.

Ioan Petru Culiánu az egyén és a közösség által felvállalt felelős sorsvállalás felé halad. (Heideggerről mondta egy alkalommal, hogy „nem egy közönséges etnoontológus, aki alig haladja meg az anekdotikus szintet”, ami elég pontosan megmutatja, hogy milyen véleménye volt általában az etnoontológiáról és különösképpen a román etno-ontológusokról.). Azok a megjegyzések, amelyeket ehhez fűz, a kitartó erőfeszítés etikájának szavai, az önépítés és az érdemből fakadó egyenlőség.

Nem szabad elhanyagolnunk ítéleteinek erejét sem: „Egy élő író néha-néha zavarhatja a hatalmat (ez mindig is érvényes lesz), egy *eltűnt* író viszont kártékony módon, több ezer csatornán és szájon keresztül terjed, továbbá rendelkezik egy állandó és zavaró erő képességével” – írta még 1982-ben (*Ex ossibus ultor...*). Azóta a hatalom már több kézen átment, és különböző irányzatokat vett fel anélkül, hogy felhagyott volna azzal, hogy önmaga legyen, és szembe menjen az Író szavaival. Culiánu 1991-es brutális végzete felnagyította – ahogy ő is előre látta – ítéleteinek szemben álló, átható, metsző jellegét, profetikus vonással ruházva fel ezeket.

Ioan Petru Culianu publicisztikája egyaránt szólt az akkori időknek, szól a mainak és annak is, amelyik még el sem érkezett.

A szembe menő regényíró

■ A bipoláris hegemonia, a világnak két uralkodó (kapitalista és kommunista) részre való felosztási időszakából nem maradt fenn számunkra sok regény, amit nem adtak volna ki. Még ritkábbak azok a románul írt regények, amelyek a „szabad világban” születtek, és tisztázott vagy tisztázatlan okok miatt nem kerültek kiadásra. Ilyen regény a *Tozgreac* (Iași, Polirom, 2010. p. 408.), amelynek Ioan Petru Culianu a szerzője. Tudjuk, hogy 1981-ben kezdte el írni, és nagyjából 1984-ben fejezte be a művet. És mégis elfelejtettek és befejezetlennek tartják. Közel múltbeli kiadása után regénypoétikai szempontból merült fel a kérdés: tényleg befejezetlen a regény, vagy pedig a szerző szándékos stratégiája volt a szöveg felfüggesztése?

Culianu valami olyasmit írt Mircea Eliadénak, ami a regény magyarázóit elgondolkodtathatta: „Amit Ön ír, elsősorban nem irodalomként érdekel, hanem egy teljesen más valaminek a kifejezésekképpen, üzenetként, amelyet, véletlenül, így közöltek. Én úgy vélem, hogy ennek az üzenetnek személyes jellege van az olvasó felé: igaz, korábban rosszul értettem meg, de nem adtam fel. Azt hiszem, ez a legfontosabb” (*Dialoguri întrerupte. Corespondență Mircea Eliade – Ioan Petru Culianu*. Kiadta Tereza Culianu-Petrescu és Dan Petrescu. Iași, Polirom, 2004. 196. 1979. augusztus 11-én kelt levél). Culianu magyarázatából világosan kiténik, hogy az irodalmat – az Eliadéét és, miért ne, a sajátját – úgy olvassa, mintha egy titkos (ezoterikus, de szépirodalmi köntösbe öltöztetett) üzenetet hordozó „csomagolás” lenne, amelynek pontos címzettje az olvasó, azaz saját maga mint individuum.

A *Tozgreac* magán viseli a mágikus megismerésről szóló koncepció összes jegyét, amelyhez megadja az irodalmi eszközöket, és világosan meghatározza a címzett személyét. Mint a karkai parabolában. A *törvény elöttben* az ör véglegesen bezárja az ajtót a törvény előtt hezitáló személy halálakor, mivel ez az ajtó csak annak és csakis annak nyitható ki, aki beletörődött abba, hogy a végtelenségig várja, hogy bemehessen. (Ugyanígy történt, természetesen Dino Buzatti *Colombbréjával*, ahol a hajós fiacskája, akit egész életében üldözött az a kép, hogy egy tengeri szörny arra vár, hogy elkap hassa, az utolsó percben megtudja Colombbrétől, hogy a vele való találkozás folytonos elkerülése végett saját önkifejező-

dését puskázta el.) Ahogy a fentebb idézett levelezés kiadói is megjegyzik, a *Tozgreac* „a legenigmatikusabb szöveg, amelynek több szintje van: önéletrajzi, realista, ezoterikus és mitologikus” (uo. 258.).

Az általam javasolt hermeneutikai megközelítés elszietettnek tűnhet, mivel az Eliadéval való levélváltásban Culianu egy alkalommal azt írta: „Ezen a nyáron [...] sajnos hiányzott az »ihlet« az irodalmi alkotás születéséhez: újrakezdttem egy félbehagyott regényemet, de több mint két hete nem sikerült túlhaladnom a 70. oldalon, úgyhogy félretettem.” (uo. 234., 90. sz. levél, kelt 1982. szeptember 7-én) Az viszont nem biztos, hogy az a regény, amelyről 1982 nyarán szó volt, a *Tozgreac* lett volna. Biztos csak az 1984-es év nyarán keltezett csalódott vallomás: „A késés csakis annak tudható be, hogy minél hamarabb be szeretném fejezni a most készülő fantasztikus regényemet (*Tozgreac*). Mivel több romániai látogatott el Hollandiába és Németországba, a munkát többször félbe kellett szakítanom. Most már, sajnos, megkezdődött az egyetemen a tanév az összes akut problémával...” (uo. 257., 99. sz. levél, kelt 1984. szeptember 18-án)

Semmi sem utal arra, hogy a félbeszakítások a megmaradt szöveg megszerkesztése során következtek be, mint ahogy az sem egészen biztos, hogy a Groningenben kezdődő egyetemi oktatói tevékenysége teljesen megakadályozta a szerzőt a regény írásában. Csak annyit tudunk, hogy halála után irodalmi hagyatékában négyféle változat és egy addenda is szerepelt, amelyeket a Polirom Kiadó a szerkesztés időpontjának megfelelően adott ki (közismert, hogy nem minden szerző helyezi munkája végső változata elé a legelőször írt oldalakat). A *Tozgreac* címmel most közül munkában újra beilleszthették a hasonló nevű alkotást a *Pergamentul diafan* (Áttetsző pergament) című, 1993-as rövidpróza-kötetből. Habár a szerző véglegesítette, és közölte, ez az alkotás a többi szöveg közös törzsből való, a szélesebb „nagydarab” narratívák közül, de az Eliadéval való levelezést szerkesztők által „önálló »meseszíveteknek«-nek” nevezett alkotások közé is besorolható (258., 3. jegyzet).

A világirodalomban léteznek „befejezetlen” irodalmi alkotások is, amelyeket nem a szerzői fegyelem fatális hiánya miatt neveznek így, hanem azért, mert a szerző így gondolta el ezeket az alkotásokat; ezt alátámasztandó két példát mondanék a spektrum két széléről, amelyet érdemes felidézni ebben a kontextusban. Egyrészt Franz Kafka és regényei: *A kastély*, *A per* vagy az *Amerika...* Látszólag befejezetlenek, de mégis teljes művekként olvashatjuk el, amelyek

értelmét nem módosították nagyon a hiányzónak tűnő részek, és amelyeket csakis egy olyan szövegkontinuitás logikája szerint kell kiegészíteni, ami a narratívák „klasszikus” jellegéhez illeszthető. Másrészt Honoré de Balzacot említeném, aki úgy értelmezte teljes életművét – beleértve a kisebb és nagyobb munkáit, azaz a regényeit is – mint különböző méretű és színű mozaikdarabok halmazát, amelyek az *Emberi színjáték* nagy freskójának alkotóelemei. Mindkét esetben a szerzők nemcsak a kidolgozott és megörözt szövegek átolvasásával alkotják újra művüket, hanem a hiányokkal, azaz a „sajtbeli lyukakkal” együtt.

A *Tozgrece*t úgy kell elolvasni mint egy olyan „szembe menő” üzenetet tolmácsoló eszközt, amely közvetlenül vagy közvetetten, részlegesen vagy a kemény maghoz közelítve merült fel; a teljes konstelláció jelen van az elbeszéléseket és a részleteket alkotó narrációk mindegyikében. A szövegben bárhol felfedezhetünk olyan nyomokat, amelyek a szerző gondolatai felé vezetnek. Csak egy példát mondanék. A *Päianjenul Hermion* (Hermion pók) negyedik fejezetében, amely a *Programok konfliktusa* címet viseli, az emberi individuuum és az emberi társadalmak életéről beszél az informatikai programozási nyelv szavait használva. „Bármelyik individuuum élete olyan, mint a különböző programok közötti ingázás, amelyek közül az egyik konfliktusban áll a másikkal. Egy har-

monikus élet a programok közötti harmóniát is jelenti. Egy normális, ám elégedetlenséggel teli élet a programok közötti disszonanciára utal. [...] Abban a pillanatban amikor a természeti sokszínűség káoszba süllyed – telibe kaptuk ezt a pillanatot –, a mi kötelességünk az, hogy egy új, univerzális programot próbáljunk meg újból működtetni, amely az emberiség egyedi vallása lehetne. A gond nem az, hogy sikerül-e vagy sem, hanem az, hogy újból egységes elvárásokat kell teremteni egy individuuumtömeg számára.” (124.) Mindössze arra kell ügyelnünk, hogy a társadalmi evolúciók megértésének keretét a tipikus számítógépes eljárások perspektívájából teremtjük meg. A hatás egyszerre filozofikus, játékos, tudományos és parodisztikus. Mindez a manipuláció elmélete egyik sajátosságának tűnhet, és a mágia-varázslat is magának követelheti, ha nem volna olyan absztrakt módon racionalizáló. Továbbá a szöveg által felidézett látszólagos jelentés félretevődik, hogy más, „oldalági” vegye át a helyét: a társadalmi siker kevésbé fontos, mint az individuuumok rezonanciája a tömegek új közös reményével...

Az az alkímia, amit Culianu javasul a *Tozgrece*ben, még várja kitartó kutatóit, de addig is biztos, hogy a regényt érdemes elolvasni és kritikailag értékelni.

Ovidiu Pecican
Nagy-Hintós Diana fordítása

TÖREDÉKEK

IMREH ISTVÁN EMLÉKEIBŐL

„Éltem a népszerűsítő, tudatformáló kis írások adta lehetőségekkel is. Cikkeim száma meghaladja a kétszázat. Eredményként azonban rendszerint az tétetődik mérlegre, ami könyvbe foglaltatott; kevésbé vagy egyáltalán nem például a tanári, nevelői buzgalom, a szolgálatteljesítési szándék, a jóra való konok törekedés vagy az elvetélt álom” – írta édesapám az Erdélyi eleink emlékezete című, 1999-ben megjelent könyvének fűlszövegében. Azóta is kísér ez a mondat. Kinek a kezében lesz a mérleg? Ki fogja megmondani és megmérni, hogy ami könyvbe foglaltatott, mennyivel fontosabb a többinél? Vajon valóban az? Ennyire szétválaszthatóak a dolgok a megmérettetésnél? Nincs válaszom a kérdésekre, de talán nem is kell őket megválaszolnom, hisz Imreh István nekem elsősorban és mindenekfelett az apám volt. Azért elsősorban, mert még pajtás, jó barát, tanácsadó és követendő modell is tudott lenni. Ezer rendkívüli szál kötött össze minket. Emlékének és életművének őrzése ezért nem feladat számomra, nem kötelesség, mert nem kívülről reám rótt kérelem az, hanem valami egészen más, valami egyértelműen pozitív dolog, ami úgy van jelen az életemben, mint a szeretet. Tudtam, hogy ami még hiányzik az életműből, azok az emlékiratai. Többször is megpróbáltam rábeszélni a megírására, de valahogy mindig más volt a fontosabb. Mégis, egy derűs, napos délutánon sikerült beszélgetésre bírom. Sajnos csak ez a pár oldal született meg, de ebből a nagyon személyes szövegtöredékből is láthatjuk, hogy milyenek lehetek volna Imreh István emlékiratai. Nagy mesélő volt, irodalmi tehetsége fel-felcsillant szakmai szövegeiben is. Ha megírhatta volna az emlékeit, a korszaknak, amelyben élnie adatott, egy sajátos, az ő szemével látott keresztmetszetét kaphattuk volna, egy anekdotákkal fűszerezett korpét. Élvezetes olvasmány lett volna, hozzáférhető, valami, ami kedvet csinál a nagy egészhez, a teljes életműhöz. Emlékirat nincs. Már nem volt rá idő. Ezt a pár oldalt édesapám, Imreh István beleegyezésével most közre adom.

Farkas Mária

■ 1940-ben, amikor feljöttem Kolozsvárra, az egyetemre, találkoztam a könyvtárban Kelemen Lajossal. Arra kértem, segítsen nekem a történészkedésben, mert bele szeretnék tanulni ebbe a szép mesterségbe.

– Sepsiszentgyörgyi vagy? – kérdezte.

– Igen – válaszoltam én.

– Azokból az Imrék kből, akik... – és sorjázta a neveket, a történeteket, én pedig kábultan néztem azt a magas, világos szemű, okos férfiút, aki többet tudott a családomról, mint jómagam. Néhány mondatára még ma, annyi év távolából is pontosan emlékszem.

– Egyik ősöd, Imreh János, 1599-ben halt meg, mégpedig a sellembergi csatában. Skólamester, ludimagiszter volt. Szerencséd van, fiam, hogy János nevű fia akkor már megvolt, mert ha nem így lett volna, ma te sem volnál.

Attól kezdve kezdtem igazán foglalkozni a családom történetével. Nem egyedül tettem, voltak segítségem. Józsi bácsinak ismert és szólított nagybátyám és a női ágon rokon Imreh Barna segítségével lemásoltuk és összehordtuk mindazokat az iratokat, amelyek családi, de azon belül elsősorban a nagyapám megőrzésében voltak évekig. Jó kis levelesládát gyűjtöttünk össze, melyben a családi levelek mellett számos dokumen-

tum is akadt, köztük egyik másik egészen öreg, 17–18. századi. A legtöbb irat azonban 19. századi volt. Kicsi, de jó keresztmetszete a történelmi időnek, mert volt ott szó mindenről, ami egy családot érinthetett és érdekelhetett, anyagi kérdésekről, társadalmi problémákról, a politikához való viszonyulásról. Forrásanyag volt egy családtörténethez, amely már első olvasatra megmutatta, hogy mi tartotta össze az igen sokféle foglalkozást űző Imrék (volt közöttük értelmiségi, papok, tanítók, de voltak szép számban mesteremberek és földművesek is): a mindennapi munka iránti feltétlen tisztelet.

A továbbiakban megpróbálok egy rövid összefoglalót adni ennek a családnak a történetéről. A színtér Sepsiszentkirály. Sepsiszentgyörgy és Illyefalva mellett, Brassó felől jövet a keresztútról kell oda felmenni, és nyilvánvalóan a helynevek között is létezik Imreh sánca, amely őri és mutatja a család igen régi voltát. Visszafelé fogok haladni az időben, azok felől a történetek és emlékek felől, amelyeket már csak az én emlékeztem őriz, és amelyet tudományosabban úgy neveznének, hogy *elbeszélte történelem*.

Szóban – is – igen szép hagyatékot hagyott rám örökül Imreh Sámuel dédnagy-

apám, aki 1802-ben született Sepsiszentkirályon, és akinek hét szép fia volt: Mihály, János, Albert, József, Sándor, Máté és István. A családban gyakori a János és az István név, de a Máté sem ritka. (Dédapám gyereként a legkisebb volt a családjában, a vakarék, talán ezért is lett Sámuel.) A hét fiú közül István volt az én nagyapám. Az ő keresztnevével kezdődött el az Istvánok kötelező sora a családunkban, tőle kezdődően minden elsőszülöttnak ez a név dukált.

Imreh Sámuel rendkívül büszke volt a hét fiára. Lehetett is! Amikor vasárnap reggelenként nekiöltözködtek a templomozásnak, és elindultak azon a szép hosszú úton, ami a falu elejei házuktól, a család régi házatól vezetett fel a hegyre az unitárius templomhoz, ahhoz a templomhoz, amely onnan a magosból néz be a Barcaságba, le a Szépmezőre és onnan ismét fel a bodoki havas tájakra, elfoglalták a falu egész utcáját, és mindenkinek illő volt kitérni előlük. Tudták, hogy nem kötekedő, nem békételen ember Sámuel, mi több, igen-igen jószívú, néha pedig egészen légyszívűen kedves ember ő, amikor felvonult a templomba a fiaival, mégis kitértek előle. Imreh Sámuel a hét minden egyes napján keményen dolgozott, vasárnap viszont mulatott, úgy és annyit, hogy ne haragítsa túlságosan magára hiteselegét, Törös Judit asszonyt. Judit asszony 1812-es születésű és illyefalvi volt, az emlékek szerint nagyon szép, kicsiny termetű, de formás teremtés, akit nagy indulattal és az arra való gyakori rágerjedéssel áldott meg a Teremtő. Nehezen lehetett az akaratával szembeszegülni. A fiait rendben tartotta, és fegyelmezte is keményen. Nagyapám mesélt egy történetet az anyjáról, Judit asszonyról, amit nagyanyám is számtalanszor megismételt, s így ragadhatott meg bennem. Arról szólt, hogy amikor ő hazajött a hosszú katonaság s minden egyegek után, vénlegény volt már, s Illyefalvára járt át udvarolni. Talán a Pataki családból való leánynak tette a szepet, s vizitált annak rendje és módja szerint, de dédanyám nem volt elégedett a választásával, s kereken megtiltotta, hogy odajárjon. Túl cifrának, nemes kisasszonynak tartotta a leányt, nem látta elég szorgalmasnak és háziasnak. Egyik este kereste a fiát, és nem találta.

– Pisti hol van? Pisti merre van? – kérdezte, de Pisti nem volt sehol.

Akkor már nyúlt is seprűhöz, mert sejtette, hogy hol van. Átszaladott a seprűvel Illyefalvára a leány házához, bényitott, s azt mondotta nagyapámnak:

– Na, úrfi, haza!

– Édesanyám, hát így... – felelte a fia, de akkor már seprűt is a hátán a seprű.

– Indulás, fiam!

– De Édesanyám... – folytatta volna a fiú, ám a seprű megint soppant.

Szégyellte szegény nagyapám a dolgot a leány előtt, s bizony futott Illyefalvától Sepsiszentkirályig. Úgy futottak, hogy nagyapám ott elől magyarázkodott, de valahányszor ütéstávolságra került, meg kellett bizony ugornia az anyja seprűje elől. Dédanyám hazáig üzte, hajtotta a fiát, de mindezek mellett és ellenére nagyon szerettek őt, s tisztelték is. Az illyefalvi frigy viszont elmaradt az illyefalvi lánnyal együtt. Hát ilyen volt az én dédanyám, Törös Judit. De mielőtt továbblépnék, még egy rövid történetet elmondanék róla.

Imreh Sámuel dédapám vasárnaponként mulatozott, úgy pihent. Nagyon szeretett énekelni. De ha társaságból úgy ment haza, hogy többet ivott a kelleténél, Törös Judit kezében már forgott is a laskasírtó, és jó párat reahúzott vele élete párjára. Imreh Sámuel aztán hétfőnként reggel azt érezte, hogy hol itt, hol ott fáj, kékfoltjai vannak, és gyanússá vált előtte a dolog. Hazajött egyszer nagy énekelve és egy kicsit tántorogva, de józanon, s lám Judit asszony már hozta is a laskasírtót. Megtudta így Sámuel teljes bizonyossággal, hogy miért fáj hétfő reggelen a háta s a bordája. Attól kezdve szegény dédanyám csak állott ott az ajtóban a laskasírtóval, és gondolkodott, mert soha nem tudhatta bizonyosan, hogy tette-e magát Sámuel, vagy tényleg felöntött a garatra. Minden bizonnal ettől a kis termetű, de tűzről pattant menyecskektől, Judit dédanyámtól örököltük valamennyien a híres Imreh lobbanékonyságot. Jutott belőle apámnak is, nekem is. Aki alacsonyabb termetű volt a családban, az is Törös Juditot okolhatta, mert a többiek, az Imreh család nagy része, magasak, szálás termetűek voltak.

Ennyire emlékszem Imreh Sámuel dédapámmal kapcsolatban. Legkisebb fiának, Imreh nagyapámnak a története aztán egy ponton megint visszakapcsolódott Illyefalvához, mégpedig a bátyja, József révén, aki onnan szerzett magának igen-igen gazdag feleséget és gyermekük nem lévén, egész életükben a rokonokat támogatták. Nyilvánvaló volt, hogy hét fiú azon a kicsi telken – ahogy nevezték az „életen” – nem tudott megélni, a föld sem volt elég termékeny, hisz a Szépmező még csak ott kezdődött, de még nem tartozott hozzá a hegyalja, erdőalja. Szóval igen nehéz dolog volt ott akkor, a kapitalizmus születésekor életre vergődni, egzisztenciát teremteni a hét Imreh fiúnak.

Ahogy mesélték a Fiumei kikötőbe is került Imreh, Bécsbe is került Imreh, de lett belőlük csíki katonaszabó és vaskályhaöntő

is. A legváltozatosabb foglalkozások szívták fel őket, és vitték idegen tájakra, de nagyapám otthon maradt Sepsiszentkirályon. Ez az otthonmaradás sem volt azonban egyszerűbb, mint a távolba szakadás, ennek is hosszú története van. Nagyapám testvéreinek, Imreh Józsefnek a segítségével akart felvergődni, elsősorban a tanulással. Rendkívül jószívű és értelmes ember volt, a családi emlékezet szerint Nagyenyeden járt iskolába. Ezt bizonyítani nem tudom. Kerestem a névjegyzékekben, de nem találtam meg. Az emlékezők viszont makacsul állították, hogy Nagyenyeden járt, és a Habsburgok ellen konspirált. Valamilyen formában, ha nem is összeesküvés volt az, de egy lázongó csoportnak a tagja, talán még a vezetője is volt, mert ezeket a gyerekeket valóban elfogták és bebörtönözték. Neki először Winnekeustadtban kellett fogdában ülnie, majd pedig katonának sorozták be. Főleg a mai Csehország területén katonáskodott. Nagyon szerette Olmützt, amit ő még Olomütznek becézett, ahol valószínűleg hosszú ideig lakott. Rengeteget tanult azalatt, amíg a világot járta, mindenekelőtt idegen nyelveket. Amikor aztán végre hazatért, iskoláit már nem folytathatta. A rokonság megpróbálta állomásfőnököknek beszervezni. A településre, ahol ezt a szakmát elkezdhetne volna, már nem emlékszem, de nyilvánvalóan minden rendben volt ott vele, és úgy látszott, hogy az élete végre egyenesbe került. Iskolázottsága, műveltsége, a katonaság alatt szerzett világtájtassága révén megfelelt volna ennek a funkciónak, ha valami át nem állítja ott egy történet révén a sorsa váltóját. Nagyapám ott ült újdonsült állomáshelyén a még funkcióban levő állomásfőnökkel, és sakkozgattak. Várták valamelyik minisztert, aki az akkori szóhasználatnál „mameluk” volt, azaz köpenyeforgató. A vonat csak rövid ideig állott volna azon az állomáson. Nagyapám azonban, aki az aznapi szolgálatos volt azt mondta: „Ha befejeztük a partit, csak akkor indul tovább a vonat. A miniszter úr várjon!” Minden dühét, kétségbeesését és reménytelenségét, amit addig a hatalom okozott neki, ezzel szerette volna visszafizetni. A miniszter úr megvárakoztatásával. A vonatról többen is leugráltak kérdezősködni, de ő azt izente nekik, hogy: „Amíg mattot nem adok, a vonat nem indul!” Az állomásfőnök szándékosan rosszul játszott, mert tudta, hogy másképp nem tud zöldágra vergődni vele. Végül sakk-matt lett, s indulhatott a vonat, nagyapám pedig indulhatott hazafelé, mert azonnali hatállyal elbocsátották. Hogy valóban végigjátszották-e azt a partit, vagy csak az üzenet hangzott el, ma már soha nem fogjuk pontosan megtudni, de nem is ez a fontos. Nagyapámnak tovább kellett állnia, és így a vasútnál eltöltendő karrierjének vége szakadt.

Hogy micsoda változatos életet élt ezt követően, azt nehezen tudnám összefoglalni. Visszament Sepsiszentkirályra, majd onnan Ürmöstre kereskedőnek, volt bérlő Hídvégen, Árapatakán a Nemes grófok jószágát bérelte. Uzonban és Sepsiszentgyörgyön vendéglős volt, a bikszádi vasútállomás építésének pedig hosszú ideig vállalkozója. Nagy iramban élt és könnyelműen. A kapitalizmus által egy kicsit felszabadított zárt székely világ egyik továbblépője volt ő is, az, aki már nem próbált a maga három holdján önállóan gazdálkodni, mert tudta, hogy abból megélni nem lehet. Az első házasságából egy lánya, a következőből pedig még két lánya és egy fia született. Nyilvánvaló volt, hogy a négy gyereknek kevés lett volna három holdon kigazdálkodható jövedelem, de őt ezen túlmenően is hajtotta a kapitalizmus „széllökése”. Lehetőségeitől kissé megmámorosodottan, nagy eszével és energiájával a legváltozatosabb dolgokra is hajlandó volt. A Nemes grófok birtokát bérlő időszak is érdekes lehetett. Nemes Sarolta szerint – akivel sokat beszélgettem a levéltárban – fenn is maradt valami róla a Nemes család legendáriumában. Abból az időből való a szürke marhák tenyésztésével kapcsolatos történet is. Miután fent a havason a fiatal állatok felnevelkedtek, hízóra fogta őket. Nemcsak kiváló húsa volt ennek a fajtának, hanem az volt az igazán csodálatos benne, hogy náluk a faggyú külön rétegződött. (Erről sokat beszélgettünk Pap Pista bácsival agrártörténeti szóváltásaink idejében.) Ez nyilván előnyös volt a gyertyamártogatóknak, gyertyagyártóknak, ráadásul a hús is jóízű és fogyasztható maradt, jó volt húslésvesbe és szeletnek is, szóval kedvence volt a gazdasszonyoknak.

Nagyapám sokszor volt igen jómódú, de soha nem hosszú ideig. Egyszer fent, máskor lent! – mintha ezt lett volna a hitvallása. A kapitalizmus lehetőséget teremtett neki az újrakezdésre, és ő mindig újrakezdte. Idős korára elvesztette vállalkozói frissességét. 1926-ban halt meg, tehát megérte a kapitalizmus első világháborús részét, és megérte azt az időszakot is, amikor Erdély Romániához csatolásának köszönhetően egy öreg székely vállalkozó számára nem teremtett sok babér. Talán annyit mondanék még, hogy a világháborúba mint katonát őt már kora miatt nem vitték el, de nagyon büszke volt arra, hogy 1916-ban felvette a harcot a bevonuló román hadsereggel, merthogy a falu elmenekült. (Nagyanyám az édesapám leányhúgaival együtt Kolozsvárra

menekült, majd onnan Marosújvárra édesanyámhoz, de ez a történetnek csak az egyik fonala.) Nagypám maradt otthon egypár fiattal megvédelmezni a falu javait. A csordákat az Előpatak felé nyúló erdőbe terelték, hogy ha majd visszatérnek, az élet alapja, a szarvasmarha azért megmaradjon. Utána az unitárius templom tornyából puskákat nyújtottak ki, és irtózatos lövöldözésbe kezdtek. Jóval több puska volt, mint ember, és az összeget megtöltötték. Töltöttek, és gyorsan ellövöldöztek, aztán megint töltöttek, és megint lövöldöztek. A hatalmas lövöldözésnek köszönhetően az előőrsök megtorpantak, és valamilyenféle nagyobb katonai erőt sejtve elhalasztották a támadást. Nagypám szerint természetesen ő volt az, aki feltartóztatta az egész román hadsereget. Még ha ez erős túlzás is, valami hadi siker azért csak tapadt ott az Imreh névhez. A hadi sikerből aztán baj lett, mert nagyon megünnepelték azt. Az ellenség távozása után ők is gyorsan eltakarodtak a templomtorny környékéről, és örömben levágtak egy bornyút. De aztán hazajöttek a menekülők, számba vették a jószágot, és egy bornyú hiányzott. A számba adó pásztorság törvénye szerint mindazt, ami történt, nem lehetett úgy értelmezni, hogy a bornyút ajándékba adták a hős védőknek jutalomként, úgy, mint egy üveg pezsgőt, hanem meg kellett fizetni. Szegény nagypámék így hát inkább a torát ülték meg az ügynek, mert össze kellett adniuk a pénzt, és ki kellett fizetniük a bornyút a sepsiszentkirályiaknak.

Amikor én mint unokája megismertem, úgy hétéves lehettem. Lényegében óvodáskorom emlékei maradtak meg. Sokat voltam otthon Sepsiszentkirályon, és rendkívül jól talált közöttünk a szó. Csak megfogta a kezemet, és szólt: „Na, gyere, Pista!”, s már mentünk is. Egyik alkalommal, mivel ezek a nagy menések igen gyakoriak voltak, apám csúfondárosan megkérdezte az anyját, úgy, hogy az apja is hallja:

– Édesanyám, s aztán elengedte-e a gyermekeket, mert esmeg sirülnek ki a kapun?

Nagypámnak volt egy elfelejthetetlen *esztekebotja*. Gyakran használta, és rendkívül jól talált közöttünk a szó. Csak megfogta a kezébe, amikor megkérdezte apámat:

– Mit mondtál, édes fiam?

Apám kidugta a fejét a tornácra, úgy válaszolt:

– Édesanyámnak szóltam, hogy a gyerekek sirülnek ki a kapun, s vajon kaptak-e engedélyt, hogy elmenjenek, s vajon hogy mikor jönnek haza, s tudnak-e vigyázni magukra?

Nagypám erre kirepítette a botot a kezéből, s ha édesapám idejében le nem kapja

a fejét, akkor megkapta volna a szülői büntetést a szemtelenkedése miatt.

Nagypám rendkívül jó humorú, kedves, szelíden kötekedő férfiú volt. Röviden: tréfás kedvű ember volt. Sokszor volt kedve még idős korában is ahhoz, hogy átmászunk a kerítésen, és megdézsmáljuk a gyümölcsöskerteket. Megtehetette, mert rengeteg csemetét oltott a faluban, Nyugatról hozott termesztési tapasztalatát kamatoztatva. Ezekből az alma-elorozásokból születtek aztán a kedves csatározások azokkal a vénasszonyokkal, akik felfigyeltek arra, hogy a kertben nem várt vendégek mászkálnak. Ilyenkor aztán szigorúan megfeddték, mondván, hogy a falu bírója elé viszik a nagypát és unokáját, merthogy milyen példát mutat az ilyen nagypa, és mire tanítja már ily zsenge korban a befolyásolható gyermeket. Szóval tréfás ember volt az én nagypám, és a gyümölcsdézsmálás csak egyike volt a tréfáinak, merthogy ebben a műfajban széles volt nála a kínálat.

Függetlenségi párti volt az én nagypám, a Bécs elleni hangulat fűtötte, és a független pártnak korteskedett. Mivel közismert ember volt és mindenki kedvelte, a kormánypárt, aki mellé először odaállt, rendkívül boldog volt, hogy ilyen híres és jó kortese akadt. Ő pedig megtette azt, amiről én azt hittem, hogy csak Mikszáth és Jókai regényeiben történhet meg. A kormánypárt pénzén lefolytatta a választási hadjáratot, tokányoltak, ettek ittak, azután pedig kibontották a függetlenségi zászlót, és szavaztak az „ellenségére”, hitvallásuknak megfelelően.

Nagypámat különböző ürüggyekkel többször perbe fogták, keresték is, de mert idejében megérezte, hogy készül ellene valami, a hegyekbe szaladt, és hosszú ideig bujkált, hogy a csendőrök kezére ne kerüljön, addig, amíg a barátai valahogy el nem simították a dolgot, és a kormánypárti hivatal és a hatalom bosszúját el nem hártították a feje fölül. Akkor aztán hazatért.

Nagypámmal kapcsolatban még talán annyit kell elmondanom, nyomatékositva és ismételve az eddigieket, hogy olvasott ember, élni szerető ember, vállalkozó szellemű ember volt, tele erővel, életkedvvel, de fizikai ereje is igen nagy volt. Nagyanyám mesélte, hogy amikor Ágostonfalván laktak, egy sátorozó cigánybanda támadta meg éjszaka őket. Nagypám egyedül verekedett meg velük, jókedvűen, rikoltozva, örömmel, pedig ott kések, balták is előkerültek a harcban. Személyes bátorsága, fizikai ereje csak növelték szeretetreméltóságát. Első felesége Abott Borbála, gidófalvi asszony volt, s volt egy időszak az életükben, amikor ők csak kettecskén éltek már, mert a lányuk Udvar-

helyre ment feleségül egy jómódú kézműves mesterhez. Egyszer csak kettecskén ültek a vacsoránál, amikor nagyapám megszólalt:

– Te Borbála, te már nagyon unhasz engem – mondta.

És ahogy ott ültek egymással szemben a beállt nagy csöndben, nagyapám egyszer csak azt a választ kapta:

– Tudod, Pista, egy kicsit! De hát már eltölt az idő...

– Miért kell nekünk unatkozni – mondta a nagyapám. – Te is formás vagy, szép vagy, ügyes vagy, még egy új életet kezdhetnél egy másik férfúival, és szórakoztatóbb volna, mint velem üldögélni itt a csendben.

– Á ne bolondozzon, hogy is beszélhet ilyeneket – válaszolta Borbála.

El akarta hárítani az ilyen beszédet, de nagyapámnak megtetszett az a gondolat, hogy ne unatkozzon együtt senkivel. Szerette, jól éltek, semmi hiba nem volt, de nagyapám ragaszkodott hozzá, hogy megkap mindent az asszony, s meg is kapott mindent, ami volt. Nagyapám kilépett abból a házból egy kézi csomaggal, és új életet kezdett.

Innen és így indult tovább, tulajdonképpen a második házassága felé, amelynek szintén rendhagyó története van. Borbálától való elválása után a lánya Udvarhelyre költözött a vagyonnal, ő meg, ahogy mondotta, maradt „ingbe és gatyába” mindössze három hold földdel. Éppen Szentgyörgyön mulatott, a nagy újakezdés után, amikor a mulatózó társaság – a barátok, a Tankók, a kovásznaiak és még mások is – azon kezdett el tréfálkozni, hogy milyen jó élete van, szabad, mint a madár, és ha még egyszer nősülni szeretne, hát elvehet egy öreg, ráncos vénasszonyt, mert az ilyenek már más nem jut. Nagyapámban erre felpenderedett az önbizalom és önhittség, és azt válaszolta az ugratásokra, hogy ha akarná, Háromszék legszebb leányát is el tudná venni feleségül, de nem akarja! De biza akarja – mondták a többiek, de úgysem fog az sikerülni neki. Erre már begorombult nagyapám is, és arra kérte őket, mondják meg kit tartanak ma a legszebb lánynak Háromszéken. Hát a legszebb lánynak Kupán Márit tartották, aki Kézdivásárhelyen született meg, de márkosfalvi volt a családjá, s ő is Márkosfalván nevelkedett. Olyan 20 éves forma lehetett akkortájt, legalább 30 évvel fiatalabb nagyapámnál. Nagyapám meghallgatta őket, és azt mondta:

– Na, majd meglátjátok! – és azzal elment.

Gondolkodott, aztán arra jutott, hogy lovakat kellene venni, és Márkosfalván igen jó lovak vannak. Járkált is ki rendesen Márkosfalvára, ahol Kupán, a másik ágon való dédnagyapám rendkívül jó gazda volt,

csodálatos lovakat tenyésztett, híre volt az egész környéken. Vele alkudozott nagyapám egy lóra, aztán tán többre is, de valahogy a vásárt csak nem sikerült nyélbe ütni. Közben pedig Kupán Márit – jóvendőbeli nagyanyámat – hiába kérték sokan, csak nem tett nekik egyik kérése sem, mindegyiket kikoszorázta, pedig már lassan igen férjhez menni való, érett leányzó lett. Az apja, aki erőt derék ember volt, hoppra vette:

– Te Mári, soha nem erőszakoskodtunk, hogy menj férjhez, de ha most sem akarsz, mondd meg igaz lelkedre, van-e valami okod erre, van-e választottad.

Mire a leány bévallotta, hogy:

– Van bizony!

– S kicsoda? – kérdezte az apja.

– Hát Imreh Pista! – válaszolta a leány.

– Hogy-hogy Imreh Pista? Hisz az az apád lehetne! Hát velem egyidős! – mondta az öreg Kupán, s biza meg is haragudott a lányára.

De Mári azt mondta, hogy ő nem bánja, mert mély a kút az udvarban, s őt befogadja, mert ő biztos beléveti magát, ha Imreh Pistáé nem lehet.

Hát így lett meg a házasság, és nagyapám diadalmaskodva vitte be Szentkirályra, az akkor még meglévő szentkirályi kúriába ifjú nejét, aki utána végigkísérte őt vándorútjának székhelyeire. Három szép gyerekük született: édesapám, Iluska és Irénke. S csakugyan új életet kezdett 50 éves korában. És elmondanám még azt is, hogy 70 éves volt, amikor a szomszédban megözvegyült asszonyt meglátogatta reggelenként. Amikor fát aprított a ház megett tüzelőnek, nagyanyám mindig hallgatta a füttyörészését, mert bármit csinált, mindig füttyörészett vagy énekelt. (Ragyogóan hegedült is, autodidakta módon tanulta meg, mert a jó hallás öröklődött a családban.) Egyik nap nagyanyám arra lett figyelmes, hogy a füttyező elhallgatott, majd egy kis idő múlva megint elkezdett kopogni a fejsze, és szólott a fütty. Olyan volt, mintha nagyapám abbahagyta volna a munkát egy időre, és elment volna valahova. Nagyanyám sem volt rest, megleszte, és látta amint átlépett a kerítésen, s azt is, hogy Lina néni, a szomszédasszony ugyanakkor vette az irányt a csűr felé, arra, amerre nagyapám is igyekezett.

Aztán nagyanyám leintette:

– Ez pedig többet nem lesz, István! – mondta, s nem is lett.

Mit mondjak még róla? Úgy halt meg, hogy nagyanyám értesítette apámat, aki akkor Talmácson dolgozott, hogy:

– Gyere haza édes fiam, mert édesapád olyan furcsa, olyan csendes, olyan jámbor, nem kötekedő, nem a régi. Gyere haza, nézd meg – mondotta neki.

Édesapám hazament, nyilvánvalóan nem üres kézzel, jó szebeni szilvapálinkát vitt magával, mert nem csak Székelyföldön vannak jó szilvapálinkák. Azt mondta nagyapám, miután megköszönte szépen a figyelmességét, ami láthatóan jólesett neki:

– Fiam, tudod mit? Töltsél egy kicsikét egy kockacukorra, hadd szopogassam el. Jólesne!

Ült a székében, talán 81 éves lehetett, és elszopogatta a cukrot. Közben édesapám kisírt a konyhába az édesanyjához, s azt mondta neki:

– Édesanyám, hát ilyet én még nem értem meg, hát édesapám cukorra kéri a szilvapálinkát? Ott valami nagy baj lehet!

– Azért hívattalak haza, édes fiam, mert olyan dolgokat csinál, amit eddig még soha – mondta nagyanyám, s azzal bémentek, s csakugyan azt csinálta, amit még soha, meg volt halva.

Szépen halt meg, könnyű halála volt. Együtt volt a fiával a távozáskor. Tudom, hogy a temetése olyan igazi nagy temetés volt – a szentkirályi temetőben nyugszik, fent az unitárius templom mellett. Nagyon sokan siratták. Engem még állított meg úgy idős asszony Sepsiszentgyörgy főterén, hogy:

– Állj meg, te gyermek! Nem Imreh-vér vagy-e? – s mondtam, hogy Imreh-vér vagyok.

– Na, mert nagyapádát ismertem, jaj de kedves, de szép, de ennivaló ember volt!

Minden emlékem, ami hozzá fűz, és vele kapcsolatos, nagyon kedves nekem. Értelmes, művelt, energikus, életerős volt, és szeretni valóan könnyelmű. A boldog békevilágot is megélte, annak a végére romlott meg az élet. S abban a boldog békevilágban más életérzéssel élt még, mint a későbbi Imrék.

Édes jó nagyanyám Kupán Mária sokkal fiatalabb lévén nagyapámnál, az idők folyamán, mondjuk úgy, hogy hozzáöregedett csendesen a férjéhez. Lassúbb vérű, csendesebb természetű, „ahogy esik, úgy suppan” szemléletű asszony volt, és ez segítette őt abban, hogy sokszor még így is túlságosan fiatalnak, virgocznak és elevenkedőnek lássa az urát. Különbözik nem csak az emlékeim és a róla maradt fénykép mondatja ezt velem, mert így emlékeznek mások is rá. Egy biztos: igen-igen szép volt. Gyönyörű bőre, nagy szeme, sarkig érő haja volt, ami a szépség egyik kritériuma azokban az időkben. És hajdanában a szépség mellett még megfélemlítő teltséggel, erős testi szerkezettel, igen-igen jó étvágygal és főzési szenvedéllyel kellett rendelkeznie az arának ahhoz, hogy jó parti legyen. Kupán Móriában mindez megvolt. A hányattatások és viszontagság, me-

lyeket virgocn férje mellett át kellett élnie, nem zavarták annyira, mint az, hogy időnként nélkülöznie kellett a *jó magyar konyhát*. Nagyon tudott és nagyon szeretett főzni. A legfinomabb étkeket készítette, úgy, hogy azért élete végéig a hagyományos háromszéki konyha ígézetében dolgozott. Jó zsírosan, jó tejfölösen. A konyhában élés, a sütés-főzés, a jó étvágy, a folytonos kóstoltatás végül gutaütéshez vezetett, úgy hogy az alsó teste megbénult.

El is hízott egy kicsit, még a betegsége előtt. Utána már csak ágyhoz kötöttén élt, és nekem, mint unokának ezek az ágyhoz kötött napjai maradtak meg a legélénkebben. Vannak korábbi szentkirályi emlékeim is, amikor őt még a nyári konyhában látom magam előtt, amint éppen kötényesen valamit készít. Hát olyan mákos puliszkát, amiről ma már azt sem tudják, hogy mi fán terem, olyan réteseket, olyan vasárnapi ebédeket, hosszúlaskás tyúk- és marhahúsleveseket, szóval olyan finom ételeket készített és úgy, hogy azóta is azok után az ízek után vágyódom. Nemcsak azért, mert akkori étvágyam és ízelelő kedvem is meghaladta a maít, hanem mert valóban jól főzött. Édesapám is mindig mondta, és édesanyám is elismerte, ami nagy szó, mert ő csak a menyevolt, és a menyek általában ritkán ismerik el, hogy az anyós valamiben jobb lehet náluk. De édesanyám sokat tanult tőle. Be is vallotta és köszönte.

Amikor Bodokon laktak, már ágyba fekvő beteg volt, de sokat tanultam tőle. Háromszéki néphagyományokra, mesékre, mondákra és babonáságokra tanított meg, mert át volt itatva ezekkel. Még a mindennapi beszédében is a régi határőrkatonavilág német szavait használta, és én azokat mind ősi székely szavakként rögzítettem. Csodálatos tisztességgel élt az ura mellett.

A Sükösdökkel úgy fonódott össze az Imreh család sorsa, hogy az 1700-as években Imreh Sámuelnek Sükösd Anna volt a felesége, és azóta is többször került Sükösd lány valamilyen formában rokoni kapcsolatba a családdal.

Nagyapámnak egy Sükösd-fiú, talán Tamás, a legénykori jó pajtása volt, a katonaságnál is összekerültek. Nagyapám azzal, hogy fiatal asszonyt vett feleségül, felbolygatta a Sükösd Tamás önértetét, aki elhatározta, hogy elhódítja tőle. Mondta is nagyapámnak, hogy az lesz életének egyik legnagyobb öröme. Egyszer már ő is ünnepelni akar úgy igazából, s megteszi majd, amikor elszereti az asszonyt. Történt aztán egyszer, hogy a lépcsőn mögéje került nagyanyámnak, és éppen meg szerette volna ölelni, amikor

nagyanyám visszafordult, és, erős lévén, úgy mellbe taszította Sükösd uramat – aki különben szép szál, magas és igen-igen jóképű férfiú volt –, hogy béesett a tűzliliomok közé, a virágágyásba. Nagyapám pedig, aki leste, hogy mi lesz ebből az egészből, amiről nagyanyám nem is tudott, mert ő szegény azt sem tudta, hogy otthon van az ura, szóval nagyapám, aki leskelődött, irtózatossá örömben volt, s így kiáltott:

– Na, ünnepelj, Tamás, na, most ünnepelj, Tamás!

Ez nem jelentette azt, hogy nagyapám nem volt féltékeny, és hirtelen haragja, a Törös vér nem dolgozott benne. Ugyancsak nagyanyámtól hallottam, többször is, azt a történetet – nagyon büszke volt rá –, amikor a kovásznai főszolgabíró próbálta őt meghódítani nagyapám távollétében. Hazaérkezik nagyapám, és kérdezi az szolgálótól otthon:

– Az asszony mit csinál?

– Hát kint van az erkélyen, és mintha tenné neki a szépet a kovásznai úr.

Nagyapám felindultságában gyorsan felszaladt, s azt kérdezte:

– Te mit csinálsz?

– Hát – mondta a főszolgabíró – próbálom meghódítani a feleségedet, hátha sikerül!

– Hát alighogy kivettem a lábam, s már itt voltál? – kérdezte a nagyapám

– Itt bizony – válaszolta ő.

– S azóta te itt vagy? S azóta udvarolsz? – jött megint a kérdés.

– Itt bizony – jött ismét ugyanaz a válasz.

Na, akkor, hogy jó legyen a befejezés is, nagyapám megfogta a szolgabíró a karrósszékkal együtt, felemelte, és az erkélyről kidobta az utcára, le a kőre, úgy, hogy az csak jó szerencséjének köszönheti, mert egy lábtöréssel megúszta. Ennyibe került az udvarlás a szolgabíró uramnak. Később aztán kibékültek, és nagy harag nem maradt. Nagyanyámnak viszont igen-igen tetszett, hogy így félti őt az ura.

A szöveget gondozta Vofkori Mária

HATÁRON TÚLI ROMÁN KÖZÖSSÉGEK – AUSZTRIÁTÓL AUSZTRÁLIÁIG

Egyes becslések szerint tízmillió román él az ország határain kívül. Ha ez nem is tekinthető teljesen megalapozottnak, a téma kutatása, a határokon kívül élő románok számbavétele/bemutatása nagyon is időszerű. Hiszen az 1989-es fordulat után a kivándorlási hullám felerősödött, másrészt egyre többet hallunk azokról a határon túli román közösségekről, amelyek nemzeti önazonosságuk őrzéséért zaklatásoknak vannak kitéve Ukrajnában, Bulgáriában vagy Szerbiában.

Éppen ezért a népességtörténeti, nemzetépítési, irodalmi, filozófiai jellegű tanulmányok mellett szükségesnek tartottuk a mai diaszpórákép bemutatását is. Tettük ezt a szerkesztőség kérésének készséggel eleget tevő, illetve a szövegek fordításában közreműködő régebbi és újabb munkatársaink segítségével.

(A szerk.)

ȘTEFAN ILIE

Ausztriai levél

■ Három és fél éve lakom Bécsben. Ideérkezésem után egyik első lépésem az volt, hogy felkeressem az itteni román közösséget, és próbáljak beilleszkedni. Jó keresztényként először az egyházzal léptem kapcsolatba. Itt ismertem meg prof. dr. Nicolae Dura atyát, egy különleges érzékenységű és nagy kegyelemmel bíró papot, akinek, közel tíz esztendeig tartó küszködés eredményeképpen sikerült felépítenie az első bécsi román templomot (2003-ban fejeződtek be a munkálatok), olyan időkben, amikor már mindenki felhagyott az ebbe vetett reményével.

Közel huszonegy évig tartó lelkeskedése alatt annak is szentelt időt, hogy megírja az ausztriai román közösségek több mint háromszáz esztendő történetét. A kötet címe: *Biserica trântă departe* (A távolban megélt egyház). Virgil Căndea, a Román Akadémia tagja így fogalmaz a kötet előszavában: „A könyv szerzője jelentős dokumentációra, valamint saját tapasztalatára támaszkodva, bebizonyítja, hogy az ausztriai román közösségében az ortodox vallás megélése szorosan egybefonódik a nyelv és az ősi hagyományok megőrzésével, és hogy ez a közösség fontos szerepet vállal abban, hogy autentikus, pozitív képet vetítsenek a világ elé a románokról, és hogy folyamatosan fejlesszék a mi népünk és az osztrák nemzet régmúlt időkre visszatekintő kapcsolatait.”

Az egyház mindig nagyon komplex szerepet játszott a román emigránsok életében. Mind a múltban, mind most nemcsak a vallás, hanem a társadalmi élet központja is. Az ausztriai templomok egyszerű épületek,

amelyek hűen tükrözik a hívek szociális státusát – egyszerű, de vallásos emberek –, de a papság helyzetét is. Továbbá román ortodox templomok, amelyek jelentős szerepet játszottak a román közösségek létrejöttében, és a mai napig a román lelkeség katalizátorként működnek: Szent Mihály és Gábrriel Arkangyalok-templom (Biserica „Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil”), Salzburg; Szent Miklós-templom (Biserica „Sf. Nicolae”), Graz; a Szentlélek Eljövetele-templom (Biserica „Pogorârea Sfântului Duh”), Linz; Szent Mihály és Gábrriel Arkangyalok-templom (Biserica „Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil”), Knittelfeld; Szent Demeter mártír templom (Biserica „Sf. Mc. Dimitrie”), Klagenfurt; Urunk születésének temploma (Biserica „Nașterea Domnului”), Feldkirch.

Dura atya már első találkozásunk napján nekem ajándékozta ezt a kötetét, és el kell ismernem, nemcsak az új életben, ebben a diaszpóra-létben való eligazítást szolgáló kötetként tekintek rá. A *diaszpóra* kifejezés története a görög *spora* ('szórni') és *dia* ('át', 'szét') szavak összetétele. Érdekes megfigyelni, hogy a hazai értelmező szótárak közül a *diaszpóra* kifejezés tágabb értelmezése csak a 2002-es kiadású, új értelmező szótárban (Noul Dicționar Explicativ al Limbii Române) jelenik meg: „Országai határain kívül tartózkodó népcsoport. A kanadai román diaszpóra.” A diaszpórák egy-egy ország kisebb-nagyobb számú állampolgárainak világban való szétszóródása során keletkeznek, mely szétszóródás okai között fellelhetjük mind a [z anyaországuk területén érvényesített] bi-

zonyos szabadságjogoktól való megfosztottságot, mind a különböző gazdasági tényezőket. A diaszpóra egy másik, befogadó közösségbe integrált, de nem asszimilált csoport, amely missziók, emigráció vagy területcserék folyamán jöhet létre.

Az otthonról történő elmenetel jelenthet esélyt, de csapdát is, az otthonát elhagyó növekedhet, beteljesedhet lelkileg, néha anyagilag is, de fennáll az eltévelyedés, az elvesztődés veszélye is. A diaszpórában élők számára másképpen tevődik fel a saját tettekért való felelősségvállalás kérdése, és plusz teherként hárul az emberre az is, hogy idegen környezetben kell újra felfedeznie hivatását, életének értelmét. A diaszpóra-közösségek nagyon fogékonyak az újdonságokra, de ugyanakkor nagyon figyelnek a hagyományőrzésre is, folytonosan keresvén az egyensúlyt az eredeti azonosságtudat megtartása és a befogadó társadalomba való beilleszkedés között. Ugyanakkor bármiféle általános sztemenderkekhez való kényszerítés káros lehet mind az egyének, mind a közösségek számára, és kiöltheti belőlük a kreativitást.

Egyesek számára az elmenetel, az otthonról való elszakadás traumával is járhat. Sok, mélyen román érzésű, különleges embert ismerünk, akik különlegeset alkottak a diaszpórában, bebizonyítván, hogy számukra ez nem elpazarlódással járt, hanem beteljesedéssel. Először a három „főkorifeust” említeném, éspedig Mircea Eliadét, Eugen Ionescót és Emil Ciorant, majd következne Tristan Tzara, Panait Istrati, Monica Lovinescu, Dorin Tudoran, Paul Goma... – és a sort lehetne folytatni.

Ausztria nagy hagyománnyal rendelkezik a különböző vallású és nemzetiségű csoportok együttélésében. A románok a [z Osztrák–Magyar] Monarchia lakosságának jelentős hányadát, több mint 7 százalékát tették ki. A Bécs védelméhez való hozzájárulásunk legrégebbi bizonyítéka 1683-ból, az oszmán ostrom idejéből származik: egy románok által állított kereszt, amely 322 esztendeje vigyázza a Bécset, Tivoli (Gatterhölzl) környékén. A keresztet Havasalföld (Țara Românească) vajdája állíttatta a sátra elé, abból a célból, hogy az imák jobban segíthessék az ostromlott keresztényeket. Melléje, 1864-ben egy kápolnát építettek a környékbeli. 1859-től a kápolnát a Bécsi Ortodox Közösség gondozza, és a Bécsi Érsekséghez tartozik.

Egy a volt birodalomban való jelenlétünknek egy másik jelentős, közel 150 éves bizonyítéka az, hogy a Bécs központjában található Habsburg császári palota kapuján a mai napig megőrizték Cernăuți és Bukovina címerét. A mai napig két bécsi utca őrzi

két nagy makedoromán kereskedőcsalád neveit: Dumba és Sina. Ide tartozik az az ortodox kápolna is, amely 1906 óta folyamatosan működik a Dietrichstein-palotában, Bécs központi zónájában. Erdély osztrák megszállása (1711), majd Bucovina, Cernăuți, Bán-ság osztrák uralom alá hajtása a mai napig könnyen észrevehető gazdasági, kulturális és építészeti lenyomatot hagyott az említett régiókban. Ugyanakkor azt sem szabad elfelednünk, hogy a román kultúra Bécs öreg városában működő tudományos intézeteknek is nagy elismeréssel tartozik, hiszen ezekben részesült tudományos képzésben többek közt Gheorghe Șincai, Petru Maior, Titu Maiorescu, Gheorghe Lazăr, Ioan Molnar Piuaru, Mihai Eminescu, Ioan Slavici, Ciprian Porumbescu, George Enescu, Lucian Blaga, Tudor Vianu.

Az ausztriai román közösség azután kezdett kialakulni, hogy a birodalom kiterjesztette uralmát Erdélyre, Bukovinára, Bán-ságra, és az itt élő vagyonos családok úgy döntöttek, hogy életüket Ausztria nagyvárosaihoz kötik, vagy a császárnak hűségüket tett katonatisztek, akik házasság vagy egyéb okok miatt itt telepedtek meg. Láthatjuk tehát, hogy a románok régóta jelentős történelmi-gazdasági kapcsolatban állnak Ausztriával, azzal az országgal, amelyet egyre jelentősebb számú román tekint egyre inkább vonzónak.

A Romániából érkező első emigránshullám a második világháború után érkezett Ausztriába. Főleg szászokból és svábokból állt, de románok is voltak köztük. Főleg a diktatórikus Kommunista Párt által üldözött társadalmi rétegekből kerültek ki.

1989 decemberéig Ausztria a Romániából származó emigránsok számára elsősorban tranzitországként működött, akik inkább a gazdasági szempontból jóval fejlettebb Német Szövetségi Köztársaságot preferálták. A Ceaușescu-rendszer által „eladott” szászok és svábokon kívül eddig az időszakig nem nőtt jelentősen a Romániából származó osztrák emigránsok száma. A második, immár nagy emigránshullám 1989 decembere után érkezett Romániából Ausztriába, annak következményeként, hogy a romániai forradalom nem tudta elsöpörni a kommunizmus számos káros hagyatékát. E kivándorlóhullám motivációja még mindig politikai, de amelyet gazdasági vonatkozások is erősítenek. Ebben a periódusban Románia akut gazdasági, szociális és politikai válságon ment át, amely egyfelől egyenes folyamodványa volt a piacgazdaságra való áttérésnek, de amelyet katasztrofális méretű fokozott a korábbi privilégiumait maradéktalanul megőrző kripto-kommu-

nista vezetőség korrupciója. Emiatt jelentős számú értelmiségi, akit kiábrándított a „fordalom” csődje, más országban próbálja megtalálni azt a szabadságérzetet, amelyet Romániában nem ismerhettek a diktatúra bukása előtt, de utána sem...

1990-ben az emigránsok 62 százaléka volt német nemzetiségű, 11,4 százaléka magyar, míg a románok 24,6 százalékot tettek ki. Jelenünkben a kivándorlók elsősorban többsége, 99,1 százaléka román nemzetiségű. A Romániából származó emigránsok főbb célországai az 1990–2010-es periódusban: Németország, az Egyesült Államok, Spanyolország, Kanada és Olaszország, ám a kivándorlóhullám intenzitása országoként több változáson ment át ebben az időszakban. 2003-tól, amióta a román állampolgárok szabadon közlekedhetnek az Európai Unió országaiban, kétféle tényező befolyásolta a kivándorlást. Az első az ún. *push* (nyomó) faktor, tehát főleg az alacsony életszínvonal, a munkahelyhiány, a gazdasági és politikai válságok stb., a második a *pull* (vonzási) faktor, tehát a célország magasabb életszínvonala, magasabb fizetések, jobb munkahelyek, jól működő társadalmi rendszerek, személyi szabadság. Emellett egyéb – nemcsak gazdasági természetű – okok is befolyásolják a kivándorlás mellett való döntést, valamint a célország, kiválasztását. Ilyenek pl. a nyelv, a már meglévő kulturális kapcsolatok, földrajzi helyzet, a hagyományos kapcsolatok.

Az [ausztriai] román közösség 2003-ban 17 470 lelket számlált, 2005-ben már 39 044-et, amelyből 22 759 rendelkezett (osztórák) állampolgársággal, és akik 12,7 százaléka felsőfokú végzettségű.

Cristinei Arigho, a Foglalkoztatási, Szociális Védelem és Társadalmi Befogadás Osztályának (az Európai Bizottság keretén belül működő hivatal) szóvivője szerint „2,1 millió román dolgozik ez EU-ban [Románia határain kívül], nagy részük Olaszországban (890 000), Spanyolországban (825 000) és Németországban (110 000). A hivatalos statisztikákban ezenkívül szereplő 275 000 román Ausztriában, Belgiumban, Dániában, Finnországban, Franciaországban, Görögországban, Írországban, Luxemburgban, Hollandiában, Portugáliában, Svédországban és Nagy-Britanniában dolgozik. Nagyon bonyolult kideríteni, hogy hány román dolgozhat a 27 európai országban, még a tagállamok statisztikai hivatalainak bevonásával is. Amatt, hogy erről a jelenségről nagyon nehéz pontos adatokat szerezni, egyetlen, adatelemzéssel, társadalmi jelenségek előrejelzésével foglalkozó hivatal sem tud megbízható információkat szolgáltatni.”

És mi az, ami Ausztriába vonz – még mindig! – sok ezer románt évente, akik munkahelyet, új életlehetőségeket keresnek maguknak? Ahhoz, hogy érdeemben tudjunk válaszolni erre, az alábbiakban röviden ismertetem ennek az országnak a megvalósításait.

Az egy alkalmazottra jutó 22 730 euró nettó átlagjövedelemmel Ausztria nagy vonzerőt jelentett 2012-ben azok számára, akik olyan országokból származnak, amelyek nehezen viselték a gazdasági stagnálás időszakait. Ausztria a világ leggazdagabb országai közé tartozik, 2011-ben az egy főre jutó 48 350 dollárnyi bruttó hazai termékkel 12. a ranglistán. Nagyon magas az életszínvonal – 2011-ben az Emberi fejlettségi index 19. helyén állt. Emellett az ország Európa legkevésbé korrump országa. Bécs három, egymást követő esztendőben is szerepelt a legjobb életminőséget biztosító fővárosok listájának élén. Ausztria a második legnagyobb romániai befektető [az első Hollandia], és főleg bankszektorban, a petróleum- és energiaiparban, valamint újabban az agrár- és élelmiszeriparban is jelentős érdekeltségekkel rendelkezik.

Most pedig tekintsük át röviden a Migráció és Társadalmi Befogadás Hivatalának [Statistisches Jahrbuch für Migration & Integration, http://www.statistik.at/web_de/presse/077472] 2014-es statisztikai Évkönyvének Ausztriában tartózkodó románokra vonatkozó tételeit: a Romániából származó állampolgárok a teljes lakosság 7 százalékát teszik ki, teljes számuk 60 000-re rúg; a 6. legnagyobb idegen népcsoport (első a Németországból származók – kb. 165 000 ember, második helyen törökországi bevándorlók – 115 000, a szerbiaiak – 112 000, a Bosznia-Hercegovinából származók – 91 000 és a Horvátországból kivándoroltak – 62 000). Az Ausztriában tartózkodó román állampolgárok száma ugrásszerűen megnőtt Románia EU-csatlakozása (2007) után.

Több mint ezer román egyetemi hallgató tanult 2012–2013 telén ausztriai egyetemeken. Nagyjából ugyanennyi bulgáriai, horvátországi, magyarországi, lengyelországi és szlovákiai hallgató tartózkodott ugyanabban az időszakban Ausztria felsőoktatási intézményeiben – tehát jóval kevesebben, mint az idegen diákok összlétszámának 38 százalékát kitevő 25 800 németországi hallgató vagy az Olaszországból származó (főleg dél-tiroli) 7600 diák.

Az ugyanekkor az ausztriai Nemzeti Információs és Akadémiai Elismerési Központ (ENIC NARIC Austria) honosítás céljából benyújtott 2343 külföldi egyetemi oklevél közül 213 származott Romániából,

190 Bosznia-Hercegovinából, 175 az Oroszországi Föderációból, 169 Szlovákiából, és 165 Magyarországról.

Ahhoz képest, hogy a 2002–2003-as tanévben csak 389 romániai diák tanult Ausztria felsőoktatási intézményeiben (159 Bécsben), a mostani, közel ezer hallgató jelentős számbeli gyarapodást jelent, és ugyanakkor azt támasztja alá, hogy az ausztriai, de legfőképp a bécsi egyetemek kiemelt fontosságúak bírnak számos romániai diák számára.

A román közösség évről évre követhető, jelentős számbeli növekedése azonban nem jár együtt a kulturális téren való láthatóság növekedésével. Hiába növekszik a szakemberek, az egyetemi hallgatók, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma, a közösségi életbe való bekapcsolódásuk mértéke elhanyagolható. Nem sikerül olyan összetartó közösséget létrehozni, amely szerves része az osztrák társadalomnak, és ugyanakkor elkerüljük az asszimiláció csapdáját. A legtöbb román emigráns, aki az elmúlt né-

hány évben települt át Ausztriába – akár felsőfokú végzettséggel rendelkezik, akár nem –, nem vesz részt a román közösségek életében, nem épít ki románokkal széleskörű kapcsolatokat (szorosabb, baráti viszonyokat azonban románokkal ápolnak), hanem kizárólag egy célra összpontosítanak, és pedig az anyagi jólétre.

Nem hiszem, hogy Ausztriában létezne még egy olyan közösség, amely ennyire nélkülözne az önbecsülést, és esetenként szégyenkezne amiatt, hogy ő román, hogy ő ortodox. Én nem találtam semmiféle okot ezen szégyenérzetre, emiatt hajlok afelé, hogy itt inkább egyfajta kisebbségi komplexusról van szó, amely abból kifolyólag jött létre bennünk, mert közösségünk nem tudott jövőbemutató terveket készíteni, és nem tudtunk egy emberként felzárkózni a társadalom igazságosabbá tételét, modernizálását szolgáló intézkedések mögé.

Péter Árpád fordítása

■ FORRÁSOK

<http://viena.mae.ro/node/484>

http://www.statistik.at/web_de/presse/077472

http://www.integrationsfonds.at/zahlen_und_fakten/statistisches_jahrbuch_2014/

<http://www.bamf.de/DE/Infothek/Statistiken/Wanderungsmonitor/Freizuegigkeit/freizuegigkeit-node.html>

<http://www.tagesspiegel.de/meinung/migration-von-roma-aus-bulgarien-und-rumaenien-bei-der-zuwanderung-werden-probleme-geleugnet/9441234.html>

<http://oldviena.mae.ro/index.php?lang=de&id=5078>

<http://www.rkiwien.at/kurse/workshops>

<http://www.advantageaustria.org/international/zentral/business-guide-oesterreich/zahlen-und-fakten/wirtschaft/wichtige-sektoren.de.html>

Nicolae Dura: *Biserica trăită departe*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2005.

TUDOR RAȚ

Bulgáriai és szerbiai román kisebbségek

■ A 2011-es népszámláláskor Bulgáriában 3598 állampolgár vallotta magát „vlach”-nak, és csak 866 románnak, 5454 személy nyilatkozott úgy, hogy román az anyanyelve, míg 1815 a „vlach” nyelvet jelölte meg anyanyelvként. Ugyanakkor a külügyminisztériumhoz tartozó, a külföldön élő románokkal való kapcsolattartásért felelős intézet (Departamentul Politic pentru Relația cu Românii de Petutindenii) nyilvántartása szerint Bulgáriában közel 150 000, román nyelvet beszélő állampolgár él, akik főleg a Duna mentén laktak, Várnában, Veliko Tárnovóban, Burgaszban, Szilisztrán és Rodopi környékén.

A szerbiai Statisztikai Intézet 2011. októberi adatai szerint 29 332 személy vallotta magát románnak, és 35 330 „vlach”-nak, akik főleg két, jól elkülöníthető régióban, a Vajdaságban és a Timok völgyében laktak. A ro-

mán közösségek vezetői azonban úgy becsülik: annak ellenére, hogy a Timok-völgyben csak 2073 románt és 32 873 „vlach”-ot vettek nyilvántartásba, a román etnikumúak száma kb. 250 000 lehet, akik 154 településen élnek.

Román kisebbségiek – európai polgárok

■ A román közösséget hat kulturális intézmény hivatott képviselni, amelyek közül három ad ki periodikákat román és aromán nyelven. Szófiában egy a Román Ortodox Patriarchátus alá rendelt templom áll. Gámzovo (Bregovo község) település kivételével a líceum előtti oktatási szinteken nem tanítják anyanyelvként a románt. Egyedül Szófiában található román nyelvű líceum,

ugyanúgy, ahogy létezik bolgár nyelvű liceum Bukarestben is.

A szófiai „Kliment Ohridszki” és a Veliko Tárnavo-beli „Cirill és Metód” egyetemeken működik egy-egy román lektorátus, ám az új, román nyelvű felsőoktatási intézmények megnyitására irányuló kérelmeket – lásd pl. a Craiovai Orvostudományi és Gyógyszerészeti Egyetem azon kérését, hogy Vidinben fi-liálét nyisson – elegánsan elutasították, azzal érvelve, hogy Bulgáriában megfelelő az egy főre eső felsőoktatási intézmények száma.

Román etnikumúak – szerb állampolgárok

■ A szerbiai helyzet jóval összetettebb. Sem a történelem, sem a földrajzi elhelyezkedés, sem az aktuális (szerbiai) belpolitikai helyzet nem szolgálja a román közösség érdekeit. Hiszen lépten-nyomon az tapasztalható, hogy a belgrádi hatóságok igyekeznek meggátolni a románok önzonosság-tudatának szabad kifejezését, kiváltképpen a Timok-völgyben.

E tekintetben a legújabb fejlemény az a 2014. augusztus 31-én keltezett, a szerb állam vezetőihez intézett nyílt levél, amelyet több szerbiai román szervezet írt alá, és amelyben azt sérelmezik, hogy a szerb állam gátolja a román nyelv- és kultúrákép-zések szervezését. Az aláíró szervezetek bírál-ták azt, hogy a belgrádi tanügyminisztérium 2013 márciusában vizsgálatot tartott Zajecar Tanfelügyelőség egyes alárendelt szervezeteiben, ahol 1617 tanuló iratkozott az opcionális román nyelv és kultúra kurzusokra. 2013 szeptemberében megismélték a vizsgálatot, és a szülőket arra kötelezték, hogy válasszanak a nyelv és kultúra kurzusok, valamint az informatika között. Mivel 843 diák esetében ragaszkodtak a szülők a román nyelv és kultúra képzéshez, több iskolában szülői értekezleteket hívtak össze, amelyeken felhívták a figyelmet a koszovói helyzet megisméltődésének „veszedelmére”.

A képzéseken való részvételtől való elijesztést számos formában alkalmazták: késő estére tették az órákat, egy iskolába központosították ezeket, előzetes értesítés nélkül változtattak azon tanárok kiválasztásának kritériumain, akik taníthatják a román nyelv és kultúra tantárgyat, valamint kötelezték a képzésen részt vevő gyerekek szüleit, hogy tegyenek saját felelősségre nyilatkozatot nemzetiségi hovatartozásukról a helyi hatóságoknál. Az intézkedések szinte azonnali következménye az volt, hogy fel-függesztették a képzések tartását azokon a helyeken, ahol viszonylag nagyszámú ér-deklődő igényel ezen kurzusokat.

A román nyelven történő egyházi szer-tartások esetén sem jobb a helyzet, főleg a Timok völgyében. 2014 júliusában Boian Alexandrovici atya, Timoc helytartója, „Dacia Ripensis” esperese és a szerbiai románok egyik legaktívabb képviselője azért tett pa-naszt, mert az építkezésekért felelős (szerbi-ai) hivatal felszólította a román közösséget, hogy zárják be Gorneana település templo-mát (melyet azon év április havának elején avattak), ellenkező esetben az adomány-telekre épült kegyhelyet lebontják.

Román vagy vlach kisebbség?

■ A belgrádi hatóságoknak a szerbiai román kisebbségek ellen foganatosított legha-tékonyabb eljárásainak fő vonalába tartozik a romántól különböző „vlach kisebbség” lé-tét elismerő tézisek elfogadtatása: csak az elmúlt esztendőben bevezették a tanrendbe a „vlach” nyelvet bemutató tantárgyakat a Timok völgyében, kiadtak „vlach” nyelvű tankönyveket, amelyekben azt „szlovén dia-lektusnak” nevezik, és akkreditáltak „vlach” nyelvet oktató tanárokat a Negotin nevű településen zajló szeminárium keretén bel-ül, ahol Siniša Celojevic is tanított – neki a mestersége nőgyógyász, és ő dolgozta ki a „vlach ábécét” is.

A köztudatba ezt a dichotómiát bele-sulykoló kampánynak a hatásai nagyon hamar jelentkeztek, elsősorban a román ki-sebbség politikai és kulturális képviselőte-terén. A „vlach” megnevezést számos kultu-rális intézmény nevébe belefoglalták, ame-lyek, paradoxális módon, épp a szerbiai „románok” érdekeit képviselik.

Ékes bizonyítéka ennek a helyzetnek, hogy a Boian Alexandrovici lelkész által ki-dolgozott, és 2014. május 25-én Negotinban beterjesztett, a nemzeti identitás megőrzését indítványozó jegyzőkönyvet – amelyik le-szögezi, hogy „a románok és a vlachok egy nemzet egy nyelvvel és egy ortodox egyházal” – nem írta alá az összes képviselő szer-vezet. Így Tihan Matasarevici, a Román Ha-gyományokat és Kultúrát Ápoló Duna Egye-sület (Asociația pentru Tradiția și Cultura Românilor „Dunărea”) elnöke azzal utasította el az aláírást, hogy a „román/vlach” kifejezé-seket nem kellett volna szerepeltetni a do-kumentumban, és „a román állampolgárság megszerzése segíteni fog majd a nemzeti identitás tudatosításában és ezen identitás-nak az elkövetkező népszámlálásokkor tör-tendő, gátlások nélküli felvállalásában”.

A politikai képviselőlet megosztottsága sem segít: a román kisebbség hivatalos bel-grádi képviselőjét két szervezet látja el: a Ro-mán Kisebbség Nemzeti Szervezetének Tanácsa (Consiliul Național al Minorităților

Naționale a Românilor/ CNMNRs), Újvidék székhellyel, és a Vlach Kisebbség Nemzeti Szervezetének Tanácsa (Consiliulul Național al Minorității Naționale a Vlachilor/ CNMNVs), Petrovac (Timok völgye) székhellyel.

A „vlach probléma” nagyon foglalkoztatja a Timok-völgyi románok egyes képviselőit, akik jelentős erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy a CNMNVs kicserélje a V betűjét R betűre.

Ezek közül kiemelkedik a Szerbiai Románok Kezdeményezése (Inițiativa Românilor din Serbia). Ennek elnöke, Boian Bărbuță a romániai sajtónak adott interjújában kifejtette, hogy nehezen elérhető célt tűzött maga elé: szeretné összehozni a két zóna román képviselői szerveit, abból a célból, hogy egy olyan szervezet jöjjön létre, amelyik képes Belgráddal tárgyalni. Sokkal nehezebb lesz azonban csökkenteni a Timok-völgyi románok gondjait, akik nem rendelkeznek azokkal a nemzeti azonosságtudatot erősítő eszközökkel (médiá, oktatás, egyház), mint a vajdasági nemzettársaik.

„Mí nem vagyunk vlahok!” – ez Boian Bărbuță jelmondata, aki felrója Belgrádnak azokat a manipulációkat és hamisításokat, amelyeket a népszámlálás alkalmával követtek el. A nemzetiség kiválasztásakor azt sugallták, hogy a „vlach” és a „román” ugyanazt jelenti. Bărbuță megoldásjavaslata azonban vitatott: ő azt javasolja, hogy román–szerb kettős állampolgárságot kapjanak a román kisebbség tagjai, és ez nagymértékben tisztázná a szerbiai román közösség tagjainak számát.

A Szerbiai Románok Kezdeményezésének (Inițiativa Românilor din Serbia) vezetője felrója a CNMNRs elnökének, Daniel Petrovicinak, hogy nem támogatta megfelelően a Timok-völgyi nemzettársait, és ennek is tulajdonítható, hogy az önmagukat románoknak vallók száma alacsony ebben a régi-

óban. „Daniel Petrovici 12 éve ott van [a vezetőségben], de sosem láttam, hogy eljött volna egy, a román kisebbség keretében megejtett beszélgetésre, hogy részt vegyen egy olyan delegációban, amely parlamenti megbeszéléseken vett részt. Nekünk nincs szükségünk ilyen képviselőkre” – állítja Bărbuță.

Szándékai beteljesülni látszanak, hiszen a 2014. október 26-i választásokra a Szerbiai Románok Kezdeményezése (Inițiativa Românilor din Serbia) és a Tihan Matasarevici által vezetett Román Hagymányokat és Kultúrát Ápoló Egyesület (Asociația pentru Tradiția și Cultura Românilor „Dunărea”) közös listát állítottak, amelyen mind a vajdasági, mind a Timok-völgyi jelöltek helyet kaptak. Ez a gesztus komoly jelzés más, jelentős vajdasági szervezetek irányába is, akiknek át kellene gondolniuk prioritásait.

Perspektívák

■ A Románia–Bulgária- és a Románia–Szerbia-párbeszéd, amely a kisebbségi románok identitásának megőrzése érdekében folyik, lényegében pozitív (eltekintve egyes helyi román kisebbségi képviselők által használt, sokszor személyes érvrendszerektől). Azonban azt is látni kell, hogy Bukarest nem tud teljes mértékben beavatkozni a külhoni román kisebbségek problémáiba. A román állam annyit tehet csak, hogy kihasználva a számára adott mozgásteret, annak „felső” és „alsó” határai között cselekedve, támogassa a külhoni román közösségek identitásmegőrző és -fejlesztő törekvéseit. Az EU-tagállam Bulgáriában valamivel könnyebb alkalmazni ezeket a stratégiákat, mint Szerbiában, de ezek megvalósulásához szükség van – a külhoni közösségek és ezek vezetőinek összefogására.

Péter Árpád fordítása

BARTALIS-BÁN JUDIT

Kazahsztáni románok

■ 1949. július 5-ről 6-ra virradó éjjelen 11 293 besszarabiai családot deportáltak Szibériába és Kazahsztánba. Lakásaikat „szakembereknek” osztották ki, akik az új élet építését voltak hivatottak előrelendíteni. Így ültették a gyakorlatba a Szovjet KP politikai bizottságának azon határozatát, amely szerint el kell távolítani Szovjet Moldova területéről a volt földbirtokosokat, kulákokat, kereskedőket és a lakosság egyéb kategóriá-

it, valamint ezek családait. Az események szemtanúi szerint a második deportációs hullám már nem vonatkozott az egész családra, csak az éppen otthon tartózkodó családtagokra, esetenként csak az otthon egyedül tartózkodó gyermekekre, még a csecsemőkre is. Szagintaj Berdagulova, az asztanai Lev Gumiljov Eurázsiai Egyetem történelemszakos tanára állítása szerint a kazah nép mindig toleráns és segítőkész volt

az oda száműzöttekkel, igyekezett sorsukon enyhíteni.

A kazahsztáni románok életútját a legbehatóbban talán Vasile Soare, Románia 2002 és 2006 közötti kazahsztáni nagykövete tanulmányozta. Ő volt az, aki 2006. június 22. és 23. között Karagandában konferenciát szervezett, amelyen kazah, orosz, kirgiz, üzég történészek, újságírók, levéltárosok, valamint az asztanai románok *Dacia* elnevezésű kultúrszervezete vett részt. Ezen a fórumon kerültek nyilvánosságra és tudományos megvitatásra a kazahsztáni román közösség sorsát érintő dokumentumok.

A Szovjetunió szétesése előtti években ez a közösség 33 098 főt számlált. Tizenötödikként tartották számon a Kazahsztánban élő százhusz kisebbség között. A függetlenség kikiáltása (1991) után sokan elhagyták az országot, visszatelepettek Besszarábiába és Bukovinába, vagy valamelyik más újonnan létrejött államba távoztak. Itt 20 054 főt számláló román-moldáv közös etnikai csoportot alkotnak, ebből 594 románnak, 19 460 fő moldávnak vallotta magát. Többségük az ország északi részén él (Pavlodar, Kusztanai, Karaganda, Akmola, Aktobe körzetekben), azaz a szovjet korszak kényszermunkatáborainak, kitelepítéseinek helyszínein.

2006-ban Vasile Soare kezdeményezésére megalakult a Román Kultúrszövetség, amelyre nagy szerep hárult a kazahsztáni románság kulturális életének fellendítésében, a román nyelv szervezett tanításának bevezetésében. A szervezet tagjainak gyermekei vásárnaponként a Kazahsztáni Román Nagykövetségen román nyelvórákra járnak. Megalakult ugyanakkor a *Românaș* elnevezésű tánccsoport, amely az egyetlen román néptánccsoport egész Közép-Ázsiában.

■ FORRÁSOK

<http://romaniidinkazahstan.info/>

<http://point.md/ru/novosti/politika/v-nochj-s-5-na-6-iyulya-1949-goda-bolee-11-tisyach-semej-bessarabcev-bili-vislani-v-sibirj>

Felhasználtam Szagintaj Berdagulova (férje után: Munteanu) és Vasile Soare, Románia jelenlegi moszkvai nagykövetének szóbeli közlését.

2003. május 28-tól a Kazahsztáni Románok és Moldovánok Egyesülete jogi személyként működik. 2005-től létezik egy DACIA elnevezésű román kulturális egyesület, amely 4000 tagot számlál, valamint egy 2006-tól működő BUCOVINA.

A kazahsztáni románok egyik legismertebb személyisége Simion Plămădeală költő, aki az ötvenes években végezte a pedagógiai főiskolát, ahol többek között Grigore Vieru költő volt a kollégája. Számos honfitársával együtt került Kazahsztánba, annak a Nyikita Hruscsov által kezdeményezett kampánynak a nyomán, amely a szűzföldet volt hivatott felszántatni. A költő ugyanis megtagadta, hogy orosz nyelvet tanítson egy Prut melletti román iskolában. Harminc évet dolgozott egy karagandai szénbányában, és közben több száz verset sikerült megírnia orosz és román nyelven. A versei a szülőföld utáni vágyról, a moldávok román identitástudatáról, a szenvedésről szólnak, és máig nagy népszerűségnek örvendnek a fiatalság körében is.

Egy másik markás alakja az az alma-atai román közösségnek a transznisztriai születésű és nemrég elhunyt Mihail Groza. Ő 1960-ban került oda többedmagával, az egyik hruscsovi gyökértelenítési kampány során. Sokoldalú tehetség volt, festett, fényképezett. Ő volt a lelke a *Românaș* nevű tánccsoportnak, így keresett gyógyírt élete végéig tartó honvágyára.

2002-től kezdve a kazahsztáni román nemzetiségűek évente részesülnek a román állam által felajánlott ösztöndíjban. Az ösztöndíjasok kiválasztását az Alma-Ata-i Román Nagykövetség bonyolítja le. Ezen kívül évente tíz román nemzetiességű gyermek nyaralhat a Návodari-i gyermektáborban.

GHEORGHE PETRUȘAN

Magyarországi románok

■ A történelem során a többségi vagy uralkodó nemzet és a nemzetiségek (nemzeti kisebbségek, nemzetrészek, népcsoportok stb.) viszonyát nem valamilyen „objektív mérce” szabályozta, többnyire a többség érdekét kifejező erőviszonyok domináltak, anélkül hogy ez a feudális társadalmakban nemzeti jellegű konfliktusokhoz vezetett

volna. A rendet és a társadalmi békét úgy ahogy az uralkodó, a monarchikus berendezkedésű országokban a király vagy a császár kiegyensúlyozó vagy éppenséggel megosztó politikája biztosította. Kivételt képeznek a vallási és a társadalmi különbségekből fakadó összecsapások. Etnikai disszonanciák az összetartozási tudattal rendelkező né-

pek kialakulásának fázisában, majd a modern nemzetek megjelenésének korában jelentkeznek. A feudális és a modern nemzet közötti határkő általában a francia forradalom, a néppé, majd nemzetté válás eszköze pedig a nyelv és az általa teremtett kultúra.

Magyarországon az uralkodó elit és a más ajkú népcsoportok képviselői közötti nézeteltérések a reformkorban jelennek meg az anyanyelvért kibontakozó harcokban, ami a nemzeti jelleg megjelenítésének legfőbb eszköze. Azt követően, hogy a magyar nemesség sikeresen verte vissza II. József császár 1784. évi nyelvrendeletét, amellyel a német nyelvet tette hivatalos nyelvvé a latin helyett Magyarországon, és az 1791-ben Kolozsváron tartott diétán biztosítja a magyar nyelv zavartalan használatát, sorra jelentkeznek hasonló, önazonosságukat kifejezésre juttató igényekkel más nemzeti közösségek is. Az 1700-ban Rómával egyesült, a bizánci eredetű, ószláv nyelvi köntösbe burkolt keleti egyházzal és civilizációval szakító erdélyi és magyarországi románság kb. 50 százaléka a nyugati vallási és világi értékrendet választja, s történelme során először lép elő nemzeti érdekeket és egyenlő társadalmi bánásmódot követelő politikai programmal. Ez *Supplex Libellus Valachorum* néven maradt ránk. Nyugati egyetemeken nevelkedett és a nemzeti tudatot meglepő eredményességgel terjesztő Erdélyi Iskola (*Școala Ardeleană*) követői – legismertebb képviselői Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior – fogalmazták meg és terjesztették elő a magyar és az osztrák hatóságok számára. A románság kulturális érdekeinek nagy harcosa Ioan Inochentie Micu-Klein, aki összromán sérelmeknek ad hangot (nem véletlen, hogy a bécsi udvar számára kellemtelenné vált görög katolikus püspök római száműzetésben fejezi be életét).

A létszámában és nemzeti tudatában megerősödött, immár Erdélyben többséget alkotó románság nyugati orientációja nemcsak a latin gyökerekhez való visszatérést, hanem a három (magyar nemesség, szász és székely) rendi nemzet jogaival egyenlő politikai, vallási és társadalmi státus követelését is jelenti. Ez az öntudat és az 1848. május 15-én a balázsfalvi nagy nemzetgyűlés 16 pontjában Simion Bărnuțiu által megfogalmazott számos követelés – minden jel szerint – meglepte Kossuthot és a magyar liberálisokat, akik „egy és oszthatatlan magyar nemzet”-ben gondolkodva nem számoltak a nemzetiségek önálló entitásként (nemzetként) való fellépésével, külön politikai jogok követelésével, és úgy vélték, azok megelégednek az állampolgári jogegyenlőséggel. Pedig a nemzeti mozgalmak kibontakozásá-

nak idején, különösen a reformkori pozsonyi diétán zajló vitákban a magyarság és a vele együtt élő nemzetiségek viszonya s az együttélés perspektívája fontos nemzeti kérdésként szerepel. Elég csak Széchenyi István intelmeire gondolni. A „legnagyobb magyar” több tanulmányában, beszédében kellő időben figyelmezteti Kossuthot és liberális híveit a magyarságra leselkedő veszélyekre, a gyors magyarosításhoz fűzött illúziókra, és humanus, megértő bánásmódot követel a nem magyar, önálló nemzeti életre vágyó-törekvő közösségek számára, amelyre egyébként a liberálisok még éretleneknek tartják azokat. Elvben a magyarosítással a liberális és a konzervatív tábor lényegében egyetértett. Széchenyi elsősorban a módszert kifogásolja, a másság iránti nagyobb megértést és türelmet kéri számon a nézeteit elutasító liberálisoktól. A kulcskérdés mind a magyar, mind a más nemzetiségűek számára a nyelv volt, amely nélkül nincs sem nemzetiség, sem önálló nemzeti élet. Az első törésvonalak magyarok és nem magyarok között e kérdés kapcsán jelentkeznek, miután 1791 után az intézményrendszer és a közélet nemzeti jellegének kidomborítása a magyar nyelv használatának általánossá tételét igényelte. A magyar nyelv uralkodó nyelvvé nyilvánítása az iskolával kezdődött, 1830-tól az állami hivatalok magyarosításával folytatódott, 1844-ben pedig a latin helyett a magyar lett az állam hivatalos nyelve. Azt követően, hogy a magyarok kemény harcok árán elfogadtatták a bécsi udvarral a magyar nyelv államnyelvként történő bevezetését, nyelvi kérdésben a többi nemzetiség is állásfoglalásra kényszerült, mind a saját, mind az államhatalom birtoklásáért küzdő felek nyelvével (magyar) kapcsolatban. A horvátok már e kibékíthetetlen magyar-osztrák párharc kezdetén a latin továbbélése mellett kardoskodtak, az autonómiát preferáló erdélyi románság a saját nyelvhasználat mellett áll ki, a magyarországi románok pedig a magyart ismerik el államnyelvként. A kiváló ügyvéd és dúsgazdag macedoromán származású Emanuil Gojdu elsőként adott be magyar nyelvű keresetlevelet a pesti és a budai tanácsokhoz, és hogy állásfoglalását egyértelművé tegye, a pesti görög-román egyház jegyzőkönyvei vezetésének német nyelvét magyarra változtatta. A magyar nyelv melletti kiállás nemcsak pillanatnyi taktikai megfontolást tükröz, hanem meghatározza a magyarországi románság későbbi hozzáállását a közös hazához, amelynek meghatározó eleme a két nép, a magyarság és a románság sorsközösségének elismerése és elfogadása, az ebből fakadó együttműködés kényszere, a közös haza építése.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején kerül napvilágra a több mint kétmillió erdélyi és magyarországi román nemzeti közösség politikai arculata, nemzeti kérdésben vallott nézete. Az előbbieket politikai követeléssel állnak el, Erdélynek autonómiát és önálló nemzetként történő elismerést igényelnek, az utóbbiak, a magyarokkal együtt Erdély és Magyarország unióját akarják, ezért 1848. május 21-én Gónd pesti házában elfogadott petíciójukban csupán nyelvi és vallási követelésekkel lépnek fel. Sem Gónd, sem a báningsági románság képviselőjében fellépő Eftimie Murgu nem vesz részt a magyarság nemzetegyesítő törekvéseit keresztező, a nemzeti különállást hangoztató erdélyi románok balázsfalvi gyűlésén. Az erdélyi románság 1848 őszétől – Andrei Şaguna püspök vezérletével – Bécsben bízott, onnan várt segítséget a nagyszámú panaszlevélben és gyakori udvari audiencián előadott sérelmek orvoslásához. A magyarországi románok többsége a magyar szabadságharc híve, Kossuth kérelhetetlen szentenciájának elfogadója („én soha, de soha a magyar szent korona alatt más nemzetet és nemzetiséget, mint a magyart, elismerni nem fogok”). A franciáktól átvett életidegen felfogás volt ez, az „egy állam, egy nemzet” torz valósága. Ezt az államnemzet-felfogást hangoztatta Kossuth 1848 áprilisában a Pozsonyba érkező szerb delegáció előtt is, ami szembeállította az erdélyi románokat és a délvidéki szerbeket a forradalommal, és napjainkig surlódásokat okoz a nemzetállamokban a többség és a kisebbség között. (Egyesek a megkülönböztetést magát is elutasítják.)

A magyar szabadságharc leverésével a nemzetiségek úgy is elvesztett, a nemzeti törekvéseiket nem akceptáló bécsi udvar a magyarokkal köt szövetséget, anélkül hogy politikai követeléseiket orvosolta volna. A 48-as súlyos konfliktusoknak azonban volt részleges foganatja. Nicolae Bălcescu, Cezar Bolliac és más havasalföldi és magyarországi Kossuth-párti román (Ioan Dragoş) kitartó ösztönzésére 1849. július 14-én Szegeden aláírják a magyar–román „megbékélési tervet”, amely *önálló nemzetiségként* (nem nemzetként!) ismeri el a románságot, és részére széles körű nyelvhasználati jogokat helyez kilátásba. Ilyen szellemű volt a két héttel később, július 28-án e városban elfogadott képviselőházi határozat is a nemzetiségekről. A világosi fegyverletétel, a magyar szabadságharc vérbefojtása miatt azonban nem valósult meg. Az akkori nemzetállami felfogás szerint liberálisnak mondható elvek ismét megjelennek a magyar közgondolkodásban, és az 1868-as nemzetiségi tör-

vény alapját képezik. Az 1867-es kiegyezéssel a magyar–osztrák közjogi viszony átmenetileg megoldódott. A nemzetiségi kérdéstről ez nem mondható el, mert bár liberális, megengedő jellege miatt ez a 19. századi európai gyakorlathoz képest megengedőnek, toleránsnak tűnt, az egy és oszthatatlan magyar nemzeti alapvetések miatt a nemzetiségek képviselői erősen elleneztek, és nemzetük fejlődését, kiteljesedését jobban szolgáló föderális megoldás elvét tették magukévá. A törvény megengedő, nyelvi és kulturális jogokat deklaráló írott betűjéhez azonban nem párosult a végrehajtáshoz szükséges feltételeket biztosító politikai akarat. A magyarbarát, pontosabban a magyar haza, a nemzetállam odaadó híve, Moldován Gergely 1894-ben Kolozsváron megjelent *Magyarok, románok* című művében így értékelte az 1868-ban megalkotott törvényt: „Bár sohasem alkotta volna meg! Mert ha megalkotta, meg kellett volna tartani, de nem tartotta meg... Az egyes hatóságok, különösen nyelvi kérdésekben, a törvény fölé helyezkedtek, s a kormánynak nem volt elég ereje a törvény tiszteletét keresztülvinni.” (11. lap) Sokan vallják, a „magyarság tragédiája” abban keresendő, hogy az 1867-es kiegyezés utáni kedvező politikai kontextusban a magyarság sem saját magát, sem a nemzetiségekkel nem tudott kiegyezni. Kevesebb azoknak a száma azonban, akik elismerik, hogy a kisebbségben lévő uralkodó osztály nemzetállami keretek között a nemzetiségi kérdést a jogegyenlőség alapján megoldani nem képes. Pedig erről van szó! Önzó politikai rövidlátás eredménye, hogy a dualizmus kori magyar elit a saját érdekeit sem felismerve nem a méltányos megoldás felé mozdult el, nem vette figyelembe a közös hazát stabilizáló, a föderális, a helyi nemzetiségi autonómiák felé mutató nemzetiségi kezdeményezéseket. A homogenitást szorgalmazó politika kap prioritást, hiszen a nemzetállam lényege az egységes, egynemű s hatékony politikai nemzet kialakítása s nem az ezzel ellentétes irányba mutató, sokszínű multikulturalitás. Csakhát az a bizonyos centripetális erő, az asszimilációs politika gyengébbnek bizonyult a centrifugális erőknél, a nemzetiségi követeléseknél. Erre a kiegyezéskor és az 1868-as nemzetiségi törvény elfogadásakor kevés magyar gondolt, Széchenyi figyelmeztetései már rég feledésbe merültek. Pedig a többséget alkotó nem magyar nemzeti közösségek időben intették a magyarokat, ezért utasították el a kiegyezést és a nemzetiségi törvényt is, amely ezt a politikát volt hivatott szolgálni. (A közvélekedés szerint a kiegyezésnél a magyarság számára jobb alternatíva nem kínálkozott,

a nemzetiségek számára azonban elfogadhatatlan volt.) Az 1879 és 1907 között hozott iskolai oktatást szabályozó rendelkezések, különösen a Lex Apponyi ezt a politikát szolgálták ki. E politika hozadéka, hogy 1910-re a magyarság létszáma valamelyest meghaladta a 13 nemzetiség összlétszámát, de az I. világháború küszöbén/idején nyilvánvalóvá vált, hogy a birodalom menthetetlen, ennek egyik fontos oka pedig a nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldatlansága.

Az Osztrák–Magyar Monarchia román-sága ugyanolyan megosztott maradt, mint 1848-ban. 1869-ben a magyarországi és a bánági, valamint az erdélyi románok külön-külön pártba tömörültek, az erdélyi románok a kiegyezés elleni tiltakozás jegyében a politikai passzivitást, a magyarországiak viszont az aktivitást, a politikai életben való részvételt választják, de a nemzetiségi törvény értelmében betiltott pártjuk helyett magyar pártszínekben vesznek részt a parlamenti választásokon. 1881-ben két párt Román Nemzeti Párt néven egyesül, de a két román közösség továbbra is külön politikai utat jár be 1905-ig, amikor véget vetnek a megosztottságnak, ami azzal jár, hogy a Román Nemzeti Párt a jövőben konszenzusos politikát folytat, amelynek nyilvánvaló célja az egységes román politikai nemzet megteremtése, majd a Romániával való egyesülés. Elemzésünk szempontjából mindenekelőtt az ún. magyarországi románság vezetőinek szakítása azzal az országgal, amelyet eddig hazájának vallott, és 1848 óta a birodalmon belül, a magyarokkal együttműködve keresik boldogulásukat. Még a sokáig vívódó magyarországi román szociáldemokraták is végül a Iuliu Maniu, Vasile Goldiş, Alexandru Vaida-Voievod, Ştefan

Cicio-Pop által hirdetett Romániával való egyesülés mellé állnak. A magyarsággal és a hajdani magyar hazával való szakítás akkor pecsételődött meg végérvényesen, amikor 1918. október 12-én a nagyváradi Aurel Lazăr házában Vasile Goldiş vezérletével megfogalmazták a románság önrendelkezését kimondó dokumentumot, amelyet október 18-án Alexandru Vaida-Voievod olvas fel a magyar parlamentben, és ezzel Gyulafehérvárra szegeztek tekintetüket.

A trianoni döntést követően Magyarországon maradt kisszámú és szétszórta élő román közösség (kb. 30–40 000 fő) önálló nemzeti életre több évtized erőfeszítései árán tudott csak képezzé válni. A II. világháború után, 1946–1949 között létesített általános iskolák, a gyulai román gimnázium és a szegedi román tanszék mentette meg a teljes beolvadástól. Több évtizedre volt szűksége, hogy kialakuljon az a maroknyi értelmiségi réteg, amely még életben tartja. Veszélyeztetett nemzeti közösség, amelynek politikai erő nem képezvén, a túlélésért folytatott harc jutott osztályrészül.

Eszmefuttatásunk summázata nem lehet más, mint az, hogy a francia nemzettypus/nemzetállami felfogás szerint berendezkedett, hosszabb-rövidebb feudális, rendi nemzettel rendelkező államok, rendeltetésüknek fogva, a polgárság politikai és társadalmi érdekeit szolgálva, olvasztótégelyként működtek, ezért nem alkalmasak a többségi nemzet és a nemzeti kisebbségek viszonyának harmonikus kialakítására, rendezésére. Az I. és a II. világháború utáni államalakulatok történetéből mindegyik az a tanulság vonható le: a nemzetállamot modernizálni nem lehet, csak meghaladni.

VASILE SEBASTIAN DÂNCU

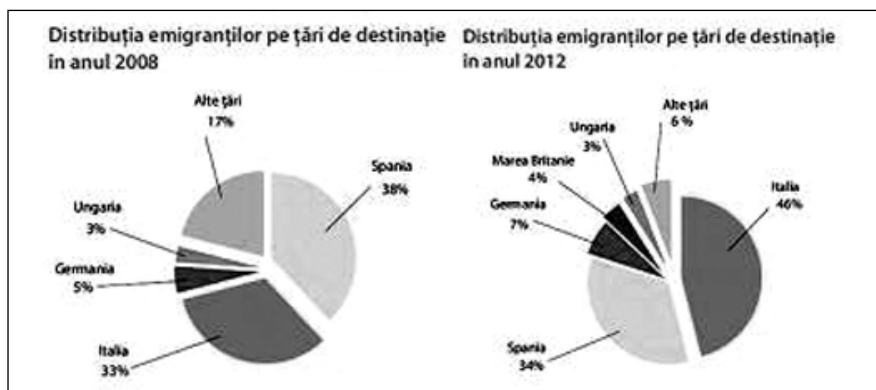
Román bevándorlók

Olaszországban és Spanyolországban

■ 1996-tól kezdődően az európai államok közül Olaszország és Spanyolország vált a Romániából ideiglenesen vagy állandó jelleggel kivándorlók legnagyobb tömegének célpontjává.

Vajon spontán, tudatalatti tendencia volt az, hogy e két ország felé tájékozódjanak? Léteztek objektív tényezők, melyeket a fennálló társadalmi-gazdasági állapot indukált, azon kívül, hogy ezek a célországok anyagi lehetőségek szempontjából felülmúlták a romániai szttenderdeket?

Válószínű, hogy mindkét kérdésre igenlő választ lehet adni; az egyikre antropológiai, a másikra szociológiai szempontból. Egyfelől a közös latin gyökerek gyors alkalmazkodást tettek lehetővé, könnyebb beilleszkedést, és – ebből kifolyólag – a helyiek nagyobb toleranciával viszonyultak a bevándorlókhoz. Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy az olasz és a spanyol munkapiacon olyan rések keletkeztek, amelyekre a román társadalom azonnali válasszal szolgált. Amint Romániában felszámolták a mezőgaz-

Az ábra magyar szövegei:

Az emigránsok célországokénti eloszlása 2008-ban:

Olaszország: 33%, Németország: 5%, Magyarország: 3%, más országok: 17%, Spanyolország: 38%.

Az emigránsok célországokénti eloszlása 2012-ben:

Spanyolország: 34%, Németország: 7%, Nagy-Britannia: 4%, Magyarország: 3%, más országok: 6%, Olaszország: 46%.

Forrás: Nemzeti Statisztikai Intézet (INS)

dasági termelőszövetkezetek legnagyobb részét – mind az ipari léptékűeket, mind a kisebbeket –, sok szakképzett és szakképzetlen munkás maradt munkahely nélkül. Ennek a felszabadult munkaerőnek az „exportálása” által a hazai hatóságok valamelyest ellenőrzésük alatt tartották a munkanélküliséget és az ebből származó gazdasági jelenségeket; emellett a két nyugati államban a 2000-es évek erős gazdasági növekedése által generált munkaerőhiányt is eléggé sikeresen kompenzálták a Romániából kiáramló munkavállalók.

Hányan vannak?

■ A romániai külügyminisztérium becslése szerint Olaszországban jelenleg 940 000 hazánkból származó személy él, Spanyolországban pedig 920 000. Ezek az adatok azonban különböznek azoktól, amiket a két említett ország tart nyilván, és Spanyolország esetében jelentős a különbség.

A <http://demo.istat.it> olasz adatbázis szerint 2005-ben az Olaszországban tartózkodó románok összlétszáma 297 570, ami a harmadik az albániaiak és a marokkóiak után. Ez a szám 2011-re az első helyre került (834 465 rezidens bevándorlóval), megelőzve Albániát és Marokkót, és 2012-ben is a lista élén állt 933 354 rezidens bevándorlóval.

Spanyolország esetében a románok száma csak 2011-ben 30 263-mal nőtt, 2010-ben 865 707 romániai bevándorlót tartottak nyilván a spanyol hatóságok – ez volt a legnagyobb növekedés, amelyet valaha is mértek egy kisebbség esetén spanyol földön. A világgazdasági válság azonban, amely súlyosan érintette az Ibériai-félszigetet is, a

bevándorlók számának 8,6 százalékos csökkenését okozta 2012 és 2013 között. 2014 január elsején, a spanyolországi statisztikai hivatal felmérései szerint a románok alkotják a bevándorlók legnagyobb csoportját: 795 513 egyén, ami a bevándorlók összességének 15,9 százaléka. Ezt követik a marokkói és angolai bevándorlók.

Mivel foglalkoznak?

■ Az Olaszországban és Spanyolországban dolgozók – a közfelfogással ellentétben – nem mind „eperszedők”. Azoknak a többsége, akik 2011-ben kötöttek munkaszerződést Olaszországban (614 293), javarészt az építőiparban, illetve gyárakban dolgozik; esetleg kamionsofőrökként, állatgondozóként, a háztartásokban/idősgondozásban (a nők). A 2014-es spanyolországi társadalombiztosítási rendszerben 260 504 adófizető román nevet rögzítettek (253 382-at februárban és 240 406-ot januárban). Ezek közül általános munkakörben 144 049 dolgozó tevékenykedett, 55 618 mezőgazdasági munkát végzett, 35 667 háztartási alkalmazottként helyezkedett el, 25 042 önálló dolgozó (cégtulajdonosok, autonóm munkavállalók), 120 a hajózásban (speciális munkakör) és 8 dolgozott a bányászati szektorban.

Ugyanakkor 2014 márciusában a spanyolországi Foglalkoztatási Szolgálat (SEPE) 111 445 munkakereső román állampolgárt tartott nyilván, ezzel szemben 105 552 munkakereső nyilvántartottjuk volt ugyanazon év februárjában és 98 613 januárban. A legtöbb munkanélküli a Madrid autonóm közösségből került ki (22 908 személy), amit létszámban a Valencia autonóm közösség-

ben élők követnek (20 772), ezek után az Andalúzia autonóm közösség (13 688), Kasztília-La Mancha (13248) és végül Katalónia autonóm közösség, 12 253 munkanélkülivel.

Hogy élnek?

■ Ebbe a két országba történő kivándorlást helyi kisközösségek és családtagok is bátorítják, ezzel magyarázható az, hogy egyes – főleg vidéki – közösségek gyakorlatilag teljes egészükben áttelepülnek. Ezt a tendenciát mind Olaszországban, mind Spanyolországban észlelhetjük – mindkét országban fellelhetünk olyan, nagyobb lélekszámú román közösségeket, amelyek egy régióból vándoroltak ki.

Olaszországban a legtöbb román az északi régiókba összpontosul, főleg a Lombardia, Piemont és Veneto tartományokba, de Rómában is jelentős számban élnek.

Az olaszországi Statisztikai Intézet 2011-es adatai szerint így oszlanak el az ország tartományjaiban a romániai bevándorlók (lásd a mellékelt térképet):

Trentino Alto Adige: 10 492;
Valle d'Aosta: 2034; Lombardia: 137 718; Friuli Venezia Giulia: 19 664; Piemonte: 137 077; Liguria: 15 037; Veneto: 101 972;
Emilia Romagna: 66 062; Toscana: 77 138;
Marche: 22 959; Umbria: 24 321; Lazio: 196 410;
Abruzzo: 22 385; Molise: 3 112;
Campania: 29 265; Puglia: 27 633;
Basilicata: 6 098; Calabria: 23 999;
Sardínia: 9 899; Sicília: 40 301.

Spanyolországban a Madrid autonóm közösségbe csoportosul a legtöbb kivándorló (főleg a fővárostól délre eső zónákba), és a Henares nevű folyó völgyében. A legismertebb Coslada városa, amelynek 70 000 lakosából 13 000 román. Több mint 150, a románok érdekeit képviselő egyesületet számolhatunk össze, amelyek 17 spanyol régióban oszlanak el, a legtöbben – természetesen – Madridban (66), ezután következnek Valencia (34), majd Andalúzia (15), Kasztília-La Mancha (15) és Katalónia (12). Ezek az egyesületek az újonnan érkezett románok integrációját és a kivándorlott románok nemzeti és kulturális identitásának megőrzését segítik.

Mindkét országban a bevándorló románok amolyan sajátos „mikrouniverzumokat” hoztak létre, ahol az otthoniakhoz hasonló életmódot folytatnak – hasonló [terméknálátat] üzletekbe járnak, tömegközlekedési eszközöket használnak, és ugyanúgy járnak templomba, mint odahaza. Csak Spanyolországban több mint 70 ortodox parókia létezik, amelyeket Timotei Laurian püspök gondoz a portugáliai román közösségekkel egyetemben.

És – annak ellenére, hogy ezt kevesen ismerik el – azáltal, hogy maguk után viszik a gyermekeiket is, akiket beíratnak a helyi oktatási intézményekbe, lakásokat vásároltak, állampolgárságért folyamodtak – tulajdonképpen a beilleszkedés fontos lépéseit tették meg.

A román állam számára ez a trend jelentős társadalmi és gazdasági következményekkel jár: számottevő demográfiai csökkenést eredményez a kivándorlás, amit súlyosbít a születések számának csökkenése, az elhalálozási arány növekedése is; a munkapiac viszont elveszítette a legfontosabb szegmensét mind a fiatal, mind a felnőtt korosztályból.

Értelmezések versus valóság

■ Az olasz és a spanyol sajtó is szívesen tart címdalolon román állampolgárok által elkövetett bűncselekményeket, amelyek, annak ellenére, hogy túlzásokon, tények manipulációján alapulnak, negatívan befolyásolják a román kivándorlókról kialakult képet.

Objektíven megvizsgálva a tényeket, kijelenthetjük, hogy a két országban románok által elkövetett bűncselekmények nagyon kis arányúak az ország, de még a helyi közösségek számához viszonyítva is; 2013-ban Olaszországban az ott dolgozó románoknak csak 0,28%-a volt bebörtönözve.

Péter Árpád fordítása

BOGDAN STANCIU

Ukrajnai románok

■ Közel félmillió román és moldvai él Ukrajnában, abban az országban, amelyre ősz óta figyel az egész világ. A kijevi drámai eseményeknek, amelyek miatt Viktor Janukovics elhagyta kényszerülten az országot, előre nem látható következményei lettek a Krím-félszigeten. A többségében oroszbarát autonóm régió a nemzetközi közösség által el nem ismert referendum által nyilvánított ki függetlenségét, az orosz csapatok védelme közepette, és kérték az Oroszországgal való egyesülést. A nyugati kancelláriák tiltakozása ellenére Moszkva anektálta a Krím-félszigetet, és az elemzők szerint a második hidegháborúba taszította a világot.

Nehézkés határátkelés Vama Siretnél

■ A románok bürokratikus-közönyös arckifejezése jól passzol az ukránok komor-katonai arroganciájával. Annak, aki a mi határátkelő helyünkön be akar lépni a szomszédos országba, legalább egy órát kell sorban állnia a lókötők mellett, akik előrefurakodnak, vagy a *Diplomáciai testület* feliratú sávon át beszélnek. Ezt követi az ukrán ellenőrzés, tele sorompókkal, bonyolult eljárásokkal, pecsét pecsét hátán, a csomagtartó és a jól látható rendszám tábla lefényképezésével.

A határon átkelve az ukrajnai utaktól fejfájást kapsz. Az út széles, de nem egyenes, tele van gödrökkel, romános jellegű falvak között halad. Egyeseket kétnyelvű helységnevtábla jelöl, másokat nem, a román etnikum arányától és a polgármester rátermettségétől függően.

Cernăuți-ban nem létezik kétnyelvű helységnevtábla. A polgármesteri hivatal épületének első szintjéről az Európai Unió hatalmas zászlaja leng, felette – a torony legfelső részén – Ukrajna zászlaja. A Főtér másik oldalán egy nacionalista alakulat sátrakat állított fel a fetiszizált Tarasz Sevcsenko nemzeti költő szobrától jobbra és balra, ahol az ukrán zászlók mellett a nacionalista alakulat zászlóit is megtalálhatjuk.

A város tele van olyan autókkal, amelyeken az ukrán vagy az Európai Unió zászlaja leng. Létezik kombinált zászló is, amelynek egyik fele uniós, a másik ukrán. A Mihai Eminescu sugárúton egy ukrán zászló pont az utca elnevezését jelző tábla felett lengedezik. A kétszínű – sárga és kék – tengerben egy trikolor magányosan lengedez a

Román Nemzeti Palota bejáratánál, közvetlenül a polgármesteri hivatal mellett.

Zavaros idők

■ Vasile Băcu az ukrajnai román közösség egyik legfontosabb egyesületének, a Mihai Eminescu Társaságnak az elnöke. Huszonöt évvel ezelőtt egyetemi hallgatóként vett részt a társaság alakuló ülésén. Most pedig őt bízták meg azzal, hogy a zavaros időkben vezesse a civil szervezetet. Tavaly egy banit sem kapott a román államtól, amit a kulturális tevékenységek megszervezésére használhatott volna, jöllehet ezek a legfontosabbak a közösség szempontjából. „Elő kellett készítenem a Mărișorul Fesztivált. A zsemben csak 500 hrivnya volt 5000 helyett. Bejött hozzánk egy Boian helységbeli nyugdíjas, aki felajánlotta 800 hrivnyás nyugdíját (csak ne tudja meg a felesége). Utána még jöttek üzletemberek, cernăuți-i vagy más településről való románok, akik pénzt adtak, és minden jól végződött.”

A több mint tíz román egyesület közül csak kettő-három működhetne román állami támogatás nélkül. A külhoni románokkal való kapcsolattartásért felelős ügyosztály (DPRRP) a Román Kulturális Intézet által nyújt támogatást az ukrajnai román civil szervezeteknek. Natalia Intotero, aki 2012-ben állt az ügyosztály élén, egyes bukovinai értelmiségieknek azt mondta, hogy Chicagóban nagyobb szükség van a román nyelvű könyvekre, mint Cernăuți-ban. Andrei Marga, aki 2012-ben és 2013-ban vezette a Román Kulturális Intézetet, tavaly minden támogatást megtagadott a *Glusul Bucovinei*-től. Minek következtében a folyóirat négy számát tömbösítették, és tavaly márciusban adták ki Suceavában a putnai kolostor anyagi támogatásával.

„Másra mindig van pénz, számunkra viszont nincs” – mondja szomorúan Alexandrina Cernov, a Román Akadémia tiszteletbeli tagja, a *Glusul Bucovinei* főszerkesztője.

A románok példát vehetnének a magyaroktól

■ Alexandrina Cernov és Ilie Luceac író együtt vezeti az Alexandru cel Bun Kiadót, ők viselik gondját a város egyetlen román nyelvű könyvtárának. „A románok példát vehetnek a magyaroktól – állítják mindketten. – Ugyanúgy szükségünk van román

nyelvű felsőoktatásra a cernăuți-i egyetemen, mint ahogy az ungvári magyaroknak is a magyar felsőoktatásra Kárpátalján, az erdélyieknek Kolozsváron.”

A román nyelvű felsőoktatás hiányát egy másik gond is súlyosbítja. „Ha egy ukrainai román hallgató Romániában végzi az egyetemet, a diplomáját itt nem ismerik el – folytatja Cernov asszony –, különbözeti vizsgát kell tennie Kijevben.” A költségek meghaladják az ezer eurót. Ezzel pedig az ukrainaiakat eltántorítják attól, hogy Romániában végezzék felsőfokú tanulmányait, miközben Ukrajnában nem tanulhatnak az anyanyelvükön. Az eredmény? A jól felkészült román pedagógusok hiánya.

Mit ígérnek a politikusok?

■ Az anyanyelvű felsőoktatás elképzelhetetlen politikai támogatás nélkül. A Cernăuți-i Regionális Tanács 104 tagja közül hozzávetőlegesen 20 százalék a román nemzetiségű. A tanács elnöke román származású, Mihai Găinicerunak hívják. A kifütyült Régiók Pártja listájáról került be a testületbe, amelyet a közelmúltban még az elűzött államfő, Viktor Janukovics vezetett. Găini-ceru volt a cernăuți-i forradalom egyetlen „áldozata”, mivel az épületbe behatolt tiltakozók bántalmazták. Ennek következtében a feje betört, és rövid ideig kórházi ápolásra szorult. A fizikai és a politikai sebei azonban csodával határos módon a legrövidebb időn belül begyógyultak: mára egy karcolás sem látszik rajta, és visszavonta az utcai nyomás alatt tett lemondását is. „Én bejelentettem, hogy lemondok a hatalomról, de ezt nyomás alatt cselekedtem...” Mi a véleménye arról, hogy a cernăuți-i egyetemen román nyelvű szakot kellene indítani? Găiniceru úgy válaszolt, mintha akkor hallott volna először erről: „Miről is van szó? Mindössze annyit tudok, hogy az egyetemen létezik egy erős román tanszék, egyebekben pedig tájékozódnom kell.”

Pragmatikus és jól tájékozott volt Ion Popescu, a kijeji parlament egyetlen román származású tagja, aki szerint Cernăuți-ban megvalósítható a multikulturális egyetem, de a lépéseket középtávon kell kialakítani: „Elsősorban oktatókra van szükség. És ez elég nagy gond. Mi, politikusok, felvetjük ezeket a kérdéseket, de az oktatók azok, akiknek meg kell tenniük a javaslatokat. Két-három éves programra van szükség, amíg kineveljük a szükséges egyetemi oktatókat Cernăuți-ban és Kárpátalján.”

Ukrajnában jelenleg nem lehet szó román politikai pártokról, mivel a törvény tiltja az etnikai alapú politikai szerveződést.

Ezért az ukrainai románok szkeptikusan viszonyulnak az RMDSZ-típusú politikai képviselőhöz, még akkor is, ha a politikai egység hiányát az értelmiségiek többsége ot-tani nemzetársaik harmadik legnagyobb problémájának tartja.

Általános vélemény szerint az ukrainai román politikusok nagymértékben elveszítették etnikai identitásukat. Elsősorban párttagok, és csak másodsorban románok. Képviselők nem érték el azt, hogy a román nyelv regionális nyelv legyen, habár a törvény ezt megengedte. Ioan Muntean kiemelkedő regionális képviselő, aki a Julija Timosenko által vezetett párt, a Batkivcsina (Haza) cernăuți-i vezetője. Amint belépek az irodájába, az Európai Unió és Ukrajna zászlaja mellett íróasztalán ott látom pártjának zászlaját – véletlenül piros, sárga és kék –, íróasztala mögül pedig Julija Timosenko portréja fűrkézi a horizontot.

Ioan Muntean úgy véli, hogy az ukrainai románok minden gondja egyből megoldódna, ha Julija Timosenko kerülne hatalomra: „Amikor Julija Timosenko volt a kormányfő, komoly segítséget kaptak a román részek. Azt szeretné, ha Ukrajna tagja lenne az Európai Uniónak, a nemzeti kisebbségek pártján áll, és támogatta a románok által lakott területek infrastruktúrájának fejlesztését. Utakra, iskolákra, polgármesteri hivatalokra és kórházakra van szükségünk. Fontos, hogy a románok érezzék: az ország elnöke a nemzeti kisebbségekre is gondolt.”

A képviselő kifejti: a Régiók Pártja félelemben tartja a Regionális Tanács román tagjait. „Még csak gondolni sem lehetett arra, hogy egy román képviselői csoportot hozunk létre. Állandó nyomás alatt voltunk, főleg mi, az ellenzékiek...” Létfentosságú – mondja –, hogy a román tannyelvű iskolák megmaradjanak...” De az ő gyermekei ukrán iskolába járnak. Mert „könnyebben boldogulnak, ha megtanulják az állam nyelvét...” Azt is hozzáfűzi, hogy a testvéreinek a gyermekei és más rokonai románul folytatják tanulmányaikat... Megmutat egy selfie-t és egy videofelvételt, amely a Kijevben megtartott uniobarát megmozduláson készült. A képviselő a fő helyen van, fején katonasapka, a téren égő tüzek a háttérbe szorulnak. Távolról puskalövéseket hal-lunk. Hősies.

Bonyolult történelem

■ Cernăuți 1918-ig az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Bukovina Herecegség fővárosa volt, míg Erdélyt és a Bánságot Budapestről kormányozták. 1918-tól a terület Nagy-Románia része lett. A Ribbentrop–Molotov-paktum értelmében 1940-ben Bu-

kovina északi részét 1940-ben elfoglalta a Szovjetunió, 1941-ben a Szovjetunió elleni offenzíva következtében román uralom alá került, 1944-től újra a Szovjetunióhoz csatolták az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság részeként, 1991-től Ukrajna Köztársaságához tartozik.

Ahhoz, hogy a mostani Cernăuți-ot megérthessük, ismernünk kell közelmúltját, pontosabban az 1940–1944 közötti időszak zavaros történelmét. Román források kimutatják, hogy azokban az években a lakosság 95 százaléka elhagyta a várost. Az oroszok 1940-es, az Antonescu által vezetett román csapatok 1941-es bejövetelének, illetve a szovjet hadsereg 1944-es visszatérésének következtében számos menekülési hullám, deportálás, népességcsere vagy lágerbe való elhurcolás zajlott le. A város jelenlegi etnikai szerkezetét tehát a népességváltozás határozta meg. Az 1930-as népszámláláskor – Bukarest és Kisinyov után – Nagy-Románia harmadik legnagyobb városa volt 112 000 lakossal. Akik közül 38% zsidó, 27% román, 15% német, 10% ukrán, 8% lengyel és 1,3% orosz. Jelenleg az Ukrajnában végzett legutolsó, azaz a 2001-es népszámlálás adatai szerint a 237 000 lakos 80 százaléka ukrán, 11% orosz, 4,5 román, és 1,6% moldovai. 2001-hez képest a város népessége megnőtt, főként az ukránok száma növekedett, míg a város lélekszáma elérte a 260 000 lakost, és Brassó-méretűvé vált. Ezt a bonyolult történelmet és ennek következményeit kontextusba helyezi, ironikusan elemzi és csodálatosan magyarázza Nicolae Costas románatanár, aki idegenvezetőként is dolgozik a Cernăuți-i Jurij Fedkovicz Nemzeti Egyetemen: „A cernăuți-i románok is 1945 után telepedtek meg.”

Az osztrákok szorgos építők voltak, és elmenetelük után olyan építészeti örökséget hagytak a városnak, amely csalhatatlan közép-európai hangulatot áraszt. Az osztrák időszakból való legfontosabb épület az Érseki Palota, amely jelenleg az egyetlen székelyhely. Itt, a mostani Aula Magna termében mondták ki Bukovina és Románia egyesülését 1918-ban. Az épületkomplexumot, amely a bukovinai román közösség alapköve, a zseniális cseh építész, Josef Hlavka tervezte, aki a mór építészetből ihletődött. 2011-ben az Érseki Palota az UNESCO Világörökségének részévé vált, Ukrajnában ez a harmadik ilyen objektum.

A cernăuți-i érsekség fennhatósága alatt volt az Osztrák Birodalomban élő összes ortodox, magyarázza Nicolae Costas. Ezek többsége Bukovinában lakott, de elszigetelt ortodox szigetek léteztek még a távoli Dalmáciában. Ezért a cernăuți-i metropolita

a Zadar (ma Horvátország) és a Kotor (ma Montenegró) térségbeli ortodoxokat is pásztorolta.

Mindennapok

■ Idegenvezetői tevékenysége mellett Nicolae Costas elsősorban a cernăuți-i 13-as számú, román tannyelvű iskola románatanára is. „A szívem szakad meg, amikor azt látom, hogy a románok ukrán iskolába adják a gyermekeiket” – mondja. Alexandrina Cernov tanárnő hozzáfűzi: „Statistikailag bizonyítható tény, hogy a román tannyelvű iskolák száma évről évre csökken; ezeket vegyes, azaz román–ukrán iskolákká alakítják, amelyek fokozatosan elukránosodnak...” A folyamat nem erőszakkal, hanem természetes módon történik. Miként Ioan Muntean regionális képviselő, több más szülő is ukrán iskolába adja a gyermekét, hogy megkönnyítsék beilleszkedésüket a társadalomba. Ha van öt szülő, aki kéri egy ukrán osztály létrehozását, az osztályt létrehozzák, és az iskola vegyessé válik. A *Zorile Bucovinei* újságírója, Maria Toacă-Andrieș szerint ez tekinthető az ukránosítás első lépésének. Az is igaz viszont, hogy a románok körében is létezik olyan vélemény, miszerint a román nyelvnek nincs jövője Ukrajnában.

Nem létezik olyan törvény, amelyik korlátozná a román tannyelvű iskolákat, közölte Veaceslav Sidor, a Herța városbeli Gheorghe Asachi Líceum igazgatója. Az általa vezetett iskolába 163 gyerek jár, mindent románul oktatnak, kivételt képeznek az idegen nyelvek – a francia, az angol és az ukrán. A legtöbb tankönyvet ukrán nyelvből fordították le románra, de léteznek csak a román osztályok számára írt tankönyvek is. „Bevezettük az egyenruhát, mivel ebben a körzetben mi vagyunk az egyetlen román iskola” – mondja mosolyogva Veaceslav.

Egy elsős kislány, az iskola új egyenruháját viselő Liliana Molodeanu vigyázban áll az első padban, szeme a tanítónőn, Tatiana Culiceanun csügg. A szépírásfüzetbe azt írta nagy, szépen összekötött betűkkel, ahogy csak egy elsős írhat: „Minden betű elvarázsolt csillag.”

Az ábécéskönyv kinyomtatása során nehezen elképzelhető nehézségekbe ütközik az, aki román többségű országból jött. Egy ivívi (Ivovi, leMBERGI) grafikai céggel dolgoztak, amelynek munkatársai nemigen értették meg a román mesék jellegét. „Úgy készítették el a rajzokat, ahogy ők tudták, azokhoz a mesékhez, amelyeket az első tanítási napokon tanulnak, és nézzék, a *Kecske és a három kisgida* meséjében a kecske nyakán ukrán gyöngyöcskék vannak” – me-

séli nevetve a tanítónő. Végül minden jóra fordult...

Herța tartományban

■ Herța önmagában a történelem egyik rossz tréfája. A 304 négyzetkilométernyi tartomány először Moldovához, majd Romániához tartozott. Nem Bukovinához, sem Besszarábiához, és nem is szerepelt a Szovjetunió által 1940-ben, Besszarábia és Észak-Bukovina elfoglalása előtt Romániának benyújtott ultimátumban. Ennek ellenére az orosz csapatok ezt a részt is elfoglalták. A magyarázat abban áll, hogy az a piros vonal, amely a Szovjetunió új határát jelölte ki a Vörös Hadsereg térképén, nagyon vastag volt, és magába foglalta a Herța tartományt is, amelyik most Ukrajna legrománabb területe, ahol a románok aránya eléri a 92 százalékot. Az ukránok csak egy Mamorņița faluban élnek – amelyet a tartományhoz csatoltak, anélkül hogy a történelmi Herța tartomány része lett volna –, illetve a közigazgatási székhelyként működő településen.

Herța településen nem tűntek el a szovjetek nyomai. „Sovietul orășănesc” – írja arasznyi betűkkel a 2100 lelket számláló aprócska polgármesteri hivatal falán. A helyi önkormányzat bevezette a románt mint hivatalos nyelvet, de ez nem történt meg a helység szintjén. Herța polgármestere, Vasile Scripcaru, hasonlóan más polgármesterekhez, azt mondja: anyagi okok miatt ez nem megvalósítható. „Legalább még egy embert kellene alkalmaznom, akinek a román nyelvű iratokkal kellene foglalkoznia. Ez most anyagi okok miatt nem lehetséges. Herța település polgármesteri hivatalában öt alkalmazott van: én, a titkárnő, a főkönyvelő, a pénztáros és egy kataszteri szakember.” Akárhogy is legyen, a polgármesteri hivatalban folyékonyan beszélnek a románt, mivel a város 80 százaléka román.

Habár Herța település nemigen mondható városnak, a polgármesternek mégis vannak apró örömei: négyről nyolcra emelte az utcaszeprők számát, a város központjában kialakított egy teret, ahol elhelyezték Eminescu mellszobát, most pedig a helyi sportcsarnok helyrehozatalához akarja megszerezni a szükséges pénzt. A város gyenge gazdasága egy textilgyárra alapoz, amely, ahogy azt a polgármestertől megtudtuk, épp most kötött szerződést egy külföldi beruházóval, és más szerződések megkötésén is fáradozik.

Vasile Scripcaru pontosan tudja, hogy mit vár el Romániától: a Botoșani megyei Racovăț helység határátkelőjének megnyitását, amely csak öt kilométerre van az ukrán

várostól. A határátkelőt korszerűsítés miatt 2010-ben bezárták, és azóta úgy maradt. „Gazdaságilag, szinte bárminél fontosabb. Sokan jöttek át Romániából vásárolni, mivel a herței piac olcsóbb. A határátkelő megnyitása nagyon fellendítené városunk kereskedelmét, ami nekünk nagy segítség volna” – mondja a polgármester.

Bukovinaiak, besszarábiaiak és más románok

■ Herța város másik „határa” a Prut, amely adminisztratív határként működik Herța és Noua Suliță Tartomány között. Nemcsak a történelem, hanem a régió politikai földrajza is bonyolult. Cernăuți Tartomány létrehozásakor a szovjetek három, különálló román történelmi területet olvasztottak egybe: Bukovina északi részét, a tulajdonképpeni Moldvát (Herța tartományt) és Besszarábiát (a volt Hotin megyét).

Ezzel magyarázható, hogy Cernăuți tartományban jelentős számú „moldovai” él. A 2001-es népszámláláskor a térségből 67 000 személy mondta magát moldovainak, ezek többsége, azaz több mint 50 000 fő a Noua Suliță nevű részen él. Velük együtt, a 114 000 megszámlált románság alkotja a régió népességének közel 20 százalékát.

A legrövidebb úton áthaladva a román Herța város egyesült a „moldovai” Noua Suliță várossal egy akár metaforikusnak is nevezhető, aszfalt és jelzés nélküli út által. A Pruton átívelő híd ezen a részen vasból készült, de csak könnyű járművek mehetnek rajta át. A híd egy kis része teljesen letört, és a lyukon át a folyó vize látható. A hatóságok terve az volt, hogy a jelenlegi híd mellé egy erős hidat építsenek. Felállították a tartóoszlopokat, majd a munka elakadt. A betonoszlopok most felkiáltójelként merednek ki a vízből a még működő, ám belyukadt híd mellett.

Noua Suliță háromszor nagyobb város Hertánál, és virágzóbbnak tűnik. A helyi közigazgatás egy négyszintes masszív épületben található, a bármelyik településen fellelhető Tarasz Sevcsenko-szobor mellett.

A Noua Suliță-i helyi közigazgatást helyettesítőként vezet személyt, azaz egyféle megyei tanács alelnökét Iurie Stadniciucnak hívják, és a régió moldovai mozgalmának vezéregyénisége. Egyes cernăuți-i románok azt gyanítják, hogy az ukránok eszközeként működik. Azért, hogy csökkenjen a román népesség aránya. „Moldovainak vallom magam, még ha ez önök szerint nem helyes” – mondja azonnal Iurie Stadniciuc. Ő az elnöke a Bukovinai Moldovai Kulturális Társaságnak. Kifejti, hogy az egyesület

fő célja olyan kulturális tevékenységek szervezése, amelyek célja az identitás megőrzése. Gyorsan és idegesen beszél. Hirtelen hangnemet vált, majd tisztán és világosan, többször ismételt litániaként azt mondja: „Azok a moldovaiak, akik itt élnek, Ukrajna állampolgárai. A mi hazánk az ukrán állam; a volt és a jelenlegi ukrán törvények magas szinten fejlettek.” Mégis miért vallja magát moldovainak és nem romának? „A történelmet véve alapul én nem mondom magam románnak...”

Megkérdeztem Ion Popescut, aki a kijevi parlament román képviselője, és a Régiók Pártja listáján jutott be a románok és a moldovaiak szavazata által, hogyan vélekedik erről a különbözőségről. „A különbség addig fog létezni, amíg létezik két állam, a román és a moldovai. Azok, akik az Osztrák-magyar Birodalomhoz tartoztak, románoknak vallják magukat, akik a szovjet hatalomhoz, azok moldovaiaknak. Ez mentalitásbeli probléma. Minden embernek egyedül kell kiválasztania, hogy mi akar lenni, főleg hogy a törvénykezés ezt lehetővé teszi. A legfontosabb dolog az, hogy elismerjük: egyazon nyelvről van szó, függetlenül attól, hogyan nevezzük, és ne azt keressük, ami szétválaszt bennünket, hanem ami összeköt” – válaszolt a képviselő.

Mámáligai okosság

■ A Noua Suliță térség falvai virágzóbbaknak tűnnek, mint a Herța térségbeliek. Marșinți helységben mutatós családi házak és új villák mentén vezet az út, amely először Tărășăuți helységbe vezet, ez az első ukrainai helység, ahol a románok hivatalos nyelvnek nyilvánították. A tărășăuți-i megválasztott helyi vezetők azt írták a tavaly szeptemberi határozatba, hogy a regionális nyelv a román, és zárójelbe odatették „moldovai”.

Tărășăuți helységen túl, a Noua Suliță Tartomány szélén található Mămăliga nevű község. Ezt az elnevezést mintha Păcală* húzta volna ki egy ászként a kabátujjából, amikor a geopolitikával pókerezett: a helység pont ott található, ahol Ukrajna, Románia és a Moldovai Köztársaság határai vannak.

A mămăligai vegyes iskolában a román/moldovai ügynek okos megoldása született. Az iskola igazgatója, Ghenadie Ionițoi csodálkozva húzza fel szemöldökét, amikor a moldovai nyelvről kérdezzük, és diplomatikusan azt válaszolja: „Mi anyanyelvnek mondjuk. Soha nem tettem különbséget a román és a moldovai között.” A helység semmivel sem marad el Herța várostól, sőt az iskola nagyobb, 22 osztállyal működik,

ahova 360 tanuló jár, fele ukrán, fele román. Az A osztályok román, a B osztályok pedig ukrán tannyelvűek. Az iskola kapuján mindkét nyelven írja: „Isten hozott!”

A Mămăliga helységi iskola mellett egy kis történelmi és helyi etnográfiai múzeum is működik, amelynek Veaceslav Nistean történelemtanár viseli gondját, a kollektív darabja egy kis női és három állatot – egy szarvast, egy bárányt és egy vaddisznót – ábrázoló szobor, amelyek a Cucuteni kultúrából származnak. A múzeum tiszta és rendezett, de a kiállított tárgyakhoz a magyarázatot ukrán nyelven írták. „Ez az állam nyelve” – mondja kissé zavartan az igazgató.

A legenda szerint Ștefan cel Mare fejedelem, amikor erre járt, megállt a községben, és ételt kért. A helyiek olyan finom puliszkát készítettek, hogy a vajda mind a tíz ujját megnyalta utána, és elhatározta, hogy a falu neve Mămăliga (puliszka – szerk. megj.) legyen. „Természetesen ez csak egy legenda” – meséli nevetve a történelemtanár –, hiszen a kukorica Ștefan cel Mare után került Európába.” Voltaképpen a falu első írásos említése csak 1771-ből való, de ez kit érdekel, amikor egy ilyen szép legendáról van szó?

Mămăliga helységben ma puliszkát enni – kihívás. A falu egyetlen vendéglője a „Dolce Vita”, ahol csak korpacibere-levest és pizzát lehet enni. Larisa Sandu, aki a vendéglővel foglalkozik, rögtön a TVR Internațional csatornára vált, amikor látja, hogy román vendégei érkeztek, és ha megkérjük, még puliszkát is készítenek. Ez „mămăligă banuș” néven ismert, és voltaképpen egy aranyzsinórolóból áll, amelynek a tetejére olvasztott sajtot és tejfölt tettek, melléje pedig gombadarabokat és csirkehúst. Uborkát lehet enni savanyúságként.

Larisa Sandu vendéglője voltaképpen a lányáé, aki Olaszországból küldött az anyjának pénzt, hogy felépíthesse a vendéglőt. A vidám és életörömmel teli Sandu asszony elmeséli nekünk, hogyan kereskedett éveken át Romániában, de a vízum bevezetésével az üzlet visszaesett. „Most ki kell bogoznunk magunkat, ahogy tudjuk, de visszafele már nem vezet út” – összegez a vezető.

Ahogy Larisa Sandu lánya, Noua Suliță több lakosa is Nyugatra távozott, és onnan küldenek az otthon maradtoknak pénzt. Akik itt maradtak, jó gazdák, és megpróbálják megkönnyíteni a saját életüket, ahogy tudják, és ahogy lehetséges, magyarázza nekünk az iskolaigazgató.

Mămăliga községben az eső veri egy útszéli kereszt befogadására szolgáló épület bádogtetejét, az épület akkora, mint egy ká-

*Păcală a román népmesék mulattató tréfamestere (a szerk.)

polna, és a háborús hősök emlékparkjának bejárata előtt áll. A létesítmény ablakába művirágokat helyeztek egy műanyagból készült makramé (csomózással készült) kézimunka alá. Bent újabb művirágok, „perzsaszőnyeg” és több szentkép, mintha a menynekbe való utat mutatná. A falak sápadt kék színben tündökölnek. Az utcán egy gondos anyuka az iskolából kijövő kislánya elé jött biciklivel. A kislány felmászik a bicikli csomagtartójára, és az anya pedálozni kezd hazafelé, az eső ellenére.

Az aranyhalacska

■ Cernăuți-ban a belváros utcáinak többségét kockakövel burkolták. A legtöbb még az Osztrák–Magyar Monarchia idejéből maradt így. A főutcát, amely a Golovna nevet viseli, 1966-ban hozták helyre, de csakis kőburkolattal. Most több helyen a kövek kimozdultak a helyükről, függetlenül attól, hogy osztrák–magyar vagy szovjet időből valóak, így a kövezett út elég rossz. Az aszfaltozott utak úgy néznek ki, mintha háború után lennének, ezért a város gazdagabb emberei 4 × 4-es kocsikat vezetnek. Mivel a városban az átlagbér megközelíti a 200 dollárt, a többség az 1990-es évekbeli kocsikkal közlekednek, vagy a múzeumba való trolikon és autóbuszokon, amelyek legtöbbször az út közepén robbannak le. A városban hiányoznak a nagy nemzetközi brandek, kivételt képez a Raiffeisen, az OTP vagy az Adidas. Mégis egy gyorsétterem társította a PizzaHut elnevezést a KFC modellel, és megszerezte a ChickenHut brandet, amely egy sárgára festett McDonald's logóval rendelkezik.

Erre a posztsovjeter alapra, amely közép-európai illatú, az Európai Unió a vezényszó. Fű-fa mindenki az Európai Unióban reménykedik.

Az, hogy mit várnak az itteniek az EU-tól, alapvetően különbözik. „Vajon ki kaparint meg minket? Vajon jön az Európai Unió?” – kérdi helyi akcentussal Lilia, egy egyszerű, 50 év körüli, Molnița helységbeli nő, aki autóstoppal utazik Hertába. Azt reméli, hogy az EU jobb életet hoz majd – bár

azt pontosan nem tudja, hogyan – a legnagyobb fiának, aki most 18 éves, és egész nap a „campiutăr” előtt ül. Vasile Scripcaru, Hertă polgármestere azt reméli, hogy a sportpályát majd uniós pénzezből hozza helyre. Ioan Muntean, aki Julija Timosenko pártjának regionális vezetője, azt hiszi, hogy Timosenko megnyeri a választásokat az európai „kártya” kijátszásával, és ha hatalomra kerül, befejezi a Pruton átvezető hidat, amelynek betonoszlopai felkiáltójelként meredeznek.

Mihai Găiniceru, a Regionális Tanács elnöke európai gazdasági segítségben és a vízumok felfüggesztésében reménykedik. A román értelmiségiek pedig egy nagy testvéri összeborulásra számítanak az unió határrendészet nélküli térségében, a moldovai Iurie Stadniciuc pedig azt akarja, hogy Ukrajna erősebb állammá váljon, ugyancsak az Európai Unió segítségével. Látszólag, jelenleg, az Európai Unió adja meg minden kérdésre a választ Cernăuți tartományban. Paradox módon, a beszélgetések során soha nem említik Putyin nevét. Az Európai Unió és a Krim-félsziget viszont refrénszerűen visszatér.

És a Krim-félsziget?

■ Ukrajnában pont a Krim-félszigetnek Ukrajnától való elszakadása kapcsán megrendezett népszavazás és az annektálás közötti időszakban voltunk. Beszélgetőtársaink többsége gondterhelte vált, várakozó álláspontra helyezkedett. „Majd meglátjuk, mi fog történni. Reméljük, hogy a helyzet stabilizálódik.” Ezekhez a lelkiállapotot tükröző kijelentésekhez csak két személy fűzött megjegyzéseket. Alexandrina Cernov összehasonlította a Krim-félszigeten élő tatárok helyzetét a bukovinai románokéval. Az őshonos lakosságot mindkét esetben leigázták, kisebbséggé változtatták. Mire a moldovai Iurie Stadniciuc azt kiáltozta: „Ha holnap meg kell védenünk országunkat, akkor meg fogjuk védeni...”

Nagy-Hintós Diana fordította

ILIE RAD

Melbourne-i feljegyzések

■ A románok a 19. század végén kezdtek el Ausztráliába emigrálni; a folyamat a romániai kommunista rendszerben felerősödött. A galaci származású Vasile Teodorescu egy kereskedelmi hajón dolgozott, ide érkezve *Theodore*-ra változtatta a családnevét. Mint Edward Grandwille Theodore (1884–1950) a következő tisztségeket töltötte be Ausztráliában: az Ausztráliai Munkások Szakszervezetének elnöke (amely rendkívül erős szakszervezet volt), Queensland állam kormányfője (1919–1925 között), Ausztrália pénzügyminisztere és kormányfőhelyettese (1929–1931 között) a Sculin által vezetett kormányban.

Ausztráliában jelenleg négy román (ortodox) egyházközség létezik: az első az 1972-től működő templom, amelyet védőszentjeiről „Szent Péter és Pál-templomnak” neveztek el. 1982-ben pedig egy 1867-ben épült, négyszáz férőhelyes gótikus kőépületet vásároltak, amelyet megfelelő bútorzattal, kegytárgyakkal (beleértve egy szép ikonosztázt is) és papilakkal látták el. A templomot 1985-ben hiteles bizánci stílusban festette ki Gheorghe Raducanu bukaresti festőművész. Az ikonosztáz Tiberiu Rusu képzőművész és Mihai Ceaicovschi technikus alkotása. A festő 1987-ben mozaikból rakta ki a templom orommezéjén látható patrónusokat, a Szent Pétert és Pált ábrázoló életnagyságú ikonokat. 1989-ben háromszintes kulturális központot hoztak létre, ahol könyvtár működik, és oktatni is lehet.

Dumitru Coman atya, a Szent Péter és Pál ortodox templom papja elmondta, hogy Melbourne városban jelenleg közel 10 000 román él. Amikor Ausztrália 200. évfordulóját (1788–1988) ünnepelték, az Ausztrál Köztelevízió innen közvetítette a szentmisét. 1973-ban az egyházközség testülete vasárnapi iskolát létesített itt, hogy a fiatalok elsajátíthassák a román nyelvet, megismerkedhessenek az ortodox hittel és az ortodox egyházi hagyományokkal. A könyvtárban néhány ezer, román nyelven írt könyv található. Ugyancsak itt működik egy egyházi kórus és egy néptáncsoport. Az egyházközség adta ki az *Altarul strabun* (Ósi oltár) című folyóiratot, amelyet (1972–1987 között) egész Ausztráliában terjesztettek, 1987-től pedig csak Melbourne-ben, természetesen anyagi okok miatt. 1988-tól kezdődően negyedévenként jelenik meg a fentebbi folyóirat melléklete, a *Facla* (Fáklya), amelyben a

nemzet történelmére és kultúrájára, teológiájára, az egyházközség tevékenységére stb. vonatkozó cikkek és esszék jelennek meg. Egyes cikkek angol nyelvűek, és ezeket értékelik az ausztráliai hatóságok is tartalmuk miatt. Sydney-ben jelenleg két román, ortodox egyházközség működik (Keresztelő Szent János és Szűz Mária tiszteletére), Perthben egy (Szentháromság), Adelaide-ben egy (ennek Szent Miklós a védőszentje), Brisbane-ben egy (Szent Demeter). Mindhárom egyházközség templommal rendelkezik, és a Román Pátriárkátusnak van alárendelve.

Az itteni román ortodox egyházközségek bekapcsolódnak az Ausztráliában rendkívül aktív ökumenikus tevékenységbe, tagjai az Ausztráliai Egyházak Tanácsának, illetve a bármelyik államban működő Egyházi Tanácsnak, a Faith and Order (Hit és Alkotmány) Bizottságnak, a Victoria állam-beli Emigránsok Egyházak közötti Tanácsnak, foglalatosságaik között szerepel az is, hogy a többi keresztény egyházhoz közeledjenek, és megismerjék a nem keresztény vallási tömörüléseket is. Jelentős az a tény, hogy 1986-ban, amikor II. János Pál pápa Ausztráliába látogatott (a Szent Patrick-székesegyház bejáratánál levő padlózatot van egy ezt tanúsító feljegyzés), a román ortodox egyház képviselője az ortodox egyház (a bolgárok, makedónok, oroszok, ukránok, örmények, koptok és szíriaiak) nevében köszöntötte a pápát, mindez megerősíti azt a tényt, hogy Ausztráliában milyen jó hírnévnek örvend az ortodoxia. Továbbá a Román Ortodox Egyház nagyon aktív volt az Egyházak Világtanácsának 7. Közgyűlésén, amelyet Camberrában szerveztek meg 1991 februárjában.

Részt vettem azon a szentmisén, amelyet Coman atya celebrált két másik pappal, Dincă és Michael atyával közösen (ez utóbbi angol nyelven misézett). Coman atya beszédében a templom két védőszentjének, a fentebbi két apostolnak, azaz Péternek és Pálnak a cselekedeteire összpontosított. Szent Péterről több mindent tudtam (egyes tényekről a 2009-es római kirándulásom során, a Vatikánban tett látogatásom alkalmával szereztem tudomást), Pál cselekedeteiről azonban vajmi keveset tudtam. A négyszáz férőhelyes templom összes helyét elfoglalták, az emberek egy része pedig kintről hallgatta a misét.

Ezt követően a melbourne-i Marian Dincă vette át a szót, aki azt szorgalmazta,

hogy a Melbourne külnegyedének számító Dandenongban ortodox egyházközséget hozzanak létre, majd megköszönte a Szent Péter és Pál Egyházközség által adományozott pénzt (hozzávetőlegesen 25 000 ausztrál dollárt), amelyet e lakónegyedbeli új templom felépítésére használnak majd fel.

Következett az agapé, itt találkoztunk újból Camelia Florescu asszonnyal, aki a melbourne-i közösségek román rádiójának szerkesztője, és akit egy korábbi interjú alkalmával ismertem meg, amikor Eugen Ionescu úrnak én voltam az interjúalánya. Florescu asszonytól megtudtam, hogy a híres súlyemelő, Nicu Vlad fia, aki ausztrál állampolgár lett, az első helyen végzett 900 versenyző közül. Megismertem Floreana Coman tiszteletes asszonyt is, a fizika-tudományok doktorát, a Légterek, Gépészmérnöki és Ipari Termékek Karának társult oktatóját, aki ugyanakkor a Fabrics, Composites, Science and Technologies igazgatója is. Eme foglalatosságok ellenére szakít időt az *Egyházközség értesítőjének* kiadására is. A „Húsvéti szokások” rovat a tojásfestés művészetébe vezet be, majd verscsokor következik a fel-támadásról olyan költők tollából, mint George Coşbuc, Tudor Arghezi, Mihai Emiescu, Alexei Mateevici és Vasile Militaru. A „Román Ortodox egyház nagy gyóntató atyjának tárházában” Iosif Boaghiu atyát mutatja be egy cikkben Ioanichie Balan főapát. Balan interjút is közöl Iosif Boaghiu atyával, aki hat évtizeden át (1947–2002 között) a bukaresti Antim kolostorban vezette a gyóntatásokat és a vallásos életet (Ioanichie Balan főapát még közöl egy nagyon érdekes riportot a *Jeruzsálemi Szent Tízről*). Ugyancsak itt található meg a Dumitru Staniloae atyáról szóló írás is, aki mint Dan Zamfirescu professzor megjegyezte, „az ortodoxia talán egyik legnagyobbja [teológusa] Grigore Palamastól napjainkig”, ezt a cikket a nagy teológus néhány gondolata követi. (Birto-komban van Staniloae atyának egy 1992-ben keltezett levele, amikor én az *Excelsior* folyóiratot szerkesztettem, és abban többek között ezt írta nekem: „Örvendek az *Excelsior* folyóirat megjelenésének, amelynek az a hivatása, hogy egészséges gondolatokkal hozzájáruljon a fiatalság oktatásához és kulturális látókörének kiszélesítéséhez. Örvendek továbbá annak is, hogy a szerkesztőség

a *hitnek* is áldoz egy rovatot, mert nélküle az életünk értelmetlen.”)

Végezetül dr. Ioan Ramureanu paptanár Nagy Szent Bazilról is ír (2009-ben a szent jubileumi éve volt), egy másik, aláírás nélküli cikk Szent György vértanúról szól (az ortodox ikonográfiában a szentet a sárkány megölése közben ábrázolják). Végül egy listát is olvashatunk, amelyben több mint hatvan személynév szerepel, azoké, akik kifizették az egyházat adót. Coman tiszteletes asszonyt érdekelte az újságírói véleményem az általa kiadott értesítőről. Elmondtam neki, hogy a folyóirat megérdemli a kiváló jelzőt mind a bemutatást, mind a stílust, a helyesírást, a tartalmat és a képanyagot stb. illeti, és csupán három, kevésbé fontos észrevételt fogalmaztam meg: a cikkekben használják a román betűkészletet, a megjelenésre vonatkozó adatok (a megjelenés éve, a folyóirat száma stb.) szerepeljenek a folyóirat fedőlapján és nem a végén, és ha máshonnan vesznek át anyagokat, kötelező a forrás megjelölése. Végül pedig azt javasoltam, amit minden értelmiségi figyelmébe is ajánlok: a kiadványaikat küldjék el a nagy romániai könyvtárakba, hogy megismerhessük őket, mert ezáltal bekerülhetnek a romániai tudományos és kulturális köztudatba. Ugyanakkor jó volna, ha az egyházközségnek lenne egy vendégkönyve, ahova az ide látogató személyiségek bejegyezhetnék benyomásaikat (ilyesmit a bécsi ortodox egyházközségben láttam, és nagyon jó ötletnek tűnt).

Amíg a finom töltött káposztát fogyasztottam, amit a Nőszövetség készített el, megismerkedtem Irina Monica Diaconescu asszonnyal, aki a forradalom után emigrált Ausztráliába, és aki történetesen pont... Nicu Vlad anyósa volt! Milyen kicsi a világ! Elmeséltem neki, hogy tegnapi értesültem unokájának kiváló teljesítményéről, amit Diaconescu asszony nem titkolt büszkeséggel vett tudomásul. Azt mondta nekem, hogy eredetileg három hónapra jött ki Ausztráliába, de aztán úgy döntött, hogy végleg itt marad. A kommunista Romániában több mandátumon át Pucioasa helység polgármestere volt, ami pedig azt bizonyítja, hogy az igazán értékes embereket kevésbé kedvező körülmények között is kibontakozhatnak.

Nagy-Hintós Diana fordítása

LÁSZLÓ SZABOLCS

A VÉSZKORSZAK KÜSZÖBÉN

Nyíri János: *Madárország*

■ Talán az egyik legizgalmasabb olvasói élmény, amikor az elemi igazságérzetből eredő gyermeki pimaszság és meghökkenítő szemtelenség szinte gránátként robbantja szét a felnőttek világát belepő, fojtogató konvenciókat és hazugságokat. A gyerekek ösztönös, zabolázatlan beköпései egy csapásra szelik ketté a hamis és zsarnoki kompromisszumok gordiuszi csomóit, és miközben leleplezik a császár új ruháját, legalább pillanatnyira megcsillan a kristálytisza moralitás perspektívája. Mi tagadás, a magyar regényirodalom nem bővelkedik túlságosan az egészséges gyermeki pimaszság és lázadó szellem ilyen eseteivel, ezért is volt különleges élmény Nyíri János *Madárország* című életrajzi könyve, amely pontosan erre a felszabadító attitűdre építi világát.

A második világháború és a magyar holokauszt idejében játszódó regény tízéves gyereknarrátora, a dinamikus, leleményes és felvágott nyelvű Sondor Jóska felejthetetlen szereplőként nyugodtan elfoglalhatná helyét a magyar irodalmi arcképcsarnokban. A számtalan emlékezetes jelenet közül az egyikben például odaáll a nagybátyját a fronton kínzó keretregény elé, és álnaivsággal kérdezi meg: „Mikor kapta a kítüntetést, törzsrőmester úr?” A beképzelt és szadista nyilas persze kihúzza magát, és gyanútlanul feleli, hogy a doni hadjáraton – mire a kis Jóska rávágja: „Táv- vagy gyorsfutásért?” És már iszkol is, mert gyerek létere tökéletesen tudatában van, hogy egyenesen hazaárulásnak számít az ilyen lázadó humor 1943-ban, a fasizálódó Magyarországon.

Am az érdekesítő regényvilág és főszerplő meg a feldolgozott téma fontossága ellenére Nyíri János neve többnyire ismeretlen a magyar kulturális köztudatban. Ez annak tudható be, hogy az 1932-es születésű író már fiatalon, az 1956-os forradalmat követő napokban Nyugatra emigrált, s színházrendezői, tanári, dráma- és regényírói pályája, majd nemzetközi sikere immár Franciaországban és Angliában bontakozott

ki – anélkül azonban, hogy a magyar közönség megismerhette volna munkásságát. A főművének tekintett *Madárország* 1989-ben először angolul jelent meg, *Battlefields and Playgrounds* címmel a londoni Macmillan kiadónál, majd a következő évben Magyarországon is. De míg nemzetközi szinten a *Wall Street Journal* vagy a *Neue Allgemeine Zeitung* recenziói szuperlatívuszokban ünnepezték a könyvet (amint az amerikai módon a borítóra nyomtatott idézetek is mutatják), a magyar recepció csupán a szokásos visszhangtalan 2-3 kritikáig terjedt. Ezt követően a regény és az író maga is olyannyira feledésbe merültek, hogy még az emigráns magyar irodalmat is érintő kanonizációs disputák vagy a holokauszt irodalmi feldolgozásáról és emlékezetéről szóló közbeszéd kontextusában sem bukkantak fel. Így hát a 2014-es Magyar Holokauszt Emlékév kapcsán megjelenő új kiadás ténylegesen „adósságot törleszt” azáltal, hogy ismét elérhetővé teszi a könyvet, és ugyanakkor gyakorlatilag ismeretlen művet kínál felfedezésre.

A hivatalos emlékév kontextusa és a vézskorszak emlékezetéről az elmúlt évben kibontakozó élénk közéleti, történelmi és kulturális eszmecsere sajátos aktualitást adnak a regénynek, ugyanis a könyvben ábrázolt események s az ezek révén felvetett kérdések (pl. az ország német megszállása és a deportálások körüli felelősség) több ponton ütköznek a jelenlegi magyarországi emlékezetpolitika vitatott részleteivel. De az aktualitásból adódó politikai olvasat mellett természetesen ajánlott a regény narratív és gondolati gazdagságára is figyelni, hiszen a rokonítható magyar szövegekhez hasonlóan (Kertész *Sorstalansága* mellett ide sorolhatjuk Ember Mária *Hajtűkanyar*, Heller Ágnes *Bicikliző majom*, Konrád György *Elutazás és hazatérés* című könyvét) Nyíri János műve is túlmutat egy sablonosra leszűkített téma korlátain.

Maga a szerző is kimondottan ellenezte regényének efféle beskatulyázását, és az ins-

piráló alapélményt inkább a tanúként meg- tapasztalt egzisztenciális határhelyzetben, a jellemet és identitást determináló radikális eseményben határozta meg egy korabeli interjúban: „Sosem voltam Auschwitzban. Mit tudhatnék erről? A küszöbön álltam, jó sokáig, és nagyon sok embert láttam, akik átlépték a küszöböt. Aztán rájöttem, hogy az az idő, amit a küszöbön állva töltöttem, sokkal pusztítóbb és sokkal fontosabb volt számomra, mint bármi más, ami velem történt.”¹ A könyv tehát azt mutatja be, amint egy különleges komplexitással és izgalmas eredetiséggel felépített gyermeki egyéniség találkozik ezzel a pusztító erejű, liminális tapasztalattal. Továbbá annak folyamatát, ahogy a túlélés érdekében kialakulnak benne különböző világteremtő mechanizmusok és narratívák.

A gyermeki gondolkodásmód minde- nekélőtt úgy tájékozódik az őt körülvevő veszélyes viszonyok között, hogy a hétköz- napokból s a felnőttek diskurzusaiból vett éles, kibékíthetetlen ellentétekre építi világ- értelmezését. Sondor Jóska nem bízik az ambivalens és bizonytalan helyzetekben, számára valaki vagy barát, vagy halálos el- lenség, azaz vagy angolpárti, vagy hitlerista, nincs alku vagy átállás. Ennek az etikai jó/rossz dichotómiának a logikája szerint rendezi az életét meghatározó jelenségeket és identitásokat – a külső kényszerre reagál- va. Ugyanis annak ellenére, hogy kiterjedt zsidó családja mindkét ágon már nemzedé- kek óta Magyarországon élt, elvált szülei pe- dig szinte teljesen asszimilált (Isaac Deutscher kifejezésével élve) „nem zsidó zsidók” – a Horthy-korszak diszkriminatív törvényei és gyűlöletet szító, rasszista propa- gandája miatt zsidó önonozosságát kény- telen a „magyar” identitáson kívül, ennek ellentétében megélni. Hiába lehet gyermeki képzeletének legfőbb vágya, hogy a magyar futballválogatott kapusa legyen, szinte na- pontka emlékeztetik rá, hogy a törvény a zsi- dóknak ezt megtiltotta.

Az iskola kivételesnek számító tanítója és a foci szenvedélyes játéka ideig-óráig képes emberséges oázisként funkcionálni s viszonylagosan áthidalni a gyűlölködő el- lentéteket. Ennek ellenére azonban a regény egyik legszívszorítóbb fejleménye érzékel- hető abban, ahogy a gyermeki narráció a há- borús körülmények között átveszi a napi politika feszültségeit, a forgalomban levő történelmi érveket, az ellenségteremtés nyelvét. A harci gépezet, a pusztító küzde- lem és a váltakozó frontvonal megrögzött figyelése normalitássá válik a gyerekek szá- mára, már ők is paranoiásan halálos ellensé- geket látnak mindenütt, és a kétségbeesett

bujdosás közepette Sondor Jóska már azon morfondírozik, hogy nyílássá szegődött régi focis haverjait felakassza, bebörtönözze vagy futni hagyja az oroszok győzelme után. A konstans ellenséglátás szükségszerűen megkeményíti a főszereplő szívét: „Az arco- mat, mellkasomat hideg vonta be, áthatol- hatatlan, áttörhetetlen páncél. Én katoná- nak születtem.” (511.)

Ez a rögeszmés, radikálisan eltökélt és folyton a korlátozó körülmények ellen láza- dó, jelképes attitűd egy ösztönös életigen- lésből táplálkozik, és lankadatlan reményt ad a szereplőnek a túléléshez – tulajdonké- pen nem is tud elképzelni más alternatívát. A felnőttekkel dacoló viselkedése nem csu- pán gyerekeskedés, hanem a krízishelyzet- hez való megfelelő alkalmazkodás: „A fel- nőttek sötétebben látták a jövőt, mert ők nem sakkoztak, gomboztak, nem rajzoltak térképeket, alig olvastak, más elfoglaltságuk se volt, csak hogy féljenek.” (423.) A vész- korszakot előidéző modern állami gyilkoló ideológia és infrastruktúra ellenében az in- dividuális engedetlenség, a bele nem nyug- vás, a gyermeki „rosszaság” tudja a túlélés útjait megnyitni. Ilyen értelemben Sondor Jóska pontosan a *Sorstalanság* Köves Gyuri- ja révén ábrázolt „jólneveltség” és halálra- ítelt magatartás ellenpólusát jelképezi – azt a világszemléletet, amelyben az egyné- dacolva a világpusztító körülményekkel, még- is megpróbálja szerencséje és leleményessé- ge révén saját sorsát irányítani.

A túlélés történetével párhuzamosan a regény részletes és érzékeltes humorral mutatja be a holokauszt előtti Magyarorszá- gon élő zsidóság életét. A dinamikus és vál- tozatos cselekmény révén belátást nyerünk egyrészt a vidéki vallásos zsidó közösségek hagyományos világába, másrészt pedig a budapesti modern, asszimilált zsidók hét- köznapjaiba – amihez a történet idejében már hozzátartoztak zsidótörvények, illetve a horthysta meg nyilas világ zsidógyűlölő folklórja. Nyíri továbbá nagy hangsúlyt hely- ez a pesti zsidóság heterogenitásának a bemutatására, jelezve a szakadékként tá- tongó osztálykülönbséget a Dob utcában élő munkásgyerekek, illetve a Pozsonyi úti lu- xusházakban lakó, elkényeztetett bankárfi- ók között: „Hirtelen kiderült, hogy ezek a gyerekek egészen más városban élnek.” (160.) Sondor Jóska igazságérzete mindvé- gig nem tud kibékülni azzal a ténnyel, hogy a túlélésben és menekülésben a gazdagok- nak sokkal több esélyük van, mint a pénz nélküli üldözötteknek: gazdag osztálytársait szinte kivétel nélkül viszontlátja a város ost- roma után, ám amikor a Klauzál téren meg- pillantja legjobb barátjának, kis Lángnak

a holttestét, fájdalomban kifakad: „Isten megőrült.”

A háború végeztével az események által okozott trauma átváltoztatja a főszereplőt, a minden ellen lázadó attitűd szükségessége megszűnik, mert az emlékezés és építés feladatai válnak fontossá. A regény utolsó jelenetében Sondor Jóska lelkiismeretesen takarítja fel a kirabolt, düledező zsinagógát, és közben hallani véli a deportált férfiak egyre hangosodó zsoltáránekét. Rájön, hogy az addig kinevetett, ósdi hagyomány pusztulása után pontosan hiányával válik jelentőssé számára, és az áldozatokra, a halott barátok-

ra és családtagokra való emlékezés értelmet ad az eladdig csak harci identitásként felfogott zsidóságának.

Nem hibák nélküli regény a *Madárország*, de stilisztikai és szerkezeti gyengeségei ellenére is különleges és emlékezetes könyv tud maradni. A túlélő egyéni, gyermeki hangja révén az emlékező író a magyar történelem olyan időszakát ábrázolja, amelyhez ismételten kötelességünk visszatérni az empátia és a megértés imperatívuszával – Nyíri János ebben az emlékezési és önvizsgálati gyakorlatban nyújt egyedülálló irodalmi segítséget.

■ JEGYZET

1. Kiss Yudit: *Egy meg sem hallgatott tanú*. Magyar Narancs 2014/3.

ÚJ ÉVKÖNYV GENERÁCIÓK, KORSZAKOK, DISZCIPLÍNÁK PÁRBESZÉDÉRŐL

CERTAMEN. I. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szaksztyályában.

Szerk. Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila

■ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szaksztyályának legújabb vállalkozása a *Certamen* címet viselő évkönyv(sorozat) megindítása. Ez a kiadvány az immár több mint évtizedes Magyar Tudomány Napja tiszteletére szervezett konferenciákon elhangzott előadások nyomtatott fóruma kíván lenni. A kötetben közölt tanulmányok az erdélyi, de összmagyar és nemzetközi érdekltségű tudományművelés fontosságára hívják fel a figyelmet. A kötet az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos műhelyei széles körű munkásságának a tükré, így várható, hogy az Egyesület iránt érdeklődők és a szakemberek figyelmét egyaránt felkeltő olvasóközönséget is teremt magának.

A kötet három nagy fejezetre tagolódik: (I.) nyelv-, irodalom-, néprajztudomány; (II.) történelem, régészet; valamint (III.) művészet-történet tematikájú tanulmányokat tartalmaz.

A nyelv-, irodalom-, néprajztudomány témakör első tanulmányát András Zselyke jegyzi. Írása szervesen illeszkedik a kutatónak a két világháború közötti *Erdélyi Múzeum* folyóirat sajtó- és tudománytörténeti

szempontú feldolgozására törekvő doktori tanulmányainak keretébe. Jelen írás a nyelvész, az irodalom- és művelődéstörténész Szabó T. Attila sokoldalú munkásságát idézi meg, ezen belül is annak két aspektusát: az általa végzett helynévkutatás módszertani jelentőségét, illetve az eddig kevésbé hangsúlyozott nyelvvelő tevékenységét összszegzi. A dolgozat tézise és első következtetései szerint Szabó T. Attila mikrotoponímiai kutatásaival folytatja, és egyben meg is haladja a 19. századi pozitívizmust, a feltérképezésen túl átfogó elemzést nyújt az adott település összes helynevéről, különös jelentőséget tulajdonítva a határneveknek, így fontos történeti-földrajzi-gazdasági vonatkozásokra tud rávilágítani. A dolgozat második, átfogóbb, feltehetően a téma szakmai mellőzöttsége okán, sokkal rövidebb része a nyelvvelő cikkekkel foglalkozik, a kortárs nyelvhasználatról történő „konfrontáció” miatt több, érdekes összefüggés, eredeti felismerés helye.

Katona Hajnal Tünde tanulmánya a romániai magyarok kisebbségi nyelvi jogokkal kapcsolatos ismereteit vizsgálja. A szer-

ző szakirányítójának, Szilágyi N. Sándornak, továbbá a Péntek János, illetve Benő Attila nevével is fémjelzett kolozsvári nyelvészeti iskolának a módszerét alkalmazza. Abból indul ki, és azt igazolja, hogy Romániában a nyelvi jogokat biztosító törvénykezés nem a kisebbségek bevonásával, aktív részvételével valósult meg, hanem politikai rendelkezés eredményeként, az EU-s integráció érdekében jött létre, és a hatóságok mindmáig nem vagy csak részben tájékoztatják a magyar ajkú lakosságot nyelvhasználattal kapcsolatos jogairól. A tanulmány a polgármesteri hivatalok gyakorlatát vizsgáló, 2012. január–június közötti, Hargita, Maros és Hunyad megyei kérdőíves kutatás eredményeit összegzi. Ennek értelmében a romániai magyar kisebbség nem tudatos, nyelvi jogait ismerő közösség, hivatalos nyelvhasználatát a mindennapos gyakorlat határozza meg, amit elsősorban a település magyar ajkú lakosságának aránya befolyásol.

Az ezt követő és a fejezet legnagyobb részét képező tanulmányok a régi magyar irodalom tárgyköréből merítettek, mintegy érzékeltetve az EME és a BBTE Bölcsészettudományi Karának termékeny együttműködését, az egyéni kutatásokon túlmutató, de azokat is befogadó, szervezett kutatócsoportok, műhelyek kooperációjának létét. Az első tanulmány angol nyelven már megjelent a *Colloquiában*, szerzője Nagy Emőke, címe *Szent Anna kultuszának jegei a Teleki-, a Kazinczy- és az Érdy-kódex alapján*. Írásában az eddig csak filológiai és forráskritikai szempontból vizsgált Szent Anna-legendát újszerű, kultúrtörténeti megközelítésben tárgyalja. Antropológiai értelmezése arra keresi a választ, hogy Szent Anna alakja milyen életpályamodellt körvonalazott a késő középkori ferences közösségekben.

Imre Mihály, a Debreceni Tudományegyetem régi magyar irodalmat, azon belül is a reformáció korát kutató előadójának impozáns tanulmánya az asmanni rendszerben értelmezett kulturális emlékezet forrásait, jellemzőit, rétegzettségét vizsgálja Szenci Molnár Albert munkásságában. A vizsgált szerző német protestáns modell követő, itthon és külföldön széles körben elismert, a korszak német és magyar kulturális elitjének anyagi és erkölcsi támogatását élvező, sokoldalú munkásságának értékelését követően Imre Mihály az életmű néhány sarkalatos művét emeli ki, amelyek paratex-tusaiktól függetlenül azt bizonyítják, hogy Szenci Molnár kulturális, illetve kommunikációs emlékezetének tartalmi nem homogének. Johann Sturm és Elias

Hutter hatása, majd a *Dictionarium* 1604-es kiadása, illetve az 1618-ban Bethlen Gábornak ajánlott „jubileus esztendei prédikáció” kétségkívül Molnár Albertnek a hazai protestantizmus folyamatainak gyorsítását, erőteljes kanonizációs tevékenységét, alkotói önreprezentációjának tudatosságát bizonyítják, mégis a magyar nyelvű irodalom és ezen belül zsoldárirodalom külföldi, német fogadtatása pusztán „szimbolikus-protokolláris” gesztus, és a „nyelvi közvetíthetlenségét”, a „kulturális transzfer nehézségeit” igazolja a tanulmány szerzője számára.

Papp Kinga *Én pedig vagyok igaz társad míg él* című tanulmánya a kora újkori erdélyi íráshasználatot vizsgálja Kálnoki Sámuel, Erdély bécsi alkancellárja és felesége, Lázár Erzsébet fennmaradt levelezésén keresztül. A kutató többéves, mesteri és doktori munkájának eredménye a tanulmány, amelyben meggyőzően bizonyítja felkészültségét a korszerű forráskritika terén, magabiztosan hasznosítja mind a magyar, mind a nemzetközi szakirodalom eredményeit, könnyen áttekinthető írásművet hoz létre. Legfőbb érdeme, hogy újabb forrásokkal példaértékűen igazolja a nemesi íráshasználat vizsgálatának korszerű, antropológiai módszertanát.

Csikós Júlia *Ráday Eszter könyvtára* című tanulmányában a nagy múltú sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium értékes régi könyvvállományának eredetét mutatja be. Megőrökíti annak a kutatómunkának is az izgalmát, amelynek során a könyvgyűjtő és könyvkiadást pártoló gróf Teleki Lászlóné Ráday Eszter könyveit azonosították.

Biró Annamária tanulmánya Gottfried Feldingernek (1819–1900), Petőfi első életrajzírójának identitáselemeit vizsgálja jellegzetes 19. századi, reformkori és dualizmus kori kontextusban. Az alapos felkészültségről tanúskodó írás erőteljes kritikai szellemmel társul, így olyan újszerű felismerésekre jut, amelyek szerint a nagyszámú bánáti német lakosság asszimilációja „nem a magyar kultúrát gazdagította, hanem a nyelvében német olvasóközönség felé közvetítette sikeresen a magyar republikánus törekvéseket” (99.).

Cseke Péter különösen aktuális társadalmi kicsengésű tanulmánya a szociográfus Szabó Zoltán mikromonografikus igényű életútjának felvázolására törekszik. Nem tudósként, hanem irodalmárként mutatja be öt: indulását, diaszpórába szakadt magyar közösségek iránti érdeklődésének alakulását, fogalmi apparátusát – „irodalmi földrajzát” (107.), művei kontextualizációját, erdélyi recepcióját. A tanulmány nagy érdeme a rekononi-

záció, Cseke Péter olyan nagy kortársakkal említi együtt Szabó Zoltánt, mint Kuncz Aladár és Németh László.

Orbán Gyöngyi tanulmányában az előbbi tanulmány egyik háttéralkjéről értekeznek: vizsgálódásának tárgyát Németh László azon pedagógiai tárgyú esszéi képezik, amelyek 1945 és 1948 közötti hódmezővásárhelyi tanári tapasztalatait összegzik. Merész fejtegetésében Derrida „ígérve tanítani” (119.) elmélete segítségével értelmezi Németh László írásait. Következtetéseiben tudás és hit egymást kölcsönösen feltételező, szétválaszthatatlan egységét állapítja meg.

Kötő József tanulmánya a 2012. évi Örkeny-émlékév alkalmával íródott. Az Örkeny-drámák határon túli színházi recepciója méltó emlékezés a magyar abszurd dráma mesterére. Az érzéletes és széles látókörű, társadalmi-politikai kontextusba ágyazott kritikák elemzésének célja választ adni arra a kérdésre, hogy miképpen válhatott a sajátosan magyar, örkenyi dráma világ akár negyedik nemzeti dramánkként is számone tartható *Tótek* mondanivalója egyetemes érvényűvé, világirodalmi rangúvá. A tanulmány szerzője éppen ezért „interkulturális közegben” (144.) rekonstruálja az előadásokat, vizsgálódása körébe vonja az idegen nyelvű feldolgozásokat is. Következtetésében rávilágít Örkeny vitathatatlan szerepére a jellegzetesen magyar, drámaközpontú színjátszásnak a vizuális színház felé történő elmozdulásában.

Az utolsó két tanulmány néprajzi és antropológiai tárgyú. Szikszai Mária egy szatmári sváb falu, Kaplony vallásos közösségi életét, illetve annak történeti vetületét vizsgálja, kidomborítja azt, hogy miképpen hatott a vallásos gyakorlat a mindennapi életre. A képanyaggal is dokumentált tanulmány egy nagyobb ívű kutatómunka rész-eredményeit közli.

A fejezet utolsó tanulmányát Balázs Lajos jegyzi, a megelőző írást ellenpontoszó témája pedig a nemi kultúra és erkölcs a paraszti társadalomban. Az emberélet három sorsfordulója – születés, házasság, halál – mellett a nemiséget emeli ki negyedikként mint minden élet eredőjét és mozgatóját. A tanulmány tulajdonképpen a szerző közel negyvenévi kutatómunkájának eredményeit tömörítő *Amikor az ember nincs es ezen a világon* című kötet tömör összegzése.

A tanulmánykötet második tematikus egysége a történelmi, illetve régészeti témájú előadásokat foglalja magába. A szinte külön kötetre is elegendő, 200 oldalra rúgó írások kivétel nélkül mind Erdély történetét

taglalják, igen széles skáláját ölelve át a régészeti kutatásoktól egészen a két világháború közötti társadalom vizsgálatáig.

Sófalvi András tanulmányában Udvarhelyszék kora Árpád-kori történetének egy eddig kevésbé kutatott intézményét és annak jellegzetességeit ragadja meg történeti-régészeti adatok alapján. A szerző azt feltételezi a Kelet-Erdélyben egyedi Rika-erdei várak – melyek bemutatásában kiemelt szerepet kapott a kustalyi toronyvár – formai analógiái alapján, hogy a 14. század első felében a királyi erdőbirtok területén erdőispánság jött létre, a várak pedig gazdasági szerepkörükön túl vélhetőleg fontos stratégiai feladatokat láttak el.

Hegyi Géza tanulmányában a lokális emlékezés és történelmi tudat időbeliségét gondolja át, és helyezi mintegy 30 esztendővel korábbra Marosvásárhely első említését. A szerző adatainak viszonylagosságát kevésbé hangsúlyozza, ugyanakkor úgy véljük, nem teljesen világos a Forum Siculorum és a Novum Forum Siculorum megnevezések időbeli váltakozásával kapcsolatos érvelése. Ennek ellenére Hegyi Géza eszmefuttatása a történelmi bizonyítékok, oknyomozás és az abból eredő lehetőségek kreatív kombinálását tükrözi, és minden bizonnyal sok helytörténész elismerését vívja majd ki.

Lupescu Makó Mária tanulmányának központi témája a középkori ember halállal szembeni magatartásának vizsgálata. A tanulmány a testamentumok bevezetőjének szerkezetét (intitulatio, invocatio, motivatio), valamint a „lélek-biztosító” rendelkezéseket elemzi, de röviden vázolja a többi szerkezeti elem (tárgyalás, záradékolás) sajátosságait is. A szerző rámutat arra, hogy a korabeli testamentumok azonos szerkezeti felépítéssel bírnak, kifejezőmódjukat tekintve pedig a testálói jogi, teológiai vagy irodalmi ismereteit, esetenként a kibocsátói intézmény hivatalnokainak rátermettségét tükrözik.

A soron következő tanulmányok a kora újkor városi hivatalnokok és jogtudó értelmiség kérdéskörét járják körül. Az első Rüszt-Fogarasi Enikő jegyzi, aki tanulmányában két szociális intézmény, a Szent Erzsébet és a Szentlélek ispotály révén ismerteti a 17. századi Kolozsvár életében lényeges szerepet betöltő „befogadó intézmények” rendszerét. A szerző számadáskönyvek, leltárak és korabeli instrukciók révén szemlélteti a kora újkor városi hivatalnokok és értelmiségiek működését, úgy, hogy időközben több olyan ispotálymester tevékenységét ragadja ki, akik teljes cselekvési szabadságukkal vagy visszaéltek (Balogdi Farkas), vagy épp ellenkezőleg, alaposáguk

(Reisz András) révén rendkívül gazdag számadásokat rögzítettek.

A következő értekezés nem csupán témáját, hanem a kérdéskör tárgyalását tekintve is újszerű. Derzsi Júlia Kolozsvár, Nagyszében, Brassó és a Szász Universitas 16–17. századi statútumainak összetett vizsgálata révén szemlélteti a törvényhatósági normaalkotás különböző formáit. A szerző az összehasonlítási keretet a német birodalmi városok gyakorlatával bővíti, s ezekkel párhuzamosan mutatja be az erdélyi városok szabályalkotásának jellegzetességét és időbeni fejlődését.

Bogdándi Zsolt Wesselényi Miklós ítélőmester életútján keresztül vizsgálja a fejedelemségkori bíráskodást s a történetkutatás előtt lényegében ismeretlen, tisztázatlan protonotariusi munkakört. A tanulmány elsősorban Wesselényivel, az ítélőmesterrel foglalkozik, felvezetőjében kitér azonban származására, hivatalnoki pályafutásának kezdeti szakaszaira, ügyvédi és jogügypigazgatói tevékenységére is. A mozaikszerűen rekonstruált életút vázolásában a szerző gyakran keres analógiákat, kellő óvatossággal megfogalmazott feltételezéseit pedig nem egyszer középkori előzményekre vezeti vissza. A tanulmány kitér azokra a (társadalmi és anyagi) lehetőségekre is, melyeket az ítélőmesteri pálya magába rejtett.

Szintén jogtudó értelmiségre jellemző életutakat vizsgál Pakó László is, aki több, a 16. század végén Kolozsváron tevékenykedő ügyvéd működését ismerteti. A történetkutatásban eddig legtöbb figyelmet kapott Igyártó György ügyvéd életútján kívül még Kalmár János, Horvát Imre, Trauzner Lukács és Béltéki Sámuel pályáját mutatja be. A tekintélyes iratmennyiséget felsorakoztató tanulmány szemléletesen tükrözi a karrierépítés különféle lépcsőfokait a kancelláriai íródeákságtól egészen a fejedelmi táblán való ügyvédeskedésig, de kitér a hivatali ambíció nemegyszer ellentmondásokat szülő következményeire is. A tanulmányban bemutatott, többnyire kolozsvári származású ügyvédek életútja azt sugallja, hogy a jogtudó értelmiség számára a prókatori pálya a városi elithez vagy akár a városi kereteket is meghaladó felzárkózás lehetőségét teremtette meg.

A Szalárdi János krónikája által megörökített levéltár-menekítés kereteibe helyezi tanulmányát Gálfi Emőke, aki szintén hivatalnoki életpályákat ismert. A szerző Pápai János, Tarackózi Ferenc, illetve Bárdi István levélkeresők életpályájáról, családi helyzetéről, anyagi viszonyairól értekezik, oly módon, hogy közben betekintést nyerünk a hiteleshelyi intézmény működésébe

is. A forrásadottságok viszonylagos bősége lehetővé tette, hogy a szerző alaposan ismertesse a requisitorok származási helyeit, iskolázottságukat, pályájuk kezdeti szakaszait, majd főként hivatali karrierjüket. Akárcsak az előző tanulmányok esetében, Gálfi Emőke is részletesen tárgyalja a hivatalnoki pályából fakadó anyagi (fejedelmektől nyert kiváltságok, jövedelmek), illetőleg társadalmi előnyöket.

A soron következő tanulmány a 17. századi Erdély rendhagyó, az egyház által el nem fogadott válóokok (hűtlen elhagyás, lopás, házaseset vagy a higiénia hiánya) ismeretése révén igyekszik egyéni élethelyzetekből közösségi normákat felfedni. Márton Tünde tanulmányában elkerüli a száraz jogtörténeti ismertetéseket, helyettük társadalmi és kulturális közegbe helyezi a házassági, illetve válási elvekkel kapcsolatos magatartásformákat. A házassági és eljegyzési bontótörvények vázolásában nem korlátozódik a forrástípus (a Széki Egyházmegye partiális synodusainak protokollumai: 1622–1725), illetve tartalmának bemutatására, hanem a történelmi cselekvők hangjait igyekszik kiemelni, így esetismertetéseit a nyugati szakirodalom által kínált értelmezési lehetőségek tág kontextusában helyezi el.

Ősz Sándor Előd tanulmányában a Görgeyi Református Egyházmegye történetét vázolja a hitújítás korának ózdi főesperességétől a 18. századig, kitérve azokra a mozzanatokra, amelyek az 1641-ben bekövetkezett kiválást eredményezték. Ősz Előd az önálló Görgeyi Egyházmegye másfél századnyi történetét a lelkeszi életpályák, illetőleg a Habsburg-berendezkedéssel járó megszorítások tükrében mutatja be. A tanulmány második része számszerűsített összegzése a történeti névtárból kirajzolódó összefüggéseknek, melyből az egyházmegye lelkipásztorainak és tanítóinak hivatal szerinti megoszlását, képzését, valamint lehetséges életpályamodelljeit ismerhetjük meg.

Tóth Levente központi témája az udvarhelyszéki református elitnek az egyházi és világi közigazgatásban játszott szerepe. A tanulmány a történetíró Bethlen János fejedelmi biztosként felvállalt vallásmentő tevékenységét elemzi, azután pedig röviden kitér az Ugron, majd főként a Daniel család tagjainak a református vallás szemszögéből nézve szintén lényeges intézkedéseire. A tanulmány második felében található a Főkonzisztórium főkurátorainak és (vice)kurátorainak névjegyzéke (1670–1874). A rövid életrajzi adatok kiválóan szemléltetik a konzisztórium és a politika mindenkori kapcsolatát, ugyanakkor feltárják, illetve

hangsúlyozzák az egyházmegye gondnokai közötti rokonsági és kapcsolathálókat is.

Gidó Csaba értekezésében rendkívül hangulatos módon mutatja be eleink utazási kultúráját. A tanulmány korabeli levél- és naplórészletek felhasználásával idézi meg a korszellemet, tudósít előbb a magyar elit európai vasúttal való találkozásáról, majd a korabeli erdélyi sajtó lelkes beszámolóit felhasználva egészíti ki a képet. A szerző részletesen elemzi a székely körvasút megnyitásának, illetve a zónarendszer bevezetésének következményeit is.

Ugyancsak aktualitással bír Nagy Botondnak a háromszéki erdőiparról szóló írása. Az erdővagyon magán- majd köztulajdonba jutásáról szóló tanulmány a határkérdéssel indít, vázolja a 19. század második felének visszhangot keltő háromszéki határc incidenseit, valamint az ezeket lezáró határegyezményt. A szerző nagy alaposággal ismerteti a vitatott hovatarozású és tulajdonjogú erdőségek közösségi tulajdonból, majd magántulajdonból való elidegenítési folyamatát.

A két záró tanulmány a 20. századi városi lakosság munkalehetőségeinek, társadalmi, etnikai, illetve vallási összetételének kérdését járja körül. Nagy Róbert-Miklós tanulmányában egy nagyobb, az erdélyi ipari munkásság összetételének alakulására vonatkozó kutatás részeredményeit ismerteti. A szerző Kolozsvár néhány meghatározó ipari létesítményén keresztül mutatja be az aktuális politikai és demográfiai konjunktúra hatását a gyári munkásság felekezeti, etnikai és származási viszonyaira.

Az utolsó, számadatokban igen gazdag tanulmány első lépésben a történelmi Erdély, Bánság és Partium népességének etnikai és vallási megoszlását ismerteti. Gidó Attila ezt követően tér rá a tulajdonképpeni témára, az írástudó elit, a szakértelmiség ugyancsak nemzetiségi és felekezeti szempontú vizsgálatára. A szerző részletesen elemzi a szakértelmiség vallási és etnikai hovatarozását, ezen belül is főként az orvosok és ügyvédek, valamint a „kultúratermelő” intézmények (népművelési intézmények, sajtótermékek, egyházak) megoszlását.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a kötetben közölt történelmi témájú értekezések számos tekintetben hiánypótlónak minősülnek, ugyanis olyan kérdésseltevésekre irányítják a figyelmet, melyek eddig méltánytalanul a háttérbe szorultak. Főként a kora újkor tematikájú tanulmányok olvasása során érzékelhető a kutatások tervszerűsége, ami egy olyan műhely meglétét sugallja, mely néhány év múlva minden bizonnyal pótolhatja az elmúlt évtizedek intézménytörténeti kutatásának hiányosságá-

it. Meg kell említenünk azonban azt, hogy a tanulmányok túlnyomó hányadában elmarad a kontextualizáció, az analógiák feltárása. Úgy véljük, hogy a nemzetközi szakirodalom mellőzése fölöttébb nyugtalanítónak tűnik egy olyan kötetben, melyben a szerzők átlagéletkora nem haladja meg a 40 évet.

A kötet harmadik részében művészettörténeti témájú hat előadás olvasható. A kronologikus sorrendbe rendezett tanulmányokat Kiss Lóránd *Falképek kutatása és helyreállítása az erdélyi szász evangélikus templomokban* című írása indítja. Az erdélyi szász templomok falképeinek feltárása folyamatosan meglepetésekkel szolgált, és rávilágít a gazdag, eddig még sem stílustörténeti szempontból, sem a műhelyek meghatározása, sem a kronológia szempontjából nem vagy csak részben feldolgozott örökségre. Kiss Lóránd egy több mint öt évvel ezelőtt elkezdődött kutatási projekt eredményének egy kis szeleteként öt templom falképeit ismerteti. Szászivánfalván három egymás alatti regiszteren találtak falképeket: megjelenik a Szent László-legenda, emellett szentek alakjai, az északi karzat közelében pedig az utolsó ítélet látható. Ezek a falképek stíluskritikailag az almakeréki ábrázolásokkal állnak rokonságban. Szászszolna „lefejezett” szentjeinek (a látványos fejábrázolásokat leválasztották, és a beszteicei múzeumba szállították pár éve) esete világít rá a műemlékek kezelésének fontosságára, hiszen olyan színvonalas alkotások kerülnek elő, mint amilyenek a Krisztus Pilátus előtt jelenet a küllőkörösi erődtemplomban. Ez egy kivételes képzettségű festő munkája. A 38 kutatott templomból 34-ben találtak középkori falképeket, tehát nagy valószínűséggel fognak még előkerülni falképek a még nagy számban kutatásra váró templomokból is. Az Európai Unió támogatta kutatást a nagyközönség számára is elérhetővé teszik és folyamatosan frissítik a www.monumenta.ro oldalon.

Weisz Attila nyomozása a tordai reformátusok 17. századi templomairól rávilágít a művészettörténeti kutatások módszertani nehézségeire és kihívásaira. A források hiánya vagy elérhetetlensége, egymásnak ellentmondani látszó tartalma, az egymásra simuló történelmi rétegek lehámozásának nehézsége vagy éppen az emlékenyag állapota, sokszor pusztulása ismételtén és fokozottan nehezíti a kutató munkáját. Ezáltal egy kirakós játékhoz lesz hasonló az erdélyi művészet kutatása, és minden apró információ sikernek könyvelhető el, hiszen általuk egyre közelebb kerülhetünk az erdélyi épített örökség megismeréséhez.

A dési ferences templom 18. századi Mária-kegyképeiről olvashatunk Kovács Zsolt tanulmányában. Az előző tanulmánnyal ellentétben a szerző kivételesen gazdag forrásanyaggal dolgozhatott, aminek segítségével rekonstruálni lehetett a templom képi dekorációját. Csodatevő, különösen a Mária-kultuszhoz kapcsolódó kegyképek egész sorozata volt látható a dési ferences templomban. A számos másolat mellett a tanulmány egy eddig ismeretlen könnyező Mária-kegyképről számol be, amely 1703 tájáról származik Alsóhagymásról. Innen szállította Kornis Zsigmond (1677–1731) erdélyi kormányzó a szentbenedeki családi kápolnába, majd különböző költöztetések után 1742-ben Désre került a kép. A Habsburg Birodalom különböző részeiről származó kegyképek másolataival is igyekezett gazdagítani a támogatott templomok berendezését; mi több Kornis Zsigmond „gyűjtő-szenvedélye” kihatott a környék módosabb birtokosaira, elsősorban nemesekre, de Szamosújvár örmény polgáira is, akik folyamatosan adományoztak szentképeket, kegyzobrokat, oltárokat a dési ferences templomnak. Ezeknek a donációknak az eredményeként 1736-ban már 39, 1741-ben pedig 60 darab kisebb képet említenek a források.

A következő tanulmány is a kegyes donáció témájára épül. II. József 1781-es türelmi rendelete lehetővé tette a szebeni reformátusoknak, hogy templomot építsenek Erdély akkori „fővárosában”. Orbán János nemcsak a három év alatt felépült templom építéstörténetét írja meg, de tág keretben kontextualizálja a külföldön tanult református főrangúak lelkes adakozásának motivációját. Ebben a valláspolitikailag kiemelkedő építkezési projektben kimagasló szerepe volt a felvilágosult szellemű Bánffy Farkasnak, akinek részletes biográfiai adatait is közli a szerző. A hosszázás, beugró tornyú, puritánul klasszicizáló barokk épület jól mutatja a szebeni reformátusok reprezentációs törekvését a 18. század végén. A templom azonban, a Gubernium 1790-es Kolozsvárra költözése után, a gyülekezet drasztikus megfogytatkozása miatt elhanyagolt állapotba került. Ennek a folyamatnak és a 19. századi helyreállításnak a története is helyet kap a tanulmányban.

A 19. századi erdélyi iparművészet történetének egy szeletét ismerteti Bordás Beáta a választói Bánffy-kastélyról szóló tanulmányában. Írásában kitér a kastély építéstörténetére is, középpontjában azonban az 1870-es években készült német neoreneszánsz stílusú fából faragott berendezés és az 1880 körül készült zöld mázas cserép-

kályha áll. Br. Bánffy Ádám (1847–1887) az erdélyi iparfejlesztés és iparművészet aktív résztvevője volt, műalkotásai iparművészeti kiállításokon szerepeltek külföldön és Magyarországon is. A választói kastély belső berendezésén haláláig dolgozott. Elkészítette az ebédlő faragott mennyezetét és falburkolatát, valamint bútorokat és egy sarokkemencét is. A lépcsőházat magába foglaló előcsarnok díszítése és falburkolata a felülvilágítóval együtt szintén az ő munkája. Az ebédlőben található cserépkályhán található ábrázolásokra és azok mintaképeire a szerző derített fényt. A Bánffy által az 1879-es országos kiállításon bemutatott és I. Ferenc Józsefnek ajándékozott választói cserépkályha másodpéldánya ma a gödöllői királyi kastélyban látható.

A tanulmánykötet utolsó írása Murádin Jenő tollából származik, aki Körösfői-Kriesch Aladár kolozsvári kapcsolatainak, műtermeinek és munkáinak ismertetésével egészíti ki a festőről kialakult képünket. Hosszabb-rövidebb kolozsvári tartózkodásai okán a festő a város művészeti, kulturális vérkeringésének része lett. Körösfői-Kriesch erdélyi, kalotaszegi kötődésének egy korábban elfeledett festménye, a *Templomozás Kalotaszegen*, valamint két oltárkép (Szent László és Szent István) a diódi katolikus templomból is bemutatásra kerül.

A tanulmánykötetben fellelhető 34 értekezés az erdélyi irodalmi, történeti és művészettörténeti kutatás legkülönbözőbb oldalait mutatja be. Bebizonyítja, hogy minden részletkutatásnak fontos szerepe van az „erdélyi kulturális örökség-puzzle” minél teljesebb kirakásában, s erre a Magyar Tudomány Napja kiváló alkalmat biztosított. A legújabb kutatások eredményeit bemutató tanulmányokhoz színes illusztrációs anyag is kapcsolódik. A kötet végén kulcsszavak könnyítik meg a tanulmányok közti eligazodást, melyeknek tartalmát angol és román nyelvű kivonatok foglalják össze. Meg kell azonban említenünk azt, hogy a szélesebb olvasóközönség megnyerésének érdekében elengedhetetlen lenne a szövegek valamelyes lazítása, „magyarosítása” is, a kötetbe foglalt tudományos munkák jelentős hányadára jellemző ugyanis a mondanó adatokkal való túlterhelése mellett az idegen szakkifejezéseknek a túlzott, esetenként az olvassmányosság kárára menő használata.

A kötet első látásra széttartó, töredékes szerkesztésűnek tűnhet, ám végigolvasása meggyőző arról, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a vonzáskörébe tartozó kutatók számos területen szolgálják új eredményekkel

a tudományt, s eredményeik közzétételében egységes tudományos nyelvi és színvonalas módszertani megközelítés alkalmazására is törekednek. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tehát mint a fiatal kutatókat felkaroló, az idősebbek hírnevét pedig őregbítő intézmény

az újonnan elindított Certamen évkönyve révén is méltán remélhet magának – akár az antik verselők – hírnevet és dicsőséget.

Tökés Orsolya – Fehér Andrea –
Sidó Zsuzsa

A TAPASZTALATSZERZÉS MŰVÉSZETEKEN ÁT VEZETŐ ÚTJAI

Pieldner Judit: *Az értelmezés ideje*

■ Ha száz évvel korábban olvashattam volna, pozitívista meggyőződéstől hajtva bizonytalansággal az életrajzi tényekkel kezdeném a könyv szövegeihez fűzött észrevételeimet, hogy Pieldner Judit tanárnő ingázik. Hetente három alkalommal átlépi a város- és megyehatárt, hogy lakóhelyéről Csíkszeredába, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemre jusson. Közös munkahelyünket nem a reklám céljából említem, hanem azért, mert neve ebben az esetben is jelkép értékű: a kötet tanulmányainak alapjellegzetessége ugyanis éppen a *bölcs belátás* és – tanárhoz méltóan – az *okos meglátatás*. A három részbe (*Variációk női hangra; Történetek határon „túlról”; Tér, kép, emlékezet*) csoportosított huszonöt tanulmány és kritika témáit kijelölő jelzők – erdélyi, magyar, női, világirodalmi, filmes – nem szűkítést, hanem tágasságot érzékeltetnek: a szerző érdeklődési, értelmezői horizontjának nyitottságát.

Dolgozó nőként Pieldner Judit magán- és közéleti szerepeinek határait feszegeti napi rendszerességgel. Csoda-e, ha elemzéseinek kulcskérdése a határ és az identitás problematikája. „Határ és identitás dilemmájának számos szövegben megtaláljuk a lenyomatát, a határokon való átgátlás, úgy tűnik, visszatérő motívuma, töprenkedése a romániai magyar (kötődésű) lírának, prózának, nemcsak országhatárok, hanem az interperszonális kommunikáció horizontális és a transzcendenciával való kapcsolatkeresés vertikális vonatkozásában is” – állapítja meg. (14.)

Az irodalom nem csupán az író állandó önmagakeresésének terepe, a mindenkor olvasó számára is saját énjét formáló médium. A kritikus, az irodalomkutató, a professzionális olvasó óhatatlanul saját helyzetére is reflektál, amikor a határhelyzetek, társadalmi szerepek (nőíró, székely, határon túli) és

a belőlük fakadó identitásproblémák viszonyrendszerében értelmezi a szövegeket. Természetesen a könyvben uralkodó beszédpozíció az irodalomkritikusé. Az elemzett textusokban megnyilatkozó „erdélyiség” vagy „nőiség” felé az irodalom horizontja felől közelít, az érdeklő, hogy „egyrészt találunk-e bizonyítékot a szövegek retorikájában arra, hogy nő a szerző, másrészt másként olvasódnak-e ezen szövegek, ha tudjuk, hogy nő a szerző. A nőiség tehát voltaképpen interpretációs *alakzatként* érdekes a számunkra, amely befolyásolhatja, módosíthatja olvasatunkat.” (15.) Az országhatárok, a politikai elkülönülés reprezentációi helyett szintén a szövegek immanens értékeit tekinti mérvadónak. A nemzeti irodalmat megosztó saját- idegen dilemma kapcsán például ezt olvashatjuk: „A »határon túliság« akkor válik tulajdonképpen fontossá, ha a földrajzi tér, a regionális hovatartozás az identitás kérdését érintő tényezőként van jelen a szövegekben. A poétikai határok pedig követhetik a politikai határokat, de nem szükségszerűen.” (109.) Ezeknek a sajátos poétikai határoknak a feltérképezése legalább olyan izgalmas, mint a referenciák, szociográfiai utalások felfedezése. „Verhovina a periféria, Bodor Ádám számára viszont éppen a periféria az a hely, ahol a dolgok lényege, igazi arca megmutatkozik, ahonnan rálátás nyílik a dolgokra, akár egy kilátóból. Bodor Ádám életszagú helyszínei a kelet-közép-európai környezetre, a balkáni régióra jellemző abszurd, groteszk, destruktív társadalmi mechanizmusokra emlékeztetnek, de mégis mindig merőben mások, mint valamely régióban fellelhető társadalmi realitás, inkább egy erkölcsi környezetet modellálnak, anélkül hogy a szerző egy szisztematikusan visszabontható, felfejthető, allegori-

kusan értelmezhető történetet adna az olvasó kezébe” – olvassuk a *Verhovina madarai* című Bodor-regény kapcsán. (147.)

Pieldner Judit tájékozódása interdisciplinális jellegű: nemcsak a társadalmi, politikai, szociálpszichológiai kérdéseket érinti az irodalmi szövegekben megnyilvánuló határokat tanulmányozva, hanem a különböző művészeti ágak határait-határátlépéseit is. Szöveg és film átjárhatósága már *Beszédterek, képterek* című első kötetének is egyik alapkérdését képezte. Az új médiumok kihívása az irodalomtörténészt a határok meghúzásának mindenkori kényszerére és egyúttal a skatulyázás lehetetlenségére figyelmezteti. „A határ problémája az írás, a könyv viszonylatában is megjelenik: hol a határ szöveg és kép között, műfajok és műnemek között, hogyan határolható el/körül a könyv a virtuális világ, a blogoszféra parttalanságában?” (14.)

Az intermedialitás, film és irodalom képlékeny viszonya érzékeny elemzésekben jelenik meg a kötetben. „Fassbinder adaptációja tulajdonképpen az irodalmi szövegbe kódolt inherens »rendezői utasításokat« követi, és mutatja fel azt a lehetséges vizuális változatot, amelyre az irodalmi szöveg aspirált, ezáltal mintegy beteljesítve az irodalmi szöveg »vágyát.« [...] az adaptáció szükség-szerűen mindig interpretáció, utánalkotó értelmezés, képi applikáció.” – olvashatjuk Rainer Werner Fassbindernek Vladimir Nabokov regényéből forgatott filmje kapcsán. (193.)

Az irodalom, mióta csak létezik, koronként más-más mértékben, de egyszerre mutat a külvilágra, az író-olvasó énjére és önmagára. Jelenünkben e két utolsó tendencia, az identitás (szövegé, egyéné, közösségé) és az önreflexivitas kerül előtérbe. Az emlékezet, idő, kultúra mint identitáskonstruáló és -leromboló tényezők összefüggése az a kérdéskör, melyet Pieldner Judit a kortárs prózai alkotásokat értelmezve meggyőzően élénk tár.

A posztmodern létállapotra jellemző, a kortárs művekben megtapasztalható elbizonytalanodás, az identitás keresése és örök megtalálhatatlansága kapcsán ezt olvashatjuk: „De ez az esély vágyként mindig előtűnik lebeg, és ettől lehet Sebald szenvedélyes szövegének szenvedélyes olvasójává válni, az egyéni-közösségi identitásvesztés, a diszkontinuitás traumáját a szöveg öröme-ként megtapasztalni”. (229.)

A szerző elemzése olyan konklúziókhoz vezetnek, amelyeknek az érvényessége messze túlmutat a vizsgált szövegkorpusz határán. Kinde Annamária versei kapcsán például ezt olvashatjuk: „A mondhatóság retorikailag is értelmezhető: a nyelvbe, a kifejezés leképező erejébe vetett bizodalomként; ez a hit inog meg a modernség után, amikor a nyelv feladatává paradox módon a kifejezhetetlen »kifejezése« válik”. (27.)

Pieldner Judit a kiindulásul választott szövegekhez hozzárendeli a magyar és világ-irodalmi hagyományt, a legfontosabb meta-szövegeket (külföldi és hazai kritikát, irodalomtörténetet és -elméletet, idézi-alkalmazza többek között Hans Georg Gadamer, Jacques Derrida, Gaston Bachelard, Roland Barthes, McLuhan, Hélène Cixous, Michel Foucault, Pécsi Györgyi, Fried István, Németh G. Béla, Szegedy-Maszák Mihály szövegeit, de Székely Csaba és Fekete Vince paródiát is). Ezeket az egymásra reflektáló textusokat eredeti módon kapcsolja be az értelmezés rendjébe.

Az *értelmezés ideje* kapóra jön minden olyan olvasó számára, akit érdekelnek napjaink művészeti megnyilvánulásai. A pontos fogalomhasználat, világos stílus, értékes következtetések segíteni fogják a megértésben. Aki belelapoz Pieldner Judit könyvébe, annak kedve kerekedik megismerni a bemutatott műveket, aki végigolvassa, az a következetesen felépített elemzéseken túl azt is megérti, miért kaphatta meg a szerző 2009-ben a *Székelyföld* folyóirat nívódíját.

Tapodi Zsuzsa

SZELLEMI VATTA (?)

Király Gábor: *Csúf versek*

■ *Dibdábolt, kötszövött, resse, csikkenő, davaj, pudvás.* Csak néhány szó Király Gábor verseskötetéből, amelyek önmagukban állva is zavarba ejtőek, nem beszélve a kontextusról. Ez a versek nagyobb egy- ségeire is érvényes: a kifejezések, sorok, versszakok olyan formákat öltenek, amely megoldások abszurdnak tűnhetnek a hagyományos esztétikai szempontokat előnyben részesítő szemlélő számára. Ám túl a konvenciókon van, aki ilyen szavakkal, kifejezésekkel élve a dilettáns költő álarcában tetszelegve, bravúros, egyedi nyelvi világot teremtve forradalmi megújulást hoz a magyar költészetbe: ilyen szerző például Parti Nagy Lajos.

Mivel a tíz ciklusból álló *Csúf versek* – *Szerelmezés, Kandikák, Léttáncok, Rappara, Csúf versek, Szegényes, Énének, Babadal, Illangók* – szerzője amatőr költőként határozta meg magát, úgy tűnhet, nincs létjogosultsága a kérdésnek: mennyiben sikerül Király Gábornak Parti Nagy Lajoshoz képest a nyelv ellen elkövetett merénylet? Ugyanakkor a kötet értékelése kapcsán mégsem szakadhatunk el teljesen a „nagyoktól”: hiszen a versek egy jelentős része kanonikus költők imitálása.

Olykor még a cikluscímek is jelzik az imitációs szándékot – *Ady Endre (Énének)* vagy *József Attila (Léttáncok)* –, mely esetekben a ciklushoz tartozó versek többsége az adott szerző világát próbálja megidézni. A legtöbb esetben az egyes versekhez tartozó kommentárok is segítik az olvasót abban, hogy rácsodálkozhasson a hasonlóságra, hiszen íróik többnyire „felfedezik és felfedik” az imitálni kívánt szerző és az épp adott vers közötti kapcsolatot. Ezek a kommentek önmaguk is egyfajta imitáció alkotóelemeivé válnak: egy könyv formátumú verskiadásban megidézik a versek eredeti megjelenésének helyét: az online felületet. A jelenségről ironián nélkül állíthatjuk, hogy hatásos, e funkció pedig fel is menti őket a velük szemben felhozható kifogások alól, hiszen egy online kommentnek nem feltétlenül kell stilisztikai és tartalmi pontossággal rendelkeznie.

Ez a jelenség egyike a kötet marketingfogásainak, amelyeknek tulajdonképpen minden típusával találkozhatunk: nemzetközi jelentőséget sugall néhány angol fordítás, míg a dallamosságot megzenésített változatok, a versek vizuális erejét Merényi „Grafitember” Dániel által készített illusztrációk, a versmértékekben való jártasságot pedig a versek mellé esetenként felrajzolt versképletek kívánják igazolni. A legatásosabb talán mégis a nyereményjáték ötlete: a kötetben elrejtett rejtvény, melynek megfejtése pénzjutalommal jár.

Az ötletes tálalás ellenére azonban az imitációk legtöbbször önmaguk paródiájába fúlnak. Mintha egy kevésbé tehetséges Karinthy *Így írtok ti* kötetéből keveredtek volna versek a mindennapi tevékenységeket, az intim szféra köréből vett vallomások, társadalmi kritikát vagy vallásellenes, közéleti-politikai fejtegetéseket tartalmazó versek tömegébe. Egyes szavak bántó erőszakossággal törnek meg egy-egy jól sikerült kezdő felütést. Míg a legtöbb vers üzenete, szándéka világos, addig tartalmaznak olyan sorokat is, amelyek a befogadó számára komoly értelmi zavart okoznak, megbontják a vers logikai, szerkezeti felépítettségét. Ezek a hibák többnyire az érzelmi túltelítettségéből, az indulatok elszabadulásából és az arrogancia határtalan áradásából erednek. Persze mindennek a költészetben megvan a maga létjogosultsága, ahogy a káromkodásoknak, a trágárságoknak vagy a testiség naturalisztikus megjelenítésének is, csak éppen nem mindig van a szerzőnek érzéke ahhoz, hogy hol és hogyan helyezze el őket a szövegben. Néhány vers finom érzelmi és komoly értelmi intelligenciáról árulkodik, olykor ez mégis teljesen felszámolódik, s a különc – és nem a dilettáns – szerepbe helyezkedő szerző szövegeinek nagy része ezeken a pontokon fordul át valódi dilettantizmusba. Persze a határtalan arroganciának és a trágársággal túlszűfolt indulatkiadásoknak mégis van egy sajátos rendje és kerete, amely által jól működhet egy szöveg, s amelynek határait Király Gábornak is sikerül néha eltalálnia.

Az imitáció egy sajátos formája a szerepjáték, amelynek megléte szintén feltételezhető a kötetben. Vajon miről is vallhat Király Gábor ambivalens szerepjátéka, a különc-remete pozícióba helyezkedő férfi megképzett alakja, aki elméletileg kivonult a közéletből, nem érdeklí mások véleménye, gyakorlatilag pedig mindenről és mindenkiről megvan a sajátja? Aminek végterméke egy olyan rövid intervallum alatt megírt vaskos kötet, ami grafomániáról árulkodik? Nem beszélve a Facebookon való jelenlétéről, politikai eseményeket érintő végeláthatatlan posztjainak tengeréről. Felmerülhet bennünk a kérdés: ez a szerző valóban költőként akar itt elsősorban fellépni? Nem lehet, hogy ez a szerző valójában egy amatőr, de tehetséges politikus az amatőr költőként fellépő figura álarcában?

Az erős politikai tartalom, a már említett reklámfogások, az interneten való állandó és megújuló jelenlét tehetnek igazán életképesé és népszerűvé ma egy verseskötetet. Mindez sokakban visszatetszést kelthet. Az irodalom, a szépíró helyzete azonban napjainkban rávilágíthat arra is, hogy ez a magatartás szinte szükségszerű. Egyre többen ébrednek rá arra, hogy nem kéne elefántcsonttoronyba menekülve élő szobrokként tengetni mindennapjaikat, hanem jobban teszik, ha csoportokba verődve kiviszik az utcára (vagy felteszik a netre) munkáikat, ha megpróbálnak intenzív kap-

csolatba lépni az olvasóikkal. A kötet utolsó verse felől a szerző ars poeticáját és írói célját ezen jelenség mentén lehet meghatározni: szerethető, élő, aktuális irodalmi anyagot kell teremteni a babitsi pozícióba helyezkedő, kultikussá lett kortárs szerzőkkel szemben, aminek egy versbe szedett, naplószerű lenyomatát tarthatjuk e kötettel a kezünkben: „még élő, de már ércesülő / jelölve ki rendteremtő, / érthető és üdvös öngyilkosságra. / [...] gyomrunkban a félkész gondolat, / s a reggeli piritós után / megszülethet a súrlódásmentes, / meleg, irodalmi anyag.” (A szobrok)

Ugyanakkor azt is meg kell fontolnunk, hogy meddig állítjuk: a cél szentesíti az eszközt. Mennyiben hunyhatunk szemet egy, az irodalom népszerűsítésére alkalmas, saját műveit közkinccsé tevő szerző hiányosságai felett?

Annak megítélése, hogy egy mű mennyiben esztétikai érték, mennyiben nyújt irodalmi élményt, igencsak szubjektív. Kérdés, hogy az egyelőre szűk, ugyanakkor táguló rajongótáborral szemben mennyit érhet egy kritikus vagy egy egyetemi szemináriumon részt vevő hallgatói csoport méltatlankodása a szerző dilettantizmusa felett? Főleg ha a kritikus méltatlankodása bizonytalan. Mert, noha a jelenségtől, mint verseskötettől minden haja szála az égnek áll is, addig fel és el kell ismernie, hogy valahol őt is eltalálta ez a kötet. Nem lehet mellette közönyösen elmenni, indulatokat, érzelmeket generál. Mert van benne valami nyugtalanítóan érdekes. Mert noha e kritikus *A kreacionizmus* olvasata közben Parti Nagy Lajos *Nyár, némafilm* (grafitnesz) verse után vágyódott, addig azt a vattaféléket tartalmazó szöveget a mai napig nem tudja fejből felidézni, de a végső ütközet után az aktív, mindennapi szókincsévé vált a Király Gábor alkotta kifejezés: „szellemi vatta.”

Steinmacher Kornélia

CSEKE PÉTER AJÁNlja

■ A román diaszpóra történetével nemcsak Nyugaton, újabban Bukarestben is foglalkoznak. Aurel Sergiu Marinescu volt politikai fogoly és újságíró (1929–2008) tizenkét kötetes traktátusából eddig kilenc látott napvilágot a Vremea Kiadónál (*O contribuție la istoria exilului românesc – A román diaszpóra történetéhez*). Petrișor Ionel Dumitrescunak a Bukaresti Egyetemen megvédett disszertációja (*Comunități românești din afara granițelor țării – Az országhatárokon túli román közösségek*) megjelenésre vár. Innen tudható, hogy a harmadik évezredbe lépve a román diaszpóra is kiépítette a maga *kommunikációs világhálózatát*.

- Amerikai Egyesült Államok: www.romanianamericans.org; www.romania-international.com; www.romaniancenter.org; www.romanian-american.net; www.romaniinseattle.com;
- Ausztrália: www.aradomain.com;
- Ausztria: www.wien.ro; www.romania.at.tf;
- Belgium: www.rombel.com;
- Ciprus: <http://aliantaromanilorin.cipru.org.cy>;
- Dánia: www.romania.dk; www.danemarca.dk;
- Egyiptom: <http://romaniinegipt.forumgratuit.ro>;
- Finnország: www.romanians-fi.info;
- Franciaország: www.filiera.fr; www.Franta-Romania.com;
- Hollandia: www.romanias.nl; www.benelux.ro;
- Írország: www.romaniancommunity.net;
- Japán: <http://romani-in-japonia.forumactual.com>;
- Kanada: www.thebans.com; www.alocanada.com; www.rovancouver.com; www.rodirect.ca; www.romonca.com; www.observatorul.com; www.montreal.ro; www.arcweb.ca; www.InfoCanadian.com; www.arta.ca; www.arcanada.org; www.ARCweb.ca; www.kw-banat.org; www.paginiromanesti.com; www.tribunanoastra.freeservers.com; www.cuvantulromanesc.com; www.faptudivers.com; www.agendacanadiana.com; www.visapages.com;
- Katar: www.qatarliving.com/node/184396;
- Libanon: www.windowtoromania.org;
- Magyarország: www.foaia.hu;
- Nagy-Britannia: www.romani.co.uk; www.romani-online.co.uk; www.diasporaonline.ro; www.mareabritanie.ro; www.romanulbritanic.org;
- Németország: www.rom2.de; www.ro-de.org;
- Norvégia: www.norwegian.net;
- Olaszország: www.romaniaitalia.net; www.romania-italia.info;
- Portugália: www.romaniinportugalia.org;
- Spanyolország: www.spaniaromaneasca.com; www.romaniadinspania.com; www.romaniinspania.ro; www.romani-in-spania.iespana.es; www.inspania.com;
- Svájc: www.casa-romanilor.ch; www.caminulromanesc.net;
- Svédország: www.suedia.se;
- Szerbia: www.comunitatea-romanilor.org.rs;
- Új-Zéland: www.diasromnz.8m.com; www.romania.co.nz/ro.

CONVIETUIREA – EGYÜTTÉLÉS

A szegedi románok újra megjelenő folyóiratáról

■ A kettős identitás felvállalása a kiadvány legerősebb oldala. Az 1997-ben napvilágot látott *Convietuirea – Együttélés* célkitűzése ugyanis az, hogy – Spiró Györgyöt idézve – „rövid távú érdekek és ideológiai torzítások nélkül őrizze meg múltunkat a nemzet emlékezetében”. Hogy melyik nemzetében? A románéban? Aligha. A magyarországi nemzeti kisebbség ugyanis szervesen hozzátartozik mind a román, mind a magyar nemzethez.

Montesquieu jut eszembe: „Ha valami használna a nemzeteknek s ártana egy másinak, nem javasolnám uralkodómnak, mert elsősorban ember vagyok s azután francia; szükségszerűen vagyok ember s véletlenül francia.” Épp így van ez nálu(n)k is. *A Convietuirea – Együttélés* kezdetűl fogva hirdeti ennek a kettős/többs – magyar-román, román–magyar (attól függően, hogy kinél melyek az arányok – identitásnak a felvállalását. A lehetőségét – és a célszerűségét is. Segít feloldani döntéskényszert: „te most magyar vagy, vagy pedig román”?

Persze a *Convietuirea* sem a semmiből jött létre. Már 1989-ben megjelent egy igaz csak tisztavirág életű újságforma *Informatorul* címmel, amelyik aztán – részben

„munkaerőhiány”, részben gazdasági okok miatt – abba is maradt. Kialakított viszont a szegedi Román Tanszéken egy olyan együttgondolkodó műhelyt, amelyikkel aztán 1997-től fenntartható volt egy rendszeresen megjelenő, igényes folyóirat.

Az „alapításkor” felmerülő első kérdés ez volt: kinek szól? Mert a szerkesztők közel sem csak a magyarországi románsághoz akartak/akarnak szólni. Kisebbségi témájú folyóiratot rendszerint olyanok olvasnak, akik ezt a „létfomat” a saját bőrükön tapasztalják, és tanítómesterként „ajándékba kapták” a sorstól, vagy olyanok, akiknek történészként, politikusként, tanárként ez a szakmája. De nem burkolt szándék volt az sem, hogy a többségi magyarsággal és a többségi románsággal is megismertessék az e régióban élő románok mindennapjait: nyelvüket, szokásaikat, történelmüket, létformájukból fakadó ellentmondásaikat. (Annál is inkább, mivel nem egy esetben fordult elő, hogy a román anyanemzet tagjai is a többségi kívülálló szemével néztek ránk...)

Már az első szám is határozottan körvonalazza a kiadvány profilját, felölelve a kisebbségi lét és a humántudományok szinte teljes profilját. A *Convietuirea* továbbá tudományos fórum azok számára, akik résztvevői s egyben formálói is a magyarországi románság közéletének, vagy „pusztán” csak napi szinten élnek meg románságukat (szokások továbbörökítőiként, képzőművészként, zenészként, tanítóként, lelkészként). Elég csak megnézni a folyóirat borítóján felsorolt tematikus struktúrát, és máris feltűnik a tartalmi sokszínűség. Tanulmányokat olvashatunk a kisebbségpolitika kérdéseiről, a változó politikai kurzusok légkörében zajló kisebbségi törekvésekről, a *másság* megéléséről, a kisebbségi lét nehézségeiről, az osztársadalmi konfliktusokról, a hitéletéről, az oktatásügyről, nyelvhasználati gondokról.

Mivel a kiadvány számos történelmi, történettudományi írást is tartalmaz, elengedhetetlen követelmény volt, hogy vitacikknek is helyet adjon, hiszen nem egy kérdésben képvisel más álláspontot a magyarországi (ideértve a magyarországi román) történettudomány, mint a romániai. Ennek a folyományaként sokszor érdekes és egymással szöges ellentétben álló vélemények

színterévé válik a lap. Minek következtében érdemévé válik, hogy segít eloszlatni történelmi tévhiteket, és hozzásegíti az olvasót ahhoz, hogy kialakítsa saját árnyaltabb történelemképét, ami azért mégiscsak szerves része az identitás megőrzésének.

A rovatok általában ugyanazok, de azért ez a folyóirat olyan, mint maga a kisebbségi lét, folyamatosan változik – az éppen aktuális szám szerzőinek, a nemzetiségi élet időszertű kérdéseinek függvényében. Abban viszont állandó ez a számonként kb. száz oldal terjedelemben megjelenő periodika, hogy '97 óta a maga komplexitásában nyújtott átfogó képet a kisebbségi lét tudományos, politikai, kulturális kérdéskörének számos szegmenséről, számos aspektusból. A szerkesztőbizottság hitvallása szerint a továbbiakban is így lesz, még akkor is, ha ez nem mindig egyszerű, vagy nem lehet egymással kibékíteni a magyarországi és romániai történelmi nézetkülönbségeket.

Aki kizárólag tudományos megközelítésből olvassa e kiadványt, annak felettébb

hasznosak lehetnek a tanulmányok, elemzések végén fellelhető szakirodalmak.

A folyóirat szerzői gárdája – hála a kiterjedt nemzetközi kapcsolatoknak – rendkívül sokszínű. Teret kapnak hasábjain a romániai egyetemekről kikerült szakemberek írásai épp úgy, mint a Szegeci Tudományegyetem Román Nyelv- és Irodalom tanszékének oktatóié.

Egyébként is jól érezheti magát ebben a bölcsőben a *Conviețuirea*, lévén, hogy megjelenése óta folyamatosan itt írják és itt szerkesztik.

„A magyarok évszázadokon keresztül hozzászoktak, hogy szépen haljanak meg hazájukért, így sokszor nem jut eszükbe az az egyszerű ötlet, hogy élni is lehetne érte.” Kissé átértelmezve a Lackfi-féle idézetet, úgy tűnik, ennek a román közösségnek mégiscsak eszébe jutott, hogy miképpen lehetne nem asszimilálódni. Ennek egyik eszköze alighanem épp a *Conviețuirea* – *Együttélés*.

Livia Veronica Petrușan

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette

Cseke Péter

Vasile Sebastian Dăncu

Bakk Miklós (1952) – politológus, egyetemi docens, BBTE, Kolozsvár

Bartalis-Bán Judit (1958) – egyetemi adjunktus, az Orosz Kulturális Központ igazgatója, BBTE, Kolozsvár

Bodó Barna (1948) – politológus, egyetemi docens, Sapientia EMTE, Kolozsvár

Culcer, Dan (1941) – költő, prózaíró, fordító, újságíró, Párizs

Cseke Gábor (1941) – költő, prózaíró, fordító, újságíró, Csíkszereda

Csörtán Ferenc (1947) – építőmérnök, műemlékvédő, Szováta

Dăncu, Vasile Sebastian (1961) – szociológus, egyetemi tanár, a Román Írtékelési és Stratégiai Intézet (IRES) igazgatója, Kolozsvár–Bukarest

Parkas Mária (1947–2014) – közgazdász

Fehér Andrea (1981) – könyvtáros, tudományos munkatárs, EME, Kolozsvár

Gyarmathy János (1953) – szobrászművész, Marosvásárhely

Imreh István (1919–2003) – történész, az MTA külső tagja

Karácsonyi Zsolt (1977) – költő, műfordító, főszerkesztő, Helikon, Kolozsvár

László Szabolcs (1987) – mesterképzés hallgató, CEU, Budapest

Medgyesi Emese (1961) – prózaíró, Brüsszel

Pecican, Ovidiu (1959) – író, publicista, történész, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár

Petreu, Marta (1955) – költő, író, filozófiatörténész, főszerkesztő, Apostrof, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár

Petrușan, Gheorghe (1938) – ny. tanszékvezető főiskolai tanár, Szeged

Petrușan, Livia Veronica (1970) – magyar nyelv- és irodalomtanár, népművelő, Szeged

Rad, Ilie (1955) – irodalom- és sajtótörténész, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár

Sidó Zsuzsa (1985) – doktorandusz, CEU, Budapest

Ștefan, Ilie – oktatásmenedzseri szakértő, IRES, Kolozsvár

Stanciu, Bogdan – online-szerkesztő, Sinteza, Kolozsvár

Steinmacher Kornélia (1987) – doktorandusz, ELTE, Budapest

Tapodi Zsuzsa (1961) – irodalomtörténész, egyetemi docens, Sapientia EMTE, Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy

Tőkés Orsolya (1984) – magyar–angol szakos tanár, Kolozsvár

Zápártn, Liviu-Petru (1947) – filozófus, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár

TÁMOGATÓK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

CONȘTIINȚĂ
CULTURALĂ

CONȘTIINȚĂ
CULTURALĂ

„Vajon a huszonegyedik században létrejön egy világdiaszpóra, egy hibrid identitás, egy kisebbségekből álló többség? Bármilyen lehetséges. Egyelőre az legyen a gondunk, hogy figyelmesebben és rendszeresebben tanulmányozzuk ezt a nagyon gazdag valóságot. Amelyekben hibridizált és transzkulturális identitások jönnek létre, kultúrák közötti tranzíciók és tranzakciók, tárgyalási eljárások és interkulturális párbeszéd. A tapasztalat egyrészt azt mutatja, hogy új identitások születnek, másrészt pedig olyan jelenségek, amelyeket a kutatók »identitászavaroknak« neveznek. A diaszpóra identitásai transzkulturálisak, mivel a nemzet, a faj vagy az etnikum különböző valóságait tömörítik, amelyekhez magát méri.”

(Vasile Sebastian Dăncu)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304 1 4 0 1 2

5 LEJ
500 FT

COMUNITĂȚILE DIASPOREI ROMÂNEȘTI
ROMANIAN DIASPORA

ABSTRACTS

Bakk Miklós

■ ***“Going Beyond the Borders” in Hungary and Romania: Nation- or State-building?***

Keywords: *state-building, nation-building, kinship, minorities abroad*

There are several important differences between Hungary and Romania regarding how they manage, as kin-states, on the basis of kinship, the relationship with national minorities living abroad. Romania is viewing the ethnic Romanians living in the neighbouring states based on a state-building logic. This means that the state policy is balancing between internal nation-building (as policy of assimilation) and a special foreign policy performed toward territories which were part of the former Romanian nation-building (e.g. Bessarabia, Bukovina). Hungary deems all ethnic Hungarians, regardless where are they living, in which neighbouring state, as equal part of the Hungarian cultural nation. This point of view is hindering the governments to put differentiated kin-state policies into practice.

Bodó Barna

■ ***The Csángós of the Romanians: Between Romania and Serbia***

Keywords: *Vlach, Serbia, Romania, minority rights, national identity, culture*

Vlachs are an ethnic group heavily represented in the Timoc Valley, south of the Danube in Serbia, speaking Romanian, causing discord and tension in the relationship between Romania and Serbia. Bucharest, which considers this group to belong to Romanian culture, believes that Serbia does not guarantee the minority rights necessary for them to preserve their identity and culture. Belgrade, on the other hand, argues that the Vlach problem does not exist. In this field of forces, the Vlach community, which lacks native-language schools and church service in its mother tongue, shows a continuous decline.

Csörtán Ferenc

■ ***The Aromanians/Vlachs: A Hiding Nation of Europe***

Keywords: *Aromanian, Vlach, Romanian, Greek Orthodox Church, commerce, economic and cultural life*

The Aromanians (as they call themselves) or Vlachs (as other Balcanic nations call them) appeared at the end of the first millennium AD. Speaking a language (or dialects) of Latin origin, related to contemporary Romanian language, and belonging to the Greek Orthodox Church, they were for centuries shepherds, soldiers and merchants, as well as an important part of the ethno-cultural mosaic of the Balkans – an area which since Antiquity (and until the Balkanic Wars – 1912-13) always belonged to great, multicultural empires. At the end of the 18th century they formed the group of “Greek (i.e. of Greek Orthodox confession) merchants” who held in their hands the commerce between the Ottoman Empire and Central Europe, developing a network of colonies and commercial companies. Rich and cultivated, their economic and cultural centre was Moschopolis (today Voskopoje in Southern Albania), destroyed by Turkish bands. Their diaspora played an important role in the economic and cultural life of the Habsburg Empire, and their intelligentsia had an important contribution to the social, cultural and political development of modern Greek, Romanian, Serbian, Albanian, Macedonian nations, but also to the development of modern Austria and Hungary. Today there are important Vlach communities in Greece and Romania (where they are considered and treated as part of the state-forming nation), in Albania, Bulgaria and Macedonia (where they represent ethnic/linguistic minorities, beneficiaries of modern ethnic policies). There is a network of Vlach/Aromanian cultural organizations in the whole Western world.